

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

2013

Magda Štětková

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

VĚDA NA DVOŘE POSLEDNÍCH ROŽMBERKŮ

(SE ZAMĚŘENÍM NA ALCHYMIÍ)

Bc. Magda Štětková

Plzeň 2013

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra filozofie

Studijní program Humanitní studia

Studijní obor Evropská kulturní studia

Diplomová práce

VĚDA NA DVOŘE POSLEDNÍCH ROŽMBERKŮ

(SE ZAMĚŘENÍM NA ALCHYMII)

Bc. Magda Štětková

Vedoucí práce:

PhDr. Jana Černá Ph.D.

Katedra filozofie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Konzultant:

Prof. RNDr. Vladimír Karpenko, CSc.

Katedra fyzikální a makromolekulární chemie

Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy v Praze

Plzeň 2013

Za odborné vedení a za čas, který mi věnovala, děkuji vedoucí této práce PhDr. Janě Černé Ph.D. Poděkování za cenné rady a doporučení patří rovněž mému konzultantovi Prof. RNDr. Vladimíru Karpenkovi, CSc. Práci by nebylo možné realizovat ani bez vstřícného přístupu zaměstnanců SOA v Třeboni.

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2013 .....

Obsah

1	Úvod.....	1
2	Věda na panovnických dvorech.....	4
2.1	Astrologie a alchymie	5
3	Proměny alchymie v českém prostředí.....	11
3.1	Počátky alchymie v českých zemích.....	11
3.2	Alchymie a přírodní vědy na dvoře Rudolfa II.....	16
4	Vilém z Rožmberka, mecenáš alchymistů.....	23
4.1	Možné důvody Vilémovy podpory alchymistů.....	26
5	Analýza alchymického vědění v dopisech Petra Hlavsy.....	33
5.1	Alchymista věřící.....	34
5.2	Alchymista v laboratoriu.....	38
5.2.1	„Šmelcování“ – alchymie a doly.....	38
5.2.2	Antimon.....	40
5.2.3	Rtuť.....	43
5.2.4	„Tygle“ a další alchymické náčiní.....	47
5.2.5	Alchymické pece.....	51
5.2.6	„Cimentování“ a různé prubířské techniky.....	53
5.3	Alchymista a jeho spolupracovníci.....	57
5.4	Alchymista v Březanově kronice.....	63
6	Reflexe Paracelsova díla v dopise Bavora Rodovského z Hustiřan.....	66
6.1	Theofrastus z Hohenheimu: mág a bezbožný člověk?.....	67
6.2	O tom, co má nevědomým zůstat skryto.....	70
6.3	Lutherus medicorum.....	73
6.4	Světlo přírody a světlo Zjevení.....	80
6.5	Pod ochranou pána z Rožmberka.....	82

7	Závěr	86
8	Seznam použité literatury	89
8.1	Prameny.....	89
8.2	Další literatura.....	90
8.3	Zdroje obrázků	98
9	Resumé.....	100
10	Přílohy	101

1 Úvod

Ve své diplomové práci budu analyzovat činnost vybraných alchymistů působících ve službách Viléma z Rožmberka. Na osobnosti jednotlivých alchymistů působících na rožmberském dvoře bylo v českém prostředí zaměřeno již několik publikací.¹ Přesto se však v českých archivech nachází stále mnoho pramenů, které dosud nebyly podrobněji analyzovány, a mohly by pomoci prohloubit znalosti nejen o životech jednotlivých osobností z řad alchymistů, ale také mj. popsát, jak v praxi probíhaly alchymické práce v laboratoriích, která byla zřizována u panovnických dvorů, nebo nastínit, jaké byly názory českých alchymistů na díla některých významných zahraničních autorů.

V této práci analyzuji dosud nepříliš reflektovanou korespondenci rožmberského alchymisty Petra Hlavsy. Originály dopisů jsou uloženy v SOA v Třeboni. Tyto prameny čtenáři přibližují každodennost alchymické praxe. Dále jsem se zaměřila na dopis Bavora Rodovského z Hustiřan adresovaný Vilémovi z Rožmberka. Tento pramen je sice v českém prostředí zřejmě známější než Hlavsovy dopisy, byl dokonce otištěn v plném znění v Zacharově knize *O alchymii a českých alchymistech*, nicméně dosud nebyly podrobně reflektovány např. Bavorovy názory na učení a dílo známého alchymisty a lékaře Paracelsa, jež jsou v tomto dopise obsažené. Cenným pramenem v bádání o rožmberském dvoře jsou též Březanovy kroniky (*Životy posledních Rožmberků I. a II.*).

Mým záměrem je vytvořit práci interdisciplinární povahy propojující intelektuální dějiny, obecné dějiny i kulturní historii. Z cizojazyčné sekundární literatury využívám především publikace zabývající se historií alchymie, např. knihy T. Nummedalové a P. Smithové. Z české literatury pojednávající o dějinách alchymie

---

¹ Působení Edwarda Kelleyho a Johna Dee nejen u Rožmberků mapuje Petra Chourová, *Alchymisté nebo šarlatáni: John Dee a Edward Kelley*. Praha: Libri, 2010. Rožmberkům jsou též věnovány kapitoly v knize *Alchymie a Rudolf II. : hledání tajemství přírody ve střední Evropě v 16. a 17. století*. (Editoři I. Purš a V. Karpenko). Praha: Artefactum, 2011. Alchymií u rožmberského dvora se však zabývali již autoři počátku minulého století (ZACHAR, O., *O alchymii a českých alchymistech*. Praha: Cyrillo-methodějská knihtiskárna V. Kotrba, [191-?]) i konce století devatenáctého (WAGNER, T., *Wissenschaftlicher Schwindel aus dem Südlichen Böhmen*. In: *Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen 16 (1878)*).

jsou pro mě stěžejními díly především publikace V. Karpenka a I. Purše. Pro porozumění dobovému kontextu jsou však důležité i historické publikace. Literatury o rodu Rožmberků je v českém prostředí poměrně mnoho, bohatým a přehledným zdrojem informací je např. publikace *Světy posledních Rožmberků*.

V první kapitole stručně pojednám o významu raně novověkých panovnických dvorů pro rozvoj věd. Pozornost zaměřím především na alchymii pěstovanou renesančními šlechtici.

Ve druhé kapitole mapuji vývoj alchymie v českém prostředí od jejích počátků ve středověku až po její vrcholné období za vlády císaře Rudolfa II. V první části jsou zmíněny staročeské literární památky, v nichž najdeme odkazy na alchymii, též je stručně pojednáno o prvních alchymistech na českém území. Druhá část kapitoly se zaměřuje na přírodovědný a alchymický mecenát Rudolfa II., jenž byl považován za jednoho z nejvýznamnějších podporovatelů alchymie v českých zemích.

V úvodu třetí kapitoly pojednám o výjimečném postavení Rožmberků v rámci české stavovské obce a představím Viléma z Rožmberka jako významného renesančního šlechtice a mecenáše věd a umění. Dále se budu zabývat důvody, které vedly Viléma k podpoře alchymistů. Rovněž se krátce zmíním o některých významných alchymistických osobnostech působících ve Vilémových službách.

V další části práce reflektuji korespondenci rožmberského alchymisty Petra Hlavsy z Liboslavi. V této části jsem analyzovala nejen archiválie uložené v SOA v Třeboni, ale též spisy některých významných evropských alchymistů (Roger Bacon, Michael Sendivogius, Bernhard z Marku a Tarvis aj.). Srovnání metod používaných alchymisty v českém prostředí s názory alchymických „autorit“ může pomoci k hlubšímu a celistvějšímu pochopení dané problematiky. Ve spisech vybraných evropských alchymistů se pokouším najít analogie k názorům, které jsou reflektovány v Hlavsových dopisech. Záměrem tohoto postupu je srovnat metody českých alchymistů s alchymickými postupy, které byly běžně používány v laboratoriích v ostatních evropských zemích.

Závěrečná kapitola je zaměřena na jednoho z alchymistů ve Vilémových službách, Bavora Rodovského z Hustiřan. Konkrétně jsou v této kapitole reflektovány myšlenky obsažené v jeho dopise Vilémovi z Rožmberka z února 1573. Dopis je

analyzován především jako specifický způsob obhajoby Paracelsova díla proti jeho odpůrcům (např. Daniel Sennert, Konrad Gessner, Thomas Erastus). Bavorovy názory obsažené v dopise srovnávám s vybranými Paracelsovými spisy.

Ve své práci se zabývám jen alchymisty působícími ve službách Viléma z Rožmberka, nikoliv jeho mladšího bratra Petra Voka. Je to ostatně Vilém, kdo je v literatuře označován jako největší mecenáš alchymistů hned po císaři Rudolfovi II.² Petr Vok sice na svého bratra v otázce přírodovědného mecenátu navázal, dokonce se údajně účastnil laboratorních experimentů, což u Viléma není prokázáno, avšak nepodporoval zdaleka tolik alchymistů jako jeho bratr. Ve své práci se tedy zaměřuji na alchymisty ve Vilémových službách, kteří se sice stále ještě snažili o transmutaci, ale zároveň již některým z nich byly dobře známy např. Paracelsovy názory, v té době často vnímané jako kontroverzní.

V této práci se zaměřuji pouze na vybrané osobnosti a jejich názory. Problematika alchymistů v rožmberských službách je velmi obsáhlá a je ještě mnoho možností, jak o tomto tématu pojednat, proto si nemohu činit ambice postihnout v této diplomové práci problematiku v její celistvosti.

---

² Viz např. PURŠ, I. - KARPENKO, V., Alchymie na šlechtických dvorech v českých zemích. In: PURŠ, I. - KARPENKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II.* Str. 56.

2 Věda na panovnických dvorech

„Nepřestanu prosit Boha, aby osvítil srdce i ducha Vašeho nejdražšího a mého bratra, a odvrátil jej od těchto prokletých, hříšných a bezbožných lidí. Špatná společnost může zapříčinit věci, které by se jinak nikdy nestaly; pamatuj, že pán je souzen podle svých služebníků a rádců.“

(Dopis Kateřiny Braniborské vévodkyni Hedvice von Braunschweig-Wolfenbüttel, v němž nabádá k opatrnosti před alchymisty. Červen 1573. In: NUMMEDAL, T., *Alchemy and Authority in the Holy Roman Empire*. Str. 2.)

Malíř Aegidius Sadeler³ vytvořil roku 1607 obraz zachycující výjev z recepcce u císaře Rudolfa II. ve Vladislavském sále na Pražském Hradě (obr. 1). Scéna odráží atmosféru charakteristickou pro tehdejší evropské panovnické dvory, pro niž jsou typické čilé obchodní, umělecké a společenské styky. Prostředí dvora, kde se setkávali urození i neurození hosté, poskytovalo možnost pro výměnu vědomostí i pro vytváření kontaktů, které mohly v budoucnu hrát významnou roli při realizaci vědeckých i uměleckých projektů.⁴

Panovnické dvory nebyly jen souborem staveb, domácností nebo ritualizovaných událostí založených na právních zvyklostech či obřadních protokolech. Byly rovněž společností jedinců ve službách panovníkovi. Dvůr představoval určitý étos i instituci a každý z mnoha evropských panovnických dvorů umožňoval rozkvět specifické kultury. Kromě faktorů jako byla velikost nebo počet dvorů v daném regionu, ovlivňovala život na dvoře především osobnost vladaře. Na jeho charakteru a

---

³ Aegidius Sadeler (1570–1629), malíř a rytec pocházející z významné umělecké dynastie přelomu 16. a 17. století. Se svými strýci Raffaelem a Janem působil nejprve v Mnichově a Římě, roku 1597 byl pozván ke dvoru císaře Rudolfa II., kde se stal přední postavou v okruhu dvorských umělců. Specializoval se hlavně na portréty českých i cizích hodnostářů, známý je také jako spoluautor knihy emblémů *Symbola Divina et Humana*. Podle slov jeho žáka Sandrarta byl Sadeler „pýchou německého ryteckého umění“.

(SPEAKE, J., *Encyclopedia of the Renaissance and the Reformation*. Str. 423. EVANS, R. J. W., *Rudolf II. a jeho svět*. Str. 206–207.)

⁴ MORAN, B. T., Courts and Academies. In: PARK, K. - DASTON, L. (eds.), *The Cambridge History of Science, Volume 3: Early Modern Science*. Str. 255–256.

zájmech záviselo, jaké budou na dvoře používány společenské mechanismy dohlížející na chování dvořanů, podle čeho budou posuzovány jejich zásluhy a význam, a panovník z velké části také určoval, jaké druhy věd a umění budou v daném prostředí pěstovány.⁵

Šlechtické dvory představovaly v oblasti vědy a vzdělání významnou alternativu k univerzitnímu prostředí. Učenci působící u panovnických dvorů byli zpravidla ve svém bádání mnohem méně omezeni, než tomu bylo na univerzitách s jejich přísnými předpisy a doktrínami.⁶ Bylo jim umožněno bádát, aniž by byli tolik spoutáni tradičními názory a učením. Atmosféra na panovnických dvorech tak napomáhala rozvíjení individuálních schopností tamních učenců, začaly být prosazovány různé inovace a formulovány nové otázky, což přispívalo k hledání moderních pohledů a technologií a zároveň ke kritice do té doby uznávaných vědeckých idejí.⁷

2.1 Astrologie a alchymie

V prostředí renesančních dvorů byly velice oblíbené různé důmyslné technické vynálezy. Učenci a řemeslníci zde vyráběli pro potěšení panovníka a jeho blízkých různé automaty, hodinové strojky, umělci tvořili iluzivní imitace přírodních scenérií a mnoho panovníků se věnovalo sběratelské činnosti či zakládání kabinetů umění. To vše odráželo zájem o umění, přírodu a vědu. V těchto činnostech lze pozorovat jak snahu o panství člověka nad přírodou, tak jistý projev soupeření lidstva s přírodními silami.⁸

Mezi učenci působícími ve službách aristokratů zaujímali významné postavení astrologové a alchymisté. Astrologie a alchymie si byly velmi blízké, podle Newmana

---

⁵ MORAN, B. T., Courts and Academies. In: PARK, K. - DASTON, L. (eds.), *The Cambridge History of Science, Volume 3: Early Modern Science*. Str. 251–252.

⁶ URBÁNEK, V., Učenec. In: BŮŽEK, V. – KRÁL, P. (eds.), *Člověk českého raného novověku*. Str. 359–360.
Srv. MORAN, B. T. Courts and Academies. In: PARK, K. - DASTON, L. (eds.), *The Cambridge History of Science, Volume 3: Early Modern Science*. Str. 253.

⁷ MORAN, B. T., Courts and Academies. In: PARK, K. - DASTON, L. (eds.), *The Cambridge History of Science, Volume 3: Early Modern Science*. Str. 253.

⁸ MORAN, B. T., Courts and Academies. In: PARK, K. - DASTON, L. (eds.), *The Cambridge History of Science, Volume 3: Early Modern Science*. Str. 254.

a Graftona jsou někdy označovány jako dvojčata, nebeské a pozemské.⁹ Jako příklad propojení těchto disciplín uvádějí Newman a Grafton knihu *Monas hieroglyphica*, jejímž autorem byl známý astrolog a matematik John Dee¹⁰. Ten svůj spis věnuje budoucímu císaři Maxmiliánu II. Habsburskému a kombinuje v něm své vlastní astrologické ideje doplněné myšlenkami přírodní filosofie a optiky, s názory alchymie „zmodernizované“ krátce předtím Ficinem, Agrippou a Paracelsem.¹¹

Astrologie se mezi vědami pěstovanými u dvorů těšila velké oblibě a byl jí přikládán nemalý význam. Astrologové tvořili pro evropské vladaře horoskopy, zachycující jejich narození a životní osudy. Podobné horoskopy byly vytvářeny pro panovníkovu choť a děti, ale mohly popisovat i budoucí vývoj vztahů mezi panovníkem a jeho nepřáteli. Věřilo se, že astrologové dokážou z postavení planet vyčíst informace o klientově zdravotním stavu a dovedou předpovědět vhodnou dobu pro sňatky, cesty nebo různá jednání.¹²

Nutno dodat, že přestože během 17. a 18. století přestala být astrologie vnímána jako součást legitimního přírodního vědění, od počátku 14. století a v celém období renesance byla důležitým prvkem v uměleckém a vědeckém prostředí a byla vyučována na významných univerzitách v Padově, Boloni, Salamance nebo v Paříži. Astrologie byla studována spolu s matematikou, přírodní filosofií, medicínou a aristotelickou přírodní filosofií. „Astrologizující aristotelismus“ pak tvořil základ pro interpretaci a analýzu „před-newtonovských přírodních věd“.¹³

---

⁹ NEWMAN, W. R. - GRAFTON A., Introduction. In: NEWMAN, W. R. - GRAFTON A. (eds.), *Secrets of Nature. Astrology and Alchemy in Early Modern Europe*. Str. 14.

¹⁰ John Dee (1527–1608), anglický mág a matematik. Byl dobrodruhem cestujícím po celé Evropě a působil v oblasti matematiky, okultních věd a také byl sběratelem starožitností. Známa je především jeho spolupráce s Edwardem Kelleyem. K jeho praktickým zásluhám patří zlepšování navigačních přístrojů, mj. upozornil Moskevskou obchodní společnost na možnost cestovat do Číny Severní mořskou cestou. Rovněž tvrdil, že je pro obchod a průmysl důležité mít technicky vzdělané pracovníky. Dee ve své době shromáždil jednu z nejvybranějších odborných knihoven v Anglii, kterou údajně obdivovala i královna Alžběta. Knihovna však byla z větší části zničena roku 1583 rozzuřeným davem, což bylo patrně způsobeno Deovou nechvalnou pověstí čaroděje.

(SPEAKE, J., *Encyclopedia of the Renaissance and the Reformation*. Str. 136.)

¹¹ NEWMAN, W. R. - GRAFTON A., Introduction. In: NEWMAN, W. R. - GRAFTON A. (eds.), *Secrets of Nature. Astrology and Alchemy in Early Modern Europe*. Str. 14.

¹² NEWMAN, W. R. - GRAFTON A., Introduction. In: NEWMAN, W. R. - GRAFTON A. (eds.), *Secrets of Nature. Astrology and Alchemy in Early Modern Europe*. Str. 3.

Srv. MORAN, B. T., Courts and Academies. In: PARK, K. - DASTON, L. (eds.), *The Cambridge History of Science, Volume 3: Early Modern Science*. Str. 258–259.

¹³ RUTKIN, H. D., Astrology. In: PARK, K. - DASTON, L. (eds.), *The Cambridge History of Science, Volume 3: Early Modern Science*. Str. 541.

Alchymie se na šlechtické dvory, ale i do prostředí bohatších měšťanů a řemeslníků dostává právě v době renesance. Ve středověku byla totiž pěstována většinou jen vzdělanými duchovními a až počátkem raného novověku proniká do světského prostředí.¹⁴ Podle Pamelý Smithové to byla především Paracelsova idea reformy alchymie, jež přiměla mnoho evropských aristokratů k zakládání alchymistických laboratoří.¹⁵ Rod Medicejských, španělští i rakouští Habsburkové i méně významné šlechtické rody na svých dvorech zaměstnávali alchymisty a někteří z nich se dokonce sami snažili proniknout do alchymistické praxe.¹⁶

Důvodů toho, že alchymie získala u evropských panovníků takovou popularitu, mohlo být hned několik. Lze najít nejméně tři hlavní motivace, které přiměly bohaté mecenáše podporovat právě alchymisty. V první řadě to byly ekonomické zájmy. S tím nesouvisí jen pohled na alchymii jako na disciplínu umožňující transmutaci, ale také touha dobových vládců zefektivnit práci v dolech a získat více kovů z rudy. Právě v 16. století zaznamenalo hornictví v Evropě velký rozmach, významná byla mj. naleziště v Krušných Horách, a mnozí z panovníků doufali, že by alchymie mohla být prostředkem umožňujícím zvýšení výtěžnosti dolů.¹⁷

Dalším faktorem, který přitahoval k alchymii pozornost, byl její přínos pro lékařství. V této souvislosti opět sehráli důležitou roli paracelsiáni a jejich kritika tradiční galénovské medicíny spojená též s kritikou zastaralých základů univerzitního vzdělání. Paracelsiáni vedli polemiku s aristotelismem i galénismem z velké části z teologických pozic, a svými názory rovněž „přispívali k náboženskému profilování reformace“.¹⁸

---

¹⁴ KARPENKO, V., Cesta k rudolfínskému světu. In: PURŠ, I. - KARPENKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II.* Str. 19.

PURŠ, I., Habsburkové na českém trůnu a jejich zájem o alchymii a okultní nauky. In: PURŠ, I. - KARPENKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II.* Str. 93.

¹⁵ Osobnosti tohoto lékaře, alchymisty a mága bude v této DP věnována kapitola 6 *Reflexe Paracelsova díla v dopise Bavora Rodovského z Hustiřan.*

¹⁶ SMITH, P. H., Laboratories. In: PARK, K. - DASTON, L. (eds.), *The Cambridge History of Science, Volume 3: Early Modern Science.* Str. 300.

¹⁷ PURŠ, I., Habsburkové na českém trůnu a jejich zájem o alchymii a okultní nauky. In: PURŠ, I. - KARPENKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II.* Str. 93.

Srv. NUMMEDAL, T., *Alchemy and Authority in the Holy Roman Empire.* Str. 85.

¹⁸ PURŠ, I., Habsburkové na českém trůnu a jejich zájem o alchymii a okultní nauky. In: PURŠ, I. - KARPENKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II.* Str. 95.

Srv. SMITH, P. H., Laboratories. In: PARK, K. - DASTON, L. (eds.), *The Cambridge History of Science, Volume 3: Early Modern Science.* Str. 300.

Na dvoře Rudolfa II. nebo lantkraběte Mořice Hesensko-Kasselského se dokonce věřilo, že alchymie je schopna vyvolat všeobecnou materiální i intelektuální reformu, která by mohla vyřešit schizma uvnitř evropského křesťanstva. Alchymie a přírodní magie, jež byly součástí širších intelektuálních snah o ovládnutí přírody, nabízely alespoň symbolicky řešení politických i náboženských problémů. Alchymie i další hermetické nauky se totiž vyznačovaly určitým filosofickým univerzalismem a irénismem, předpokládaly jistý univerzální přirozený řád, spojující celý svět bez ohledu na národnosti nebo vyznání. Evropští panovníci doufali, že by se tato jednota a harmonie prosazované mj. v alchymii mohly přenést i do politické a sociální sféry.¹⁹ Jako součást náboženské a intelektuální reformy Mořic Hesensko-Kasselský založil roku 1609 na Marburské universitě katedru chymie, jejíž vedoucí osobností se stal paracelsián Johannes Hartmann. Přestože již roku 1621 se katedra rozpadla, měla na další vývoj alchymie jistý vliv – Hartmann zařadil do osnov praxi v laboratoři a podle dochovaných laboratorních poznámek se zde sám pokoušel vyrábět lektvary podle některých Paracelsových lékařských předpisů, souvisejících s jeho učením o arkánech.²⁰

Marburská univerzita tak byla mezi evropskými školami výjimkou. Na většině z nich totiž nebyla okultním naukám věnována žádná pozornost.²¹ Až do roku 1609, kdy byla právě v Marburku zřízena první katedra iatrochemie, bylo možno získat určité alchymistické vzdělání jedině během studia medicíny.²² Se snahou o aplikaci alchymie v medicíně souvisí především již zmiňované Paracelsovo jméno. Protože se podle něj mohou minerály nebo chemické látky z vnějšího světa vyskytovat v různých formách v lidském těle, lze mnoho neduhů a chorob léčit právě medikamenty vyrobenými z minerálů (pravidlo *similia similibus curentur*). Tento Paracelsův názor

---

¹⁹ NUMMEDAL, T., *Alchemy and Authority in the Holy Roman Empire*. Str. 74.

Srv. SMITH, P. H., Laboratories. In: PARK, K. - DASTON, L. (eds.), *The Cambridge History of Science, Volume 3: Early Modern Science*. Str. 300.

²⁰ Tamtéž.

²¹ URBÁNEK, V., Učenec. In: BŮŽEK, V. – KRÁL, P. (eds.), *Člověk českého raného novověku*. Str. 360.

²² KARPENKO, V., Cesta k rudolfínskému světu. In: PURŠ, I. - KARPENKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II.* Str. 37.

Srv. NEWMAN, W. R. - GRAFTON A., Introduction. In: NEWMAN, W. R. - GRAFTON A. (eds.), *Secrets of Nature. Astrology and Alchemy in Early Modern Europe*. Str. 15.

„In the Middle Ages, alchemy was not usually considered a mathematical science at all but found itself subordinated to the study of natural philosophy and often compared to the science of medicine.“

byl ve své době tak převratný, že jeho následovníci dali této formě léčení dokonce nový název – chemiatrie, neboli iatrochemie.²³ Po Paracelsovi se o prosazení chemiatrie v lékařství snažili jeho žáci, mezi něž patřil např. Oswald Croll.²⁴

Posledním, ale jistě ne nejméně důležitým důvodem obliby alchymie na panovnických dvorech byla potřeba reprezentace. Cílem vládců bylo totiž „demonstrovat univerzalitu své vlády, která by nebyla úplná, pokud by nezahrnovala i sféru přírody“.²⁵ Purš také dodává, že součástí reprezentace panovníka mohlo být i zasvěcení jeho vlastní osoby do alchymistických nauk. Tak by prý byl svým okolím vnímán jako pán nad přírodou, jako někdo, kdo vládne magickými schopnostmi, a to by mu pomohlo ještě více legitimizovat jeho vládu.²⁶ Také Moran uvádí příklady panovníků, kteří se sami věnovali laboratorním pracím nebo studiu alchymie dalších přírodních věd. Jmenuje německého lantkraběte Viléma IV. Hesensko-Kaselského²⁷, francouzského krále Františka I. nebo císaře Rudolfa II. Na druhé straně se však podle něj někteří významní mecenáši jako rodina Medicejských nebo papežská kurie snažili naopak vyvarovat toho, aby jejich případné praktické znalosti v oblasti alchymie vešly ve známost. Domnívali se údajně, že by to mohlo být příčinou oslabení jejich společenského postavení a moci.²⁸

Podle středověkého i raně novověkého názoru mohl poučení o alchymii poskytnout pouze Bůh. S tímto názorem se setkáváme například ještě počátkem 17.

---

²³ NEWMAN, W. R., *From Alchemy to „Chymistry“*. In: PARK, K. - DASTON, L. (eds.), *The Cambridge History of Science, Volume 3: Early Modern Science*. Str. 504.

Srv. COOK, H. J., *Medicine*. In: PARK, K. - DASTON, L. (eds.), *The Cambridge History of Science, Volume 3: Early Modern Science*. Str. 422.

Více o Paracelsovi, chemiatrii a nauce o arkánech viz tato DP, kapitola 6 *Reflexe Paracelsova díla v dopise Bavora Rodovského z Hustiřan*.

²⁴ Oswald Croll (1560–1609), německý chemik a lékař. Působil ve službách Kristiána Anhaltsko-Bernberského a později se stal jedním z rádců císaře Rudolfa II. Z Crollových spisů je nejznámější *Basilica chymica* (1609), jehož význam spočívá především v šíření Paracelsových myšlenek v evropském prostředí.

(SPEAKE, J., *Encyclopedia of the Renaissance and the Reformation*. Str. 128.)

²⁵ PURŠ, I., *Habsburkové na českém trůnu a jejich zájem o alchymii a okultní nauky*. In: PURŠ, I. - KARPENKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II.* Str. 95.

Viz též MORAN, B. T., *Courts and Academies*. In: PARK, K. - DASTON, L. (eds.), *The Cambridge History of Science, Volume 3: Early Modern Science*.

²⁶ PURŠ, I., *Habsburkové na českém trůnu a jejich zájem o alchymii a okultní nauky*. In: PURŠ, I. - KARPENKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II.* Str. 97.

²⁷ Vilém IV. Moudrý (1532–1592), hesensko-kaselský lantkrabě. Zajímal se o astronomii, sám sestrojoval různé hvězdářské přístroje a zkoumal postavení hvězd. Přátelil se s Tychonem Brahe a podporoval matematika a astronoma Josta Bürgiho.

(SPEAKE, J., *Encyclopedia of the Renaissance and the Reformation*. Str. 503.)

²⁸ MORAN, B. T., *Courts and Academies*. In: PARK, K. - DASTON, L. (eds.), *The Cambridge History of Science, Volume 3: Early Modern Science*. Str. 255.

století v díle alchymisty polského původu, Michaela Sendivogia (1566–1636).²⁹ V předmluvě ke své knize *Dvanáct traktátů o kamenu filosofů* označuje Sendivogius alchymii („*Umění Chymitské*“) za Svaté Umění a píše o něm jako o Božím daru, „*poněvadž se k němu jinak (jedině leč samou Boží milostí a osvícením Ducha Svatého rozumu člověka, též skrze pokojnou, trpělivou nábožnou Poníženost) přijíti nemůže, neb skrze očitě zkušeného Mistra vyukázání.*“³⁰ Text dále obsahuje také varování před vyzrazením Svatého Umění „nehodným“.

Protože bylo na alchymii pohlíženo jako na Boží dar, nabyli panovníci přesvědčení, že na toto poučení mají výsadní právo právě oni, neboť jejich vláda je Bohem požehnána a má být realizací „obecného dobrého“. A podle Purše se tento rys snad nejvýrazněji projevil u nejvýše postaveného vládce, tedy u císaře Rudolfa II. V jeho případě se prý toto přesvědčení o tom, že je předurčen proniknout do tajů alchymie, pojilo ještě s nadprůměrnou inteligencí a zvědavostí. Rudolfův zájem o alchymii byl pravděpodobně podpořen i faktem, že již jeho předci se o alchymii a okultní nauky v různé intenzitě zajímali.³¹

---

²⁹ Více o této osobnosti viz tato DP kapitola 5.2.3 *Rtut'*.

³⁰ SENDIVOGIUS, M., *Dvanáct traktátů o kamenu filosofů*. In: BOR, D. Ž. (ed.), *Michael Sendivogius a jeho následníci*. Str. 35.

³¹ PURŠ, I., *Habsburkové na českém trůnu a jejich zájem o alchymii a okultní nauky*. In: PURŠ, I. - KARPENKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II.* Str. 97–98.

3 Proměny alchymie v českém prostředí

„Nelze ovšem popřít, že alchymisté objevili mnoho věcí a že obdařili lidstvo užitečnými vynálezy. Hodí se na ně docela dobře ona bajka, jež vypráví o starci, jenž odkázal synům zlato zakopané na vinici (avšak předstíral přitom, že už si nepamatuje místo, kde leží), synové proto překopali celou vinici, žádné zlato však nenašli, ale svou prací vinici zúrodnili.“

(BACON, F., *Nové organon*. Str. 124.)

3.1 Počátky alchymie v českých zemích

Vláda Rudolfa II. je spojována s výrazným rozkvětem alchymie.³² To, že se těšila velkému zájmu a zažila velký rozmach právě v rudolfínské Praze, však neznamená, že by před začátkem Rudolfovy vlády byla alchymie v českém prostředí neznámou disciplínou. Již koncem 14. století se můžeme se zmínkami o alchymii setkat v českých písemných pramenech. V didaktické skladbě *Nová rada* (1394) Smila Flašky z Pardubic se objevuje nepřilíš lichotivá zmínka o alchymistickém umění.³³ Různá zvířata zde panovníkovi, jehož v básni představuje lev, přednášejí své rady, jak správně vládnout. Mezi nimi přichází ke králi i „všetečná opice“ s radou: „*Oddaj svú vóli i chtěnie na všelikaké uměnie, čáry i zlato dělati.*“³⁴ Také navrhuje králi, aby pěstoval další vědy a snažil se proniknout do všech činností. Tato doporučení by se možná dala vykládat jako nabádání panovníka ke zvědavosti a ke vzdělávání, což by bylo snad pozitivní, ale v radách opice je znatelná také aluze na nekritičnost k sobě samé a přesvědčení člověka, že ví sám všechno nejlépe: „*Pokus sě i o řemesla, netbaj na to, ačť sě zkaží; toť já tobě, králi, razi, nerod' nic tbáti na to, ač všichni mají za to,*

---

³² Viz např. PURŠ, I. - KARPENKO, V., Alchymie na šlechtických dvorech v českých zemích. In: PURŠ, I. - KARPENKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II.* Str. 49.

„Velmi výrazný nástup alchymie na šlechtické dvory nastal teprve v následujícím [šestnáctém] století a v českých zemích vyvrcholil rudolfínskou dobou.“

Srv. MORAN, B. T., Courts and Academies. In: PARK, K. - DASTON, L. (eds.), *The Cambridge History of Science, Volume 3: Early Modern Science*. Str. 259.

„At the Prague court, Rudolf II became a devotee of astrology and supported as well an array of cabbalists, alchemists, and self-proclaimed magicians.“

³³ VÁGNER, P., *Theatrum Chemicum*. Str. 91.

³⁴ FLAŠKA Z PARDUBIC, S., *Nová rada*. Str. 135.

že ty k tomu nerozumieš, měj ty za to, že vše umieš.“³⁵ Protože je evidentní, že každé ze zvířat radí králi podle své přirozenosti a vychvaluje vlastnosti, kterými oplývá samo, není pro alchymii právě lichotivé, že její provozování doporučuje zrovna opice.³⁶

Naopak ve skladbě *Tkadleček*, dalším významném díle staročeské literatury, je již na alchymii pohlíženo s určitým respektem. Nešťastnému milenci, jehož zde zosobněné Neštěstí připravilo o jeho milou, je doporučováno, aby se obrátil ke studiu nejrůznějších věd. Mezi nimi je umění „*jemužto alchymia riekajú, jenž z rozličných metallí, totížto z rozličné věci, jakožto jest mosaz a mēd', čistec, olovo, síra, rtut, salnytr, arsenik biely, hutrych, a z takýchžto věcí smyšlených zlato a striebro z sebe vydává*“.³⁷

Alchymie se však v Čechách objevila zřejmě ještě před těmito prameny, totiž v polovině 14. století. Důkazem pro toto tvrzení mohou být alchymistické rukopisy nacházející se v knihovně Pražské kapituly nebo v katalogu knih Karlovy univerzity. Významnou roli na tehdy založené Pražské univerzitě hrály Aristotelovy přírodovědné spisy, jež mohly představovat jeden z pilířů alchymistické teorie, ale to nelze považovat za přímý důkaz o pěstování alchymie na univerzitě. Aristotelova přírodní filosofie totiž mohla, ale nemusela nutně být impulsem ke studiu alchymie. Spolehlivějším dokladem o výskytu alchymie v českém prostředí jsou Klaretovy slovníky z poloviny 14. století.³⁸

Ve *Vokabuláři*, prvním z Klaretových slovníků, který má vysvětlovat základní terminologii používanou ve školách,³⁹ se setkáváme s termínem alchymie i s jeho staročeským ekvivalentem „*czystarstwo*“ a rovněž jsou zde uvedené staročeské české

---

³⁵ FLAŠKA Z PARDUBIC, S., *Nová rada*. Str. 137.

³⁶ Srv. VÁGNER, P., *Theatrum Chemicum*. Str. 100.

„*Samotné doporučení tak, jak je zde uvedeno, je prosto negativních výrazů, jeho záporné vyznění mu však dodává až postava rádce, kterým je opice, ve středověké literatuře symbol proradnosti a špatnosti.*“

³⁷ PURŠ, I. - KARPENKO, V., Alchymie na šlechtických dvorech v českých zemích. In: PURŠ, I. - KARPENKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II.* Str. 47.

Srv. *Tkadleček. Hádka milence s neštěstím*. Str. 174.

³⁸ VÁGNER, P., *Theatrum Chemicum*. Str. 92.

Srv. PURŠ, I. - KARPENKO, V., Alchymie na šlechtických dvorech v českých zemích. In: PURŠ, I. - KARPENKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II.* Str. 47.

³⁹ „*Inprimis artes tribuam [tibi] tres [triviales],*

Postea tunc tales quatuor sunt quadrivales.

Collaterales quinque tribuam tibi, quales

Sunt michi difficiles - prius accipe grammaticales.“

KLARET. *Grammar and Glossary* [online]. [cit. 13. 3. 2013]. Dostupné na WWW: <http://titus.uni-frankfurt.de/texte/etcs/slav/acech/klaret/klaret.htm> .

termíny pro některé z alchymistických operací s jejich latinskými ekvivalenty, např. „*przymyenyenye tibi loci sit transmutacio*“.⁴⁰ V *Glosáři*, dalším díle Klaretovy družiny, se objevuje v oddíle *De arte* výraz *alchimia* spolu s českým ekvivalentem *czistrna*, a v kapitole *De Scolaribus*, v níž jsou jmenovány různé profese, nacházíme výrok „*est alchimista czistnarz*“.⁴¹

S výrazem „alchymista čistnář“ se můžeme ostatně setkat např. ještě v Zacharově díle z počátku minulého století. Termín používá, když zmiňuje krátkou veršovanou skladbu alchymisty Bavora Rodovského z Hustiřan⁴². Ten podle Zachara ve své básni porovnává právě „čistnáře«, kteří se v laboratořích honili za »očišťováním« nedokonalých kovů v zlato a stříbro anebo přímo za bezhlavou přípravou zlata a udili se v kouři a dýmu svádějící druh druhá“ s alchymisty poctivými, kteří „šli cestou sice těžko srozumitelné filosofie, ale prodchnuti jsouce ideou vědy a ozáření činem poctivé laboratorní práce, stali se skutečnými předchůdci nás chemiků“.⁴³ Zachar tak pojem čistnář používá spíše v pejorativním smyslu, je to označení pro alchymisty, kterým šlo pouze o přeměnu neušlechtilých látek v drahé kovy. Vágner však nesouhlasí s tím, že by pojmy *czistnarz* nebo *czistrna*, související evidentně s očišťováním, znamenaly, že jejich původce nepochopil, čím alchymie je, nebo že pronikl jen na povrch problému. Podle Vágnera naopak tyto české termíny postihují náplň skutečné alchymistické práce v laboratoři poměrně přesně – alchymisté se opravdu zabývali především přečišťováním v podobě destilace, kalcinace či sublimace.⁴⁴

---

⁴⁰ VÁGNER, P., *Theatrum chemicum*. Str. 92.

⁴¹ KLARET. *Grammar and Glossary* [online]. [cit. 13. 3. 2013]. Dostupné na WWW: <http://titus.uni-frankfurt.de/texte/etcs/slav/acech/klaret/klaret.htm>.

⁴² O tomto významném českém alchymistovi bude podrobněji pojednáno v této DP v kapitole 6 *Reflexe Paracelsova díla v dopise Bavora Rodovského z Hustiřan*.

⁴³ ZACHAR, O., *O alchymii a českých alchymistech*. Str. 141.

⁴⁴ VÁGNER, P., *Theatrum chemicum*. Str. 93.

Destilace = v alchymii každý proces, při němž se látka přemístí z jedné nádoby do druhé, přičemž přechodně (někdy i trvale) změní skupenství. Nejednalo se jen o čištění kapaliny zahříváním a následnou kondenzací par (jak je pojem známý dnes), ale pod pojmem destilace se rozuměla i filtrace nebo tavení pevného tělesa, přičemž se oddělily jeho snáže a hůře rozpustitelné složky.

Kalcinace = žhání látky při vysoké teplotě, kdy jsou některé kovy převáděny na své oxidy. Kalcinovat se však dalo také s pomocí solí nebo minerálních kyselin.

Sublimace = pevná složka látky se zčásti nebo zcela odpaří a pára kondenzuje na chladných stěnách nádoby, aniž látka prošla fází tekutosti (tj. neroztála a přímo se proměnila v páru). Takto se obvykle čistila síra, rumělka nebo salmiak. Sublimace a kalcinace jsou příbuzné postupy, mohou přecházet jeden v druhý.

(PRIESNER, C. - FIGALA, C., *Lexikon alchymie a hermetických věd*. Str. 242-243.)

Dále můžeme v Klaretově *Glosáři* najít také české překlady latinských názvů některých chemických látek: „*Cuprum myed, aurum zlato, [...] zelezo ferrum*“, ale od chemických prvků nejsou odlišeny ostatní přírodní látky a sloučeniny jako např. sklo, písek, prach nebo vápno.⁴⁵

Podle Vágnera výskyt zmínek o alchymii ve slovnících, které mají shrnovat terminologii potřebnou ke studiu na artistické fakultě, může pro nás být důkazem, že alchymie nebyla za vlády Karla IV. v našich zemích neznámým pojmem a měla patrně své místo i v systému tehdejšího vědění.⁴⁶

Alchymie se však mohla na našem území vyskytovat již dříve než za vlády Lucemburků, konkrétně koncem 13. století. Z té doby máme informace o již výše zmiňované škole pražské kapituly, na níž byla mj. přednášena aristotelská přírodní filosofie, potenciální teoretický základ pro alchymistické učení. Šíření alchymie mohl napomáhat také rozvoj těžby drahých kovů, především stříbra v Kutné Hoře. V této činnosti bylo často zapotřebí rad odborníků, kteří přicházeli většinou z Itálie, což je také jedna ze zemí, které měly na rozvoj české alchymie významný vliv.⁴⁷ V těchto případech se však jedná jen o hypotézy, konkrétní historické prameny nám výskyt alchymie na našem území dokládají až v době vlády Lucemburků.

Již v předchozí kapitole bylo řečeno, že středověká alchymie byla většinou pěstována především vzdělanými duchovními a do světského prostředí pronikla až později.⁴⁸ Také první historicky doložené postavy české alchymie byly duchovními. V díle historiografa Bohuslava Balbína (1621–1688) se nám např. dochovala zpráva, že se s alchymii v době svého pobytu v Itálii setkal i první pražský arcibiskup Arnošt z Pardubic.⁴⁹ To však další prameny nedokládají.

---

⁴⁵ KLARET. *Grammar and Glossary* [online]. [cit. 13. 3. 2013]. Dostupné na WWW: <http://titus.uni-frankfurt.de/texte/etcs/slav/acech/klaret/klaret.htm>.

⁴⁶ VÁGNER, P., *Theatrum chemicum*. Str. 93.

⁴⁷ VÁGNER, P., *Theatrum chemicum*. Str. 95–96.

O úloze alchymie v metalurgii a hutnictví viz DP kapitola 5.2.1. *Šmelcování – alchymie a doly*.

⁴⁸ KARPENKO, V., Cesta k rudolfínskému světu. In: PURŠ, I. - KARPENKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II.* Str. 19.

PURŠ, I., Habsburkové na českém trůnu a jejich zájem o alchymii a okultní nauky. In: PURŠ, I. - KARPENKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II.* Str. 93.

⁴⁹ PURŠ, I. - KARPENKO, V., Alchymie na šlechtických dvorech v českých zemích. In: PURŠ, I. - KARPENKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II.* Str. 47.

Patrně prvním skutečně spolehlivě doloženým českým alchymistou byl kněz Jan Těšínský žijící na přelomu 14. a 15. století. Sice se o něm nedochovalo mnoho zpráv, ale byl autorem dvou alchymistických spisů *Processus de lapide* a *Aenigma de lapide*. Citace z jeho díla se objevují později u dalšího významného českého alchymisty, Bavora Rodovského z Hustiřan, a je citován dokonce italským alchymistou Laurentiem Venturou.⁵⁰

Další významnou postavou stojící u počátků české alchymie byl Jan z Lazu působící zhruba v první polovině 15. století. Je autorem několika alchymistických pojednání, jeho *Tractatus aureus de Lapide* byl dokonce o dvě století později zařazen do kompendia stěžejních alchymistických děl *Theatrum chemicum*,⁵¹ a je rovněž autorem prvního česky psaného alchymistického spisu *Cesta spravedlivá v alchymii*, kde shrnuje poznatky převzaté od svého učitele mistra Antonia z Florencie.⁵² Další z jeho spisů, *Zlato – bláto*, psaný taktéž v češtině se nedochoval.⁵³ Se jménem Jana z Lazu bývá spojována postava manželky císaře Zikmunda, Barbory Celské (1392–1451). Ta se rovněž na svém mělnickém sídle věnovala alchymii a údajně byla Janem z Lazu obviněna z podvodu.⁵⁴

Barbora Celská však nebyla mezi českými šlechtici 15. století jedinou osobností se zájmem o alchymii. Tuto vědu pěstoval i kníže Václav II. Opavský (1397–1445/1449), vzdálený příbuzný Přemyslovců. Také syn krále Jiřího z Poděbrad Hynek (1452–1492) se zabýval alchymii a měl mít údajně laboratorium v kutnohorském paláci, v němž bylo později zřízeno Muzeum alchymie. Podle Purše a Karpenka však byla věž, v níž se našly zbytky možného laboratoria, přistaveny k domu až koncem 15.

---

⁵⁰Tamtéž.

Srv. VÁGNER, P., *Theatrum chemicum*. Str. 97.

⁵¹ Vydáno poprvé roku 1602 ve Štrasburku Lazarem Zetznerem. Jan z Lazu je zde uváděn jako „Joannes de Lasnioro“ mezi tak slavnými jmény jako např. Raymundus Lullius, Avicenna, Albert Veliký, Tomáš Akvinský, Aristotelés nebo Hermes Trismegistus.

Srv. *Theatrum Chemicum* [online]. [cit. 20. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <http://www.levity.com/alchemy/theatchm.html>.

KAHN, D., The Rosecrucian Hoax in France (1623–24). In: NEWMAN, W. R. - GRAFTON A. (eds.), *Secrets of Nature. Astrology and Alchemy in Early Modern Europe*. Str. 251.

⁵² PURŠ, I. - KARPENKO, V., Alchymie na šlechtických dvorech v českých zemích. In: PURŠ, I. - KARPENKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II.* Str. 49.

⁵³ VÁGNER, P., *Theatrum chemicum*. Str. 97.

⁵⁴ PURŠ, I. - KARPENKO, V., Alchymie na šlechtických dvorech v českých zemích. In: PURŠ, I. - KARPENKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II.* Str. 49.

století, kdy zde sídlil zlatník a prubíř Beneš z Trnice.⁵⁵

3.2 Alchymie a přírodní vědy na dvoře Rudolfa II.

Na českém zemském sněmu konaném na podzim 1583 vydal císař Rudolf II. prohlášení, že se hodlá se svým dvorem trvale usadit na Pražském hradě. Z toho, jak se o Praze na sněmu vyjádřil, je patrné, jak si toto místo oblíbil: „*hrad Pražský, stolice JMCské⁵⁶ nejpřednější, v tak veselém a příležitém, spanilém místě a v čerstvém, zdravém povětří své položení má [...]*“.⁵⁷ Problémem se však ukázala být nedostatečná vybavenost hradních prostor, které nutně potřebovaly stavební úpravy a podle Rudolfa bylo třeba, aby „*tež hrad Pražský se náležitě stavil, ozdobil a pokoje obzvláštní v příležitém místě prostrannější a zvolnější, jakž by to ta potřeba kázala, JMCskú spraveny byly.*“⁵⁸ Protože však Rudolf v té době nevlastnil dostatek prostředků potřebných k rozsáhlým úpravám pražského sídla, žádal stavy, aby mu na úpravy Hradu povolili zvláštní daň. Stavové toto opatření odsouhlasili a Rudolf se tak mohl i s celým dvorem do Prahy přestěhovat.⁵⁹

Snad právě magická atmosféra Prahy vzbudila v Rudolfovi zájem o okultní nauky. „*Mystická atmosféra Prahy upoutala Rudolfa zřejmě již při první jeho návštěvě. Během dřívějšího pobytu v Praze se setkal s některými alchymisty, které mu nejspíše přivedl Vilém z Rožmberka.*“⁶⁰ Spolupráce v oblasti zkoumání přírodních věd mezi císařským dvorem a jihočeskými Rožmberky se ostatně rozvíjela i po Vilémově smrti. Vilémův bratr Petr Vok kupříkladu v roce 1603 získal podivně tvarovaný nerost, který nikdo neznal, a rozhodl se jej poslat do Prahy Rudolfovi, aby nechal kámen prozkoumat „*doctorum medicinae a materialistům svým.*“⁶¹

V době prvních Rudolfových pobytů v Praze nebyla alchymie v Čechách zapomenuta. Sice v té době nevznikala žádná významnější alchymická díla, nicméně

---

⁵⁵ Tamtéž.

⁵⁶ Tj. *Jeho Milosti Císařské* (pozn. M. Š.).

⁵⁷ *České sněmy, Svazek VI., 1581-1585, 1583, dokument č. 237, část č. 2* [online]. [cit. 25. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <http://www.psp.cz/eknih/snemy/v060/1583/t023702.htm>.

⁵⁸ Tamtéž.

⁵⁹ JANÁČEK, J., *Rudolf II. a jeho doba*. Str. 204–205.

⁶⁰ VÁGNER, P., *Theatrum Chemicum*. Str. 103.

⁶¹ BŮŽEK, V., *Mezi Vídní, Prahou, Brnem, Olomoucí a Vratislaví*. In: BŮŽEK, V. a kol., *Světy posledních Rožmberků*. Str. 189.

zde kvetla překladatelská činnost a do češtiny byly přeloženy některé spisy Ramóna Lulla, Rogera Bacona nebo Alberta Velikého.⁶² Pro zachování jisté kontinuity v dějinách české alchymie byla také důležitá Paracelsova návštěva Čech roku 1537. V té době zřejmě Václav ze Žerotína upozornil nemocného Jana III. z Lipé (1512–1541) na Paracelsovo lékařské umění a Paracelsus přijel v dubnu 1537 na Moravský Krumlov, aby pána z Lipé uzdravil. Při pobytu zde napsal mj. německou verzi svého *Labyrinthus medicorum* a dokončil zde první díl spisu *Astronomia magna*. Jan z Lipé byl sice uzdraven, ale Paracelsus se setkal s neúspěchem při léčbě jeho syna Pertolda, jenž po Paracelsově terapii oslepl, a Jana z Pernštejna, manželka nejvyššího moravského komořího, zřejmě následkem Paracelsovy léčby zemřela. Paracelsus proto opustil Moravský Krumlov poměrně narychlo a v září 1537 odjel do Bratislavy. Jeho pobyt v Čechách byl sice krátký, ale přesto jeho dílo mělo na české alchymisty nesporný vliv. Nemáme doklady o tom, že by se zde Paracelsus setkal s konkrétními alchymisty, ale podle dobových zpráv se při svém pobytu stýkal zvláště s prostými lidmi, především pak s tamními novokřtenci. Rovněž se v Moravském Krumlově mohl setkat se členy Jednoty Bratrské, k níž patřili i páni z Lipé.⁶³

Alchymie by se dala označit jako vášeň tehdejší střední Evropy a představovala spojení empirického zkoumání přírody s metafyzickou spekulací, tedy s názorem, že existují skryté síly a substance na sebe mohou vzájemně působit. Ve středu zájmu alchymistů se sice stále nacházel kámen mudrců, ale velký význam měla rovněž iatrochemie a dílo Paracelsa a jeho následovníků. Alchymie se však také považovala za disciplínu umožňující mravní a duchovní znovuzrození lidstva.⁶⁴

Podobně jako není jisté, jaké konkrétní pohnutky stály za zájmem císařského dvora o alchymii (např. J. Svátek tvrdí, že Rudolf potřeboval nutně zlato, jímž by mohl naplnit prázdnou státní pokladnu)⁶⁵, není zcela zřejmé, jak hluboko pronikl do

---

⁶² VÁGNER, P., *Theatrum Chemicum*. Str. 123.

⁶³ ZAPLETAL, V., *Paracelsus a Moravský Krumlov r. 1537 : jeho činnost*. Str. 6–13.

⁶⁴ EVANS, R. J. W., *Rudolf II. a jeho svět*. Str. 238–241.

Srv. KARPENKO, V., *Cesta k rudolfínskému světu*. In: PURŠ, I. - KARPENKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II.* Str. 30.

Jak alchymii definuje Harry Joseph Sheppard: „Alchymie byla uměním, jak oddělit část vesmíru od existence v čase a dosáhnout zdokonalení této části, což je zlato pro kovy, pro člověka dlouhověkost, potom nesmrtelnost a konečně vykoupení. Zdokonalení hmoty se hledalo působením přípravků [...], zatímco duchovní zušlechtnění vyplývalo z jisté formy vnitřního odhalení nebo osvícení.“

⁶⁵ EVANS, R. J. W., *Rudolf II. a jeho svět*. Str. 242.

alchymistického vědění sám Rudolf. Je pravděpodobné, že se v alchymické problematice alespoň částečně teoreticky orientoval.⁶⁶ Literatura sice často tvrdí, že byl Rudolf v alchymii zběhlý a dokonce sám pracoval s alchymisty v laboratoři, ale podle Vágnera pro to nejsou žádné doklady. Přestože Rudolf zřejmě nebyl odborníkem, určité zkušenosti měl a jistě nebyl tak snadnou obětí šarlatánů, jak uvádějí některé starší prameny: „*Skoro po čtyřicet let Hradčany jsou eldorádem všech kejklířů, kouzelníkův, alchymistů, čarodějů, vynálezců zázračných procezovatel, skladatelů pranostik: všichni prahli po kořisti, aniž ubohý král kdy prohlédl tyto podvody a šejdířství.*“⁶⁷

Přestože se mezi alchymisty přicházejícími k Rudolfovu dvoru jistě našlo mnoho podvodníků a šarlatánů, kteří ve službě císaři viděli jen snadný zisk, pobývali zde i významní představitelé alchymie, z nichž někteří byli zároveň dvorními lékaři a měli tak možnost pohybovat se v císařově bezprostřední blízkosti. Mezi takové osobnosti patřil např. Tadeáš Hájek z Hájku (1525–1600), jenž měl prý také za úkol vybírat z uchazečů o službu u dvora jen ty poctivé alchymisty a vyloučit podvodníky.⁶⁸ Mnozí z lékařů v Rudolfových službách byli silně ovlivněni Paracelsovým učením, např. otec a syn Rulandovi (především Martin Ruland mladší byl nadšeným alchymistou a roku 1606 vydal traktát *Lapidis Philosophici Vera Conficiendi Ratio*) nebo Michael Maier (1568–1622), v jehož díle se snoubí „*přesné pozorování a analýza materiálního světa s okultními výklady*“, a jehož Evans označuje jako jednoho z „*nejvynálezavějších a nejoriginálnějších alchymistů*“.⁶⁹

V Rudolfových službách však nacházely uplatnění i slavné osobnosti opředené mnoha fantastickými legendami a pověstmi. K takovým patřili Angličané John Dee (1527–1609) a Edward Kelley (1555–1597). Zatímco John Dee, dvorní astrolog královny Alžběty, je považován za jednoho z nejvzdělanějších mužů 16. století, mladší

---

⁶⁶ Purš charakterizuje Rudolfův zájem o alchymii jako „zájem „niterný, jaký se mohl rozvinout jen u člověka s patřičnou duševní hloubkou“. Purš také tvrdí, že tento hluboký zájem odlišoval Rudolfa od většiny dobových mecenášů, kteří využívali alchymie jen k pragmatickým účelům nebo k reprezentaci.

(PURŠ, I., Přírodovědný a alchymický mecenát císaře Rudolfa II. In: PURŠ, I. - KARPENKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II.* Str. 143-144.)

⁶⁷ VÁGNER, P., *Theatrum Chemicum.* Str. 104–105.

⁶⁸ EVANS, R. J. W., *Rudolf II. a jeho svět.* Str. 243.

Srv. JANÁČEK, J., *Rudolf II. a jeho doba.* Str. 237.

⁶⁹ EVANS, R. J. W., *Rudolf II. a jeho svět.* Str. 245–247.

Edward Kelley je zřejmě právem líčen jako profesionální podvodník a šarlatán zneužívající svých schopností a lidské důvěřivosti.⁷⁰ Oba muži původně přijeli do Evropy spolu s polským velmožem Albrechtem Łaskim, jenž byl proslulý svým zájmem o alchymii a okultní vědy.⁷¹ Roku 1584 však Dee s Kelleyem opouštějí Polsko a hlásí se do služeb císaře Rudolfa. Dva roky poté byli z Prahy vyhnáni, patrně kvůli intrikám ortodoxních katolíků.⁷² V té době našli útočiště v Třeboni na dvoře Viléma z Rožmberka, kde sice pokračovali ve svých seancích, ale byli známi hlavně jako alchymisté. Poté Kelley opět nějakou dobu působil u císařského dvora, kde byl dokonce povýšen do šlechtického stavu. Roku 1591 byl však za své podvody potrestán – císař jej v Praze zadržel a nechal uvěznit. Trest si odpykával na několika místech, mj. na Křivoklátě a na hradě v Mostě. Datum a okolnosti jeho úmrtí nejsou přesně známy. Dee se po pěti letech strávených v Čechách vrátil do Anglie, kde zemřel.⁷³

Kolik alchymistů celkem Rudolf zaměstnával a kolik peněz zaplatil za jejich služby, je dnes otázkou hypotéz. Janáček říká, že „náklady na platy a odměny alchymistům a hlavně na jejich pokusy, které nebyly vůbec levné, se císař snažil před všemi utajit, a proto zůstaly utajeny i pro historiky.“⁷⁴ Sumy, které Rudolf vynakládal na platy alchymistů, byly skutečně velkorysé, ale nikoliv bezbřehé. K tomu, aby vytvořil přibližnou představu o situaci alchymistů na císařském dvoře, použil Vágner údaje, které se nám o počtu alchymistů a jejich platech dochovaly v rožmberských archivech. Podle propočtů mohl Vilém z Rožmberka utratit za alchymisty, kterých v jeho službách působil postupně asi padesát, několik tisíc zlatých. Např. dlouho tradovaný názor Karla Pejmla, podle nějž se měla vydaná suma blížit osmi milionům, je značně přehnaný. Vágner tvrdí, že peníze vyplácené alchymistům císařskou pokladnou docela odpovídaly tehdejšímu evropskému standardu.⁷⁵

---

⁷⁰ EVANS, R. J. W., *Rudolf II. a jeho svět*. Str. 262, 269.

⁷¹ EVANS, R. J. W., *Rudolf II. a jeho svět*. Str. 263.

⁷² EVANS, R. J. W., *Rudolf II. a jeho svět*. Str. 267–269.

Srv. VÁGNER, P., *Theatrum Chemicum*. Str. 106.

John Dee byl „s manželkou a dětmi a tovaryši svými vypovědín od císaře z Čech jedním legáta papežského... Příčina výpovědi byla nějaké omluvení ho u císaře, jakž by černokněžníkem byl, měv k tomu proti sobě velikýho nepřítel pana Jiřího z Lobkovic, nejvyššího hofmistra.“

⁷³ EVANS, R. J. W., *Rudolf II. a jeho svět*. Str. 270–273.

Pro hlubší vhléd do problematiky týkající se Edwarda Kelleyho a Johna Dee viz CHOUROVÁ, P., *Alchymisté nebo šarlatáni: John Dee a Edward Kelley*. Praha : Libri, 2010.

⁷⁴ JANÁČEK, J., *Rudolf II. a jeho doba*. Str. 239.

⁷⁵ VÁGNER, P., *Theatrum Chemicum*. Str. 112–114.

Rudolfův zájem se však nesoustředoval zdaleka jen na alchymii. Janáček podotýká, že pro jeho intelektuální život byla typická „šíře a zdánlivá nesourodost zájmů“.⁷⁶ Asi nejvíce pozornosti věnoval Rudolf přírodním vědám, především matematice, astronomii, fyzice a chemii. Významnou oporou a spolehlivým rádcem v těchto oblastech mu byl již zmiňovaný lékař Tadeáš Hájek z Hájku, všestranný vzdělanec mající obrovský rozhled v oblasti přírodních věd.⁷⁷ Hájek měl sice filologické humanistické vzdělání, ale byl rovněž vynikajícím učencem zejména v oblasti medicíny, astronomie, astrologie, matematiky, botaniky i alchymie. Byl také členem pozoruhodně kosmopolitní komunikační sítě – dopisoval si s intelektuály z okruhu domácích humanistů, ale i s osobnostmi z Lovaně, Valencie, Milána nebo ostrova Hven. Známa je jeho korespondence s astronomem Tychonem Brahe⁷⁸, Girolamo Cardanem⁷⁹ nebo Johnem Dee.⁸⁰ Byl to také právě Hájek, na jehož podnět byli k císařskému dvoru pozváni astronomové Tycho Brahe a Jan Kepler⁸¹. Tyto tři osobnosti tvořily podle Janáčka pracovní skupinu využívající metod týmové práce, která neměla v tehdejší vědecké době.⁸²

Významným učencem byl rovněž Paulus Fabritius (1519–1589), matematik a zároveň osobní lékař Rudolfa i obou předešlých císařů, Ferdinanda I. a Maxmiliána II. Fabritius se podílel mj. na konstrukci triumfálních oblouků, které byly vystavěny u

---

⁷⁶ JANÁČEK, J., *Rudolf II. a jeho doba*. Str. 237.

⁷⁷ Tamtéž.

⁷⁸ Tycho Brahe (1546–1601). Věhlas mu zajistil především objev nové hvězdy, již popsal ve svém díle *De nova...stella* (1573). Tento spis byl mnohými učenici přijímán jako důkaz chybnosti aristotelské kosmologie. S podporou dánského krále Frederika II. začal na ostrově Hven budovat nejvýznamnější observatoř své doby. Roku 1599 se Brahe usazuje v Praze na dvoře Rudolfa II. Zde s pomocí mladého astronoma Keplera připravuje své objevy ke zveřejnění. Zemřel však dlouho před tím, jeho objevy byly konečně publikovány Keplerem až roku 1627. Brahe sice odmítl klasickou kosmologii, nicméně nepřijal ani heliocentrický Koperníkův systém a ve svém *De mundi aetherei recentioribus phaenominis* vytvořil další alternativu.

(SPEAKE, J., *Encyclopedia of the Renaissance and the Reformation*. Str. 68–69.)

⁷⁹ Girolamo Cardano (1501–1576). Jeho *Ars magna* (1545) je považováno za první moderní algebraický text. Byl též jedním z prvních autorů zabývajících se problémy teorie pravděpodobnosti. Vydal též encyklopedické dílo *De subtilitate* (1550) z oblasti přírodních věd a známý je jeho autobiografický spis *De vita propria liber*.

(SPEAKE, J., *Encyclopedia of the Renaissance and the Reformation*. Str. 90.)

⁸⁰ URBÁNEK, V., Učenec. In: BŮŽEK, V. – KRÁL, P. (eds.), *Člověk českého raného novověku*. Str. 362.

⁸¹ Johannes Kepler (1571–1630). Studoval v Tübingenu a již zde se přiklání ke koperníkovskému systému. Roku 1599 byl pozván do Prahy, aby zde spolupracoval na Braheových pozorováních. Kepler díky Brahovým výpočtům přetvořil některé tehdejší názory v oblasti astronomie, mj. vypočítal, že oběžné dráhy planet mají tvar elipsy, nikoliv kruhu, jak se dřív myslelo (první Keplerův zákon) a roku 1627 vydává *Tabulae Rudolphinae*, ve kterých jsou shrnuty poznámky Braheho i Keplerovy. Jeho *Epitome astronomiae Copernicanae* (1618–21), která byla první vydanou příručkou astronomie založené na Koperníkově systému, se po vydání prvních tří dílů dostala na index zakázaných knih.

⁸² JANÁČEK, J., *Rudolf II. a jeho doba*. Str. 237.

příležitosti přivítání Rudolfa II. roku 1577 ve Vídni. Jeden z nich byl ozdoben verši a obsahoval symbol Evropy, kterou představovala žena klečící před císařem. Mezi sochami Maxmiliána a Rudolfa byly dva glóby, zemský a nebeský, vytesané z kamene a otáčející se kolem svých os, když je císař míjel. Zemský glóbus odhaloval slova: „z názorů Hérakleita Pontského, Ekfanta Pythagorejce a Mikuláše Koperníka“. Tak byly ideje známé ve dvorském prostředí demonstrovány i na veřejnosti.⁸³

Z dalších významných přírodovědců, kteří působili v renesanční Praze, můžeme jmenovat botaniky. Jedním z nich byl Charles de L'Écluse (1526–1609), jenž dohlížel ještě za vlády Maxmiliána II. na budování císařských zahrad ve Vídni a poprvé sem přinesl dosud neznámé rostliny, mj. tulipány.⁸⁴ K dalším významným botanikům patřil také Pietro Andrea Matthioli (1501–1577), autor známé knihy *Herbář neboli Bylinář*, jež byla do češtiny přeložena Tadeášem Hájkem. Na panovnických dvorech se tehdy těšily velké oblibě zahrady plné vzácných rostlin budované nejzkušenějšími přírodovědci. Především císařské zahrady, svého druhu umělecká díla, byla současně chápána jako symbol panství člověka nad přírodou a měla odrážet rovněž císařovy vlastní politické a kulturní ambice.⁸⁵

Na dvorech v raném novověku byla často zakládána také první „muzea“ nebo kabinety kuriozit. V tomto směru ani dvůr císaře Rudolfa nebyl výjimkou. Rudolfova kunstkomora obsahující jak různé kuriózní přírodniny, tak důmyslné, dokonale propracované přístroje a umělecká díla všeho druhu, měla mj. odrážet bohatství a moc svého majitele.⁸⁶

---

⁸³ MORAN, B. T., Courts and Academies. In: PARK, K. - DASTON, L. (eds.), *The Cambridge History of Science, Volume 3: Early Modern Science*. Str. 257.

Srv. EVANS, R. J. W., *Rudolf II. a jeho svět*. Str. 202.

⁸⁴ MORAN, B. T., Courts and Academies. In: PARK, K. - DASTON, L. (eds.), *The Cambridge History of Science, Volume 3: Early Modern Science*. Str. 256.

⁸⁵ MORAN, B. T., Courts and Academies. In: PARK, K. - DASTON, L. (eds.), *The Cambridge History of Science, Volume 3: Early Modern Science*. Str. 256–257.

JANÁČEK, J., *Rudolf II. a jeho doba*. Str. 241.

⁸⁶ MORAN, B. T., Courts and Academies. In: PARK, K. - DASTON, L. (eds.), *The Cambridge History of Science, Volume 3: Early Modern Science*. Str. 263–264.

Více o Rudolfských sbírkách viz např. BUKOVINSKÁ, B., Kunstkomora Rudolfa II. ve světle inventáře z let 1607–1611. In: *Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526–1740)*. České Budějovice : Filozofická fakulta Jihočeské univerzity, 2006. BUKOVINSKÁ, B., Kunstkomora – kde byla a jak vypadala? In: *Rudolf II. a Praha. Císařský dvůr a rezidenční město jako kulturní a duchovní centrum střední Evropy*. Praha : Správa Pražského hradu, 1997. BUKOVINSKÁ, B., Zum Exotica-Bestand der Kunstkommer Rudolfs II. In: *Jahrbuch der kunsthistorischen Museums Wien III*, 2001. Samostatnou oblast Rudolfova sběratelského zájmu představovalo výtvarné umění. Touto oblastí se hlouběji zabývá např. Evans v knize *Rudolf*

Přestože mecenášství a zájem o vědy a umění byly ve dvorském prostředí vnímány většinou jako pozitivní, Rudolfovy záliby byly často novodobými historiky kritizovány. Joseph von Hormayr počátkem 19. století tvrdí, že Rudolfovy zájmy mohly být příčinou jeho vladařského neúspěchu: „*Chemie a hvězdopravectví jej zajímaly více než státnické záležitosti.*“⁸⁷ Naproti tomu starší dílo, anonymní *Historicko-genealogické popsání arcidomu rakouského*, vydané roku 1708 v Ulmu oceňuje císařovu kunstkomoru, ale také zcela vážně tvrdí, že Rudolf II. zbohatl díky kameni mudrců. Tento spis tedy neodsuzuje císařovy zájmy jako celek, ale konstatuje, že kvůli své rostoucí posedlosti vědami začal zanedbávat státnické záležitosti.⁸⁸ Současná historiografie se však již snaží o realitě více odpovídající pohled na Rudolfovu dobu i jeho intelektuální svět. Podle Janáčka ale tento trend mohl vést některé historiky až k nekritické chvále Rudolfových ctností a k přehnanému zveličování jeho role v historii.⁸⁹

U dvora císaře Rudolfa se dařilo učencům z nejrůznějších oblastí. U císařského dvora nacházeli příznivé podmínky pro své bádání a zvláště neortodoxní učenci zde byli uchráněni před nástrahami, které by na ně mohly čekat v univerzitním prostředí nebo ze strany církve. Alchymisté, kterých pracovalo v Rudolfových službách velké množství, však byli vyhledáváni a významně podporováni i na jiných šlechtických sídlech. Hned po císařském dvoře bylo z hlediska pěstování alchymie významné především prostředí dvora pánů z Rožmberka.⁹⁰

II. a jeho svět (kap. 5. *Rudolf a výtvarné umění*) nebo Janáček ve své knize *Rudolf II. a jeho doba* (kap. 7., *Mecenáš a sběratel*).

⁸⁷ CERMÁN, I., Panovník. In: BŮŽEK, V. – KRÁL, P. (eds.), *Člověk českého raného novověku*. Str. 65.

⁸⁸ CERMÁN, I., Panovník. In: BŮŽEK, V. – KRÁL, P. (eds.), *Člověk českého raného novověku*. Str. 63, 65–66

⁸⁹ JANÁČEK, J., *Rudolf II. a jeho doba*. Str. 233–234.

⁹⁰ URBÁNEK, V., Učenec. In: BŮŽEK, V. – KRÁL, P. (eds.), *Člověk českého raného novověku*. Str. 360.

Srv. VÁGNER, P., *Theatrum Chemicum*. Str. 110.

„Ze zatím více méně obecně vymezených podmínek vyplývá, že alchymie mohla nalézt útulný příbytek nejen na Pražském hradě, ale také v rezidencích českých šlechticů. Je-li řeč o domácích „fedrovnících“ alchymie, nejčastěji jsou vyslovována jména Viléma z Rožmberka a Jana Zbyňka Zajíce z Házmburka.“

Srv. EVANS, R. J. W., *Rudolf II. a jeho svět*. Str. 254.

„Po Pražském hradu byl druhým nejproslulejším střediskem alchymie v Čechách dvůr Viléma z Rožmberka.“

4 Vilém z Rožmberka, mecenáš alchymistů

„Již toho času i předtím pán ráčil alchumisty fedrovati, nějakého Claudia Syrra, Daniela Prandtnera, nějakýho Jeremiáše, item Bavora Rodovskýho etc.“

(BŘEZAN, V., *Životy posledních Rožmberků I.* Str. 283.)

Rožmberkové patřili v 16. století v českém království k nejvýznamnějším šlechtickým rodům.⁹¹ Své místo ve společnosti obhájovali různými prostředky, jejich status zdůvodňovala mj. rodová legenda. Ta vyprávěla o ctihodném starci Vítkovi, jenž na sklonku svého života rozdělil svůj majetek mezi pět synů. Každý z potomků dostal spolu s určitým územím také vlastní rodový znak. Syn Vok obdržel erb s červenou růží na stříbrném poli a získal panství na Rožmberku a Českém Krumlově – od něj se odvozoval rod Rožmberků.⁹² Rožmberský prapředeck Vítěk měl pocházet z italského rodu Orsini. Tvůrcem této části legendy byl pravděpodobně Oldřich II. z Rožmberka v polovině 15. století. Později byly dokonce vytvořeny listiny potvrzující italské kořeny Rožmberků. Orsiniové vydání těchto dokladů podpořili zřejmě proto, že si přáli posílit „příbuzný“ katolický rod v jinak převážně kališnických Čechách.⁹³

Jako doba „posledních Rožmberků“ je označována druhá polovina 16. století a počátek století sedmnáctého.⁹⁴ Poslední Rožmberkové byli syny Jošta III. a Anny Rožmberské z Roggendorfu. Starší z nich, Vilém (1535-1592) převzal správu rodového dominia v pouhých šestnácti letech.⁹⁵ Brzy po převzetí správy nad rodovým majetkem Vilém podnikl cestu do Itálie, kde měl přivítat budoucího krále Maxmiliána

---

⁹¹ BŮŽEK, V., Legenda o dělení růží a italské kořeny předků posledních Rožmberků. In: BŮŽEK, V. a kol., *Světy posledních Rožmberků*. Str. 8.

PÁNEK, J., *Poslední Rožmberkové, velmoži české renesance*. Str. 9.

⁹² BŮŽEK, V., Legenda o dělení růží a italské kořeny předků posledních Rožmberků. In: BŮŽEK, V. a kol., *Světy posledních Rožmberků*. Str. 19–20.

⁹³ BŮŽEK, V., Legenda o dělení růží a italské kořeny předků posledních Rožmberků. In: BŮŽEK, V. a kol., *Světy posledních Rožmberků*. Str. 10–12.

⁹⁴ BŮŽEK, V., Úvodem. In: BŮŽEK, V. a kol., *Světy posledních Rožmberků*. Str. 5–7.

⁹⁵ BŮŽEK, V., HRDLIČKA, J. a kol., *Dvory velmožů s erbem růže*. Str. 12.

Srv. BŘEZAN, V., *Životy posledních Rožmberků I.* Str. 57–59.

„Pán mladý, když se v panství uvázal, všecky a všelijaké vězně po všech panstvích pustiti a prázdna vězení učiniti rozkázal. [...] A tudy od milosrdenství správu domu svýho začal.“

II. s jeho chotí Marií Španělskou.⁹⁶ Italská cesta Viléma nepochybně do budoucna velmi ovlivnila. Podle Pavla Marka „*půvaby italské renesance rožmberského vladaře doslova uchvátily.*“⁹⁷ Mladý šlechtic si oblíbil italskou kuchyni a hudební umění, inspiroval se ve stylu oblékání a podle italských vzorů upravil po návratu do Čech i některá svá sídla.⁹⁸ Podle mého názoru je možné, že se právě v italském prostředí mohl Vilém poprvé seznámit s alchymií, jak tomu bylo údajně v případě pražského arcibiskupa Arnošta z Pardubic nebo českého alchymisty Jana z Lazu.⁹⁹

Vilém se po celý život zasazoval o udržení výsadního postavení Rožmberků v rámci české stavovské obce. Přestože se na pravdě nezakládalo tvrzení, že jsou Rožmberkové spřízněni s rodem Orsini, a ani listina z 15. století dokládající zřízení územního rožmberského panství nebyla platná, výsadní postavení Rožmberků bylo potvrzeno i *Vladislavským zřízením zemským*. Až po rožmberském vladaři následovali v symbolické hierarchii držitelé nejvyšších zemských úřadů, vybírání z panského stavu.¹⁰⁰

V roce 1560 byl Vilém zvolen Ferdinandem I. do úřadu nejvyššího komorníka. Březan uvádí znění dopisu, který mladý Vilém císaři obratem zaslal, a v němž „*svú ponížení a bystrú výmluvu proti tomu predestřel*“. Uvádí, že se na zastávání takového úřadu necítí být ještě dost starý: „*v jakých já mladých létech jsem, z kterýchžto příčin i také nezvykši práci a sedaje teprva nedávno v soudu zemským, obávám se, což by nezoumyslně neb bezelstně kdyby se co obmeškalo aneb tak, jakž náleží, nevyřídilo pro nezvyklost a mladost mú, aby mi to potom k nějakému obmeškání přičteno nebylo.*“¹⁰¹ V dopise též Vilém poukazuje na výsadní postavení rožmberského rodu, které bylo potvrzeno samotným Ferdinandem ve sporu s knížaty z Plavna, a jež by mohlo být případným přijetím Viléma do úřadu sníženo. Císař však nechal Vilémovi vzkázat „*mladosti a nezvyklosti že nemá se proč, jsa od Pána Boha zvláštními dary a uměním obdařen, vylouhati*“¹⁰². Zároveň jej ubezpečil, že se přednostní postavení

---

⁹⁶ BŘEZAN, V., *Životy posledních Rožmberků I.* Str. 62.

⁹⁷ MAREK, P., *Půvaby renesanční Itálie*. In: BŮŽEK, V. a kol., *Světy posledních Rožmberků*. Str. 39.

⁹⁸ MAREK, P., *Půvaby renesanční Itálie*. In: BŮŽEK, V. a kol., *Světy posledních Rožmberků*. Str. 39–42.

⁹⁹ Viz tato DP kapitola 3.1 *Počátky alchymie v českých zemích*.

¹⁰⁰ BEZECNÝ, Z., KRÁL, P., MAREK, P., *Šlechta*. In: BŮŽEK, V. a kol., *Společnost českých zemí v raném novověku. Struktury, identity a konflikty*. Str. 86.

¹⁰¹ BŘEZAN, V., *Životy posledních Rožmberků I.* Str. 176.

¹⁰² BŘEZAN, V., *Životy posledních Rožmberků I.* Str. 178.

rožmberského rodu v souvislosti s úřady zastávanými rožmberským vladařem nijak nezmění a potvrdil Vilémovo jmenování do úřadu nevyššího komorníka.¹⁰³

Roku 1570 Vilém získal hodnost nejvyššího purkrabího, což byl nejprestižnější ze zemských úřadů, a tak se jeho postavení ještě posílilo. Pravomoci nejvyššího purkrabího nebyly přímo určeny, ale byl panovníkovou pravou rukou v zemských záležitostech a až po něm následovali další vysokí úředníci jako nejvyšší hofmistr, komorník a zemský sudí. Úřad nejvyššího purkrabího zastával Vilém až do své smrti.¹⁰⁴

Vilém z Rožmberka se stal významným a cílevědomým státníkem s velkým politickým rozhledem. Hrál roli prostředníka v jednání mezi císařem a stavy a snažil se o dosažení přijatelných kompromisů. Vilém se v čele stavovské obce podílel na formulaci a prosazení stavovského opozičního programu. Snažil se mj. o udržení postavení zemských sněmů a o zachování celistvosti zemí české koruny a měl též zásluhu na „berní reformě“, která značně ulevila šlechtě od daní, ale přenesla platební povinnost z velké části na obyvatele měst a poddané. Pánek podotýká, že si šlechta byla především za vlády Maxmiliána II. dobře vědoma své moci a byla schopna vynutit si na panovníkovi mnoho ústupků.¹⁰⁵ Ač se většinu své politické kariéry snažil o kompromisy přijatelné i pro nekatolickou šlechtu, v 80. letech Vilém pod tlakem protireformace podléhá radikálnějšímu křídlu katolíků.¹⁰⁶

Vilémovo výsadní postavení v české stavovské obci bylo uznáváno i v zahraničí. Jak bylo uvedeno výše, vážili si jej vládnoucí Habsburkové, ale i cizí velvyslanci, kteří měli možnost přijít s Vilémem do styku. Například mantovský diplomat Guidobono Guidoboni se roku 1591 o Vilémovi zmiňuje jako o „*nesmírně*

---

¹⁰³ BŘEZAN, V., *Životy posledních Rožmberků I.* Str. 178.

¹⁰⁴ EVANS, R. J. W., *Rudolf II. a jeho svět.* Str. 60–61.

Srv. MAREK, P., Poslední Rožmberkové očima zahraničních diplomatů. In: BŮŽEK, V. a kol., *Světy posledních Rožmberků.* Str. 143.

¹⁰⁵ PÁNEK, J., Poslední Rožmberkové a jejich kronikář. In: *Životy posledních Rožmberků.* Str. 653.

¹⁰⁶ BŮŽEK, V., HRDLÍČKA, J. a kol., *Dvory velmožů s erbem růže.* Str. 12–13.

Srv. MAREK, P., PRAŽÁKOVÁ, K., Sňatkově strategie se zahraniční šlechtou. In: BŮŽEK, V. a kol., *Světy posledních Rožmberků.* Str. 164.

„*Již roku 1575 Vilém z Rožmberka veřejně odmítl Českou konfesi. Na počátku osmdesátých let 16. století, kdy se uskutečnil sňatek jeho mladšího bratra, patřil mezi nejaktivnější stoupence protireformačního tažení v Království českém.*“

bohatém šlechtici s ohledem na velikost jeho panství a výši příjmů“ a cizími vyslanci byl často označován jako český místokrál.¹⁰⁷

Vilém z Rožmberka byl za svůj život celkem čtyřikrát ženatý. Je pochopitelné, že rožmberský vladař vstupoval do manželství i v pokročilém věku, protože pořád ještě doufal, že bude naplněna jeho touha po dědici. Prostřednictvím svých sňatků však také navázal pokrevní vazby s významnými evropskými rody a tím zároveň posiloval své mocenské postavení a prestiž. Na konci Vilémova života patřila síť rožmberských příbuzenských vztahů k nejrozsáhlejším v celé habsburské monarchii a sahala od Moravy až na Apeninský a Pyrenejský poloostrov.¹⁰⁸

4.1 Možné důvody Vilémovy podpory alchymistů

Vilémova touha po potomkovi a dědici mohla být jednou z příčin, proč u svého dvora významnou měrou podporoval alchymisty. Alchymisté slibovali, že jejich preparáty dovedou zbavit tělo nejrůznějších neduhů a s tím v případě Viléma souvisela také schopnost zplodit potomky. Dalším důvodem pro pěstování alchymie na rožmberském dvoře mohla být tíživá finanční situace a v neposlední řadě byl zájem o alchymii součástí renesančního životního stylu a panovnickovy reprezentace.¹⁰⁹

Vilém se skutečně potýkal s finančními problémy, což pak ještě tíživěji dolehlo na mladšího Petra Voka, když po bratrově smrti (1592) zdědil zadlužené dominium. Petr Vok pak musel po smrti Viléma v letech 1600–1602 začít rozprodávat rodové

---

¹⁰⁷ MAREK, P., Poslední Rožmberkové očima zahraničních diplomatů. In: BŮŽEK, V. a kol., *Světy posledních Rožmberků*. Str. 149.

¹⁰⁸ MAREK, P., PRAŽÁKOVÁ, K., Sňatkové strategie se zahraniční šlechtou. In: BŮŽEK, V. a kol., *Světy posledních Rožmberků*. Str. 165.

¹⁰⁹ VÁGNER, P., Dny všední a sváteční rožmberských alchymistů. In: *Opera historica 3. Život na dvoře a v rezidenčních městech posledních Rožmberků*. Str. 269.

Tyto uvedené důvody zájmu o alchymii korespondují s důvody, které Vágner uvádí, když se zajímá v širším smyslu o postavení alchymie v době renesance, např. na dvoře Rudolfa II. Ve svém *Theatrum chemicum* ještě jako čtvrtý důvod uvádí „erotický stimul podpory alchymie“. Tvrdí, že v době renesance bylo rušeno mnoho dosud přijímaných hodnot a vznikl prostor pro různé výstřednosti a extravagance, mj. přestala být tolik tabuizovaná do té doby spíše potlačovaná erotika. Podle Vágnera „*Erotickému imperativu doby, který šel daleko za dosud běžné konvence, přitakával a inspiraci dodával sexuálními motivy nabitý svět alchymie, kde se odehrávala i ta nejzapovězenější a nejnepřirozenější spojení.*“ (VÁGNER, P., *Theatrum Chemicum*. Str. 106, 110.)

V podstatě tytéž důvody obliby alchymie předpokládá i Ivo Purš. Srv. PURŠ, I., Habsburkové na českém trůnu a jejich zájem o alchymii a okultní nauky. In: PURŠ, I. - KARPENKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II.* Str. 93–96. Viz též kapitola 2.1 *Astrologie a alchymie* v této DP.

statky, mj. hlavní rodovou rezidenci, Český Krumlov.¹¹⁰ Vilém v otázce zlepšení finanční situace patrně nekládal naděje jen do svých alchymistů provádějících transmutace, ale doufal, že by alchymie mohla přinést větší zisky i v oblasti těžby drahých kovů. V 80. letech koupil Vilém dvě horní města v Kladsku – Rychleby, kde se těžilo zlato, a Silberberk, naleziště stříbra a olova. Protože se však koupě ukázala jako nevýhodná, prodal Petr Vok města roku 1599 knížeti Jáchymu Bedřichovi.¹¹¹ Vilém doufal, že by alchymie mohla být využita právě pro povznesení rožmberských dolů. V této souvislosti zmiňuje Vágner osobnost Kaspara Schönberga von Schönberg, jenž působil v rychlebských dolech a spolupracoval s jiným známým rožmberským alchymistou, Petrem Hlavsou.¹¹²

Velmi závažným a pádným důvodem pro podporování alchymistů byl také Vilémův zdravotní stav a jeho nenaplněná touha po potomcích. Jeho finanční problémy mohly být nepochybně také velmi tíživé, ale na druhou stranu ani vydržování alchymistů nebylo levnou záležitostí.¹¹³ Podle mého názoru bylo zplození potomka pro Viléma skutečně zásadní. Byl zřejmě ochoten vydávat nemalé částky za přípravky, které měly zlepšit jeho zdravotní stav a pomoci tak ke zplození vytoženého syna a tím dosáhnout zachování rodu.¹¹⁴

Vilém se poprvé oženil roku 1557 s Kateřinou Brunšvicou, ale ta již o dva roky později zemřela. Březan nás o úmrtích v okruhu Rožmberků podrobně

---

¹¹⁰ BŮŽEK, V., HRDLIČKA, J. a kol., *Dvory velmožů s erbem růže*. Str. 21–23.

Srv. HRDLIČKA, J., *Dominium posledních Rožmberků*. In: BŮŽEK, V. a kol., *Světy posledních Rožmberků*. Str. 226–231.

¹¹¹ HRDLIČKA, J., *Dominium posledních Rožmberků*. In: BŮŽEK, V. a kol., *Světy posledních Rožmberků*. Str. 221.

¹¹² VÁGNER, P., *Dny všední a sváteční rožmberských alchymistů*. In: *Opera historica 3. Život na dvoře a v rezidenčních městech posledních Rožmberků*. Str. 268.

O Petru Hlavsovi z Liboslavi i o Kasparu Schönbergovi bude ještě podrobněji pojednáno v 5. kapitole této práce, *Analýza alchymického vědění v dopisech Petra Hlavsy*.

¹¹³ Vágner se pokouší o rekonstrukci Rožmberkových výdajů za alchymisty a tvrdí, že se Vilém ve finančních problémech nacházel již na počátku své vlády a náklady na alchymii rozhodně nebyly hlavní příčinou špatného stavu rožmberské pokladny. Pomocí známých údajů o platech alchymistů Antonia Michaela, jenž sloužil Rožmberkovi nejdéle, a Edwarda Kelleyho dochází Vágner k závěru, že Vilém mohl na platy alchymistů vynaložit stovky kop, ale jistě se nejednalo o osm milionů zlatých, jak ve svých studiích uváděl Karel Pejml.

(VÁGNER, P., *Dny všední a sváteční rožmberských alchymistů*. In: *Opera historica 3. Život na dvoře a v rezidenčních městech posledních Rožmberků*. Str. 271.)

¹¹⁴ Viz např. PURŠ, I. - KARPENKO, V., *Alchymie na šlechtických dvorech v českých zemích*. In: PURŠ, I. - KARPENKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II.* Str. 59

„Právě u Viléma se můžeme setkat s jedním z nejvýraznějších důvodů zájmu o alchymii – Jan de Sole mu v dopise nabídl prostředek, »který ze všech starých, vyhublých těl dělá silná těla, jako kdyby bylo člověku dvacet šest či třicet let.«“

informuje. V případě Kateřiny cituje báseň¹¹⁵ vytesanou na jejím náhrobku a popisuje, jak hluboce se úmrtí manželky mladého Viléma dotklo „*Pan Vilém zármutkem velikým pro paní svú v nemoc těžkú upadl, že u samýho bylo poražení šlakové. Nebo jedné strany hlavy necítil a jedním ramenem vládnouti nemohl.*“¹¹⁶ Ani další sňatky s Žofií Braniborskou a Annou Marií Bádenskou neměly dlouhého trvání a nevzešli z nich žádní potomci. Vilém se žení naposledy s dvacetiletou Polyxenou z Pernštejna, když je sám již ve věku dvaapadesáti let.¹¹⁷

Vilémova touha po dědicích se odráží mj. ve výzdobě jeho sídel. Kupříkladu v Českém Krumlově se v předpokojích vladaře vyskytuje výmalba se starozákonní tematikou. Ta byla pořízena před svatbou s Annou Marií Bádenskou a zobrazuje mj. výjev Jákobova snu s poselstvím o hojném potomstvu.¹¹⁸ To podle Pavla Krále zřetelně vyjadřuje Vilémovu naději na zachování rodu.¹¹⁹ Později si Vilém v nově vystavěném letohrádku Kratochvíle nechal do ložnice vymalovat Samsonův příběh. Rožmberk tím snad přiznával, že podobně jako Samson, který podlehl pelištejským dcerám, také on sešel z cesty, když se třikrát oženil s nekatoličkou. Vilém se domníval,

---

¹¹⁵ Nápis na hrobě chválí vlastnosti Kateřiny a jejích předků a rovněž obsahuje zmínky o vytoužených potomcích, kterých se však Vilém nedočkal:

„*Paní z tak slavného rodu se, Viléme, dostala tobě,
abys jí manželem byl, v potomka naději měl.*

*Protos' dal ženu svou převézt, by povila v Karlových Varech,
ale tam osudem zlým skonala mladičký věk.*

*Mrtvě zrozené dítě již zůstane bez vaší lásky
-duše kéž spojí se v nebi za svitu třpytivých hvězd.“*

Doklady o tom, zda měl autor na mysli dítě mrtvě narozené, či pouze toužebně očekávané, se nedochovaly. (BŘEZAN, V., *Životy posledních Rožmberků I.* Str. 170.)

KRÁL, P., Soužití mužů a žen v rodinách posledních rožmberských velmožů. In: BŮŽEK, V. a kol., *Světy posledních Rožmberků.* Str. 526.)

¹¹⁶ BŘEZAN, V., *Životy posledních Rožmberků I.* Str. 170.)

¹¹⁷ KRÁL, P., Soužití mužů a žen v rodinách posledních rožmberských velmožů. In: BŮŽEK, V. a kol., *Světy posledních Rožmberků.* Str. 527.)

¹¹⁸ „*JákoB vyšel z Beer-šeby a šel do Cháranu.*

Dorazil na jedno místo a přenocoval tam, neboť slunce již zapadlo. Vzal jeden z kamenů, které na tom místě byly, postavil je v hlavách a na tom místě ulehl.

Měl sen: Hle, na zemi stojí žebřík, jehož vrchol dosahuje k nebesům, a po něm vystupují a sestupují poslové Boží. Nad ním stojí Hospodin a praví: »Já jsem Hospodin, Bůh tvého otce Abrahama a Bůh Izákův. Zemi, na níž ležíš, dám tobě a tvému potomstvu.

Tvého potomstva bude jako prachu země. Rozmůžeš se na západ i na východ, na sever i na jih. V tobě a ve tvém potomku dojdou požehnání všechny čeledi země.

Hle, já jsem s tebou. Budu tě střežit všude, kam půjdeš, a zase tě přivedu do této země. Nikdy tě neopustím, ale učiním, co jsem ti slíbil.«

(*Bible: český ekumenický překlad.* Genesis 28, 10-15.)

¹¹⁹ KRÁL, P., Soužití mužů a žen v rodinách posledních rožmberských velmožů. In: BŮŽEK, V. a kol., *Světy posledních Rožmberků.* Str. 528.)

že jej za to Bůh trestá a nedopřál mu potomky, avšak stále věřil, že se na něj Bůh rozpomene.¹²⁰

Projevem Rožmberkovy touhy po potomcích může být i skutečnost, že vstupoval do manželství s Polyxenou ještě v pokročilém věku. Sňatková aliance s Pernštejnny mohla Rožmberkům získat jisté společenské a politické výhody, ale Vilém viděl v Polyxeně především mladou plodnou ženu, která by mu mohla konečně dát toužebně očekávaného dědice.¹²¹ Alchymisté tak mohli dávat stárnoucímu a nemocnému šlechtici naději, že s pomocí jejich přípravků se jeho zdravotní stav zlepší.

Ať už k tomu vedly Viléma jakékoliv důvody, faktem zůstává, že do alchymie investoval značnou sumu a proslul jako jeden z největších mecenášů své doby.¹²² Vágner se ve své studii pokusil zmapovat počty alchymistů působících u Vilémova dvora v jednotlivých letech. Podle něj jich bylo ve Vilémových službách nejvíce v 80. letech 16. století (až pětadvacet) a celkem u Vilémova dvora postupně působilo přes padesát alchymistů.¹²³ Vágner také ve své studii udává roky, mezi nimiž jednotliví alchymisté ve službách pána z Rožmberka pracovali.

Pravděpodobně nejdelší byla alchymistická kariéra Antonia Michaela z Ebersbachu. Ten do Vilémových služeb vstoupil v roce 1565 a měl se tak stát vůbec prvním z rožmberských alchymistů. U dvora působil až do Vilémovy smrti roku 1592, tedy sedmadvacet let. Za tu dobu se Michaelovi podařilo nashromáždit sedmdesát osm tisíc kop míšeňských a ještě získat dům v Českém Krumlově a k tomu malou vesnici.¹²⁴ Ačkoliv se Michaelova kariéra může zdát z těchto údajů úspěšná, skončila velice rychle po smrti pana Viléma. O alchymistových dalších osudech podává zprávu Březanova kronika: „*Nějaký pokladač alchymista, magister Antonius Michael, jenž pána starýho netoliko velice na penězích, ale i na zdraví svými čarami hubil, hned po*

---

¹²⁰ KRÁL, P., Soužití mužů a žen v rodinách posledních rožmberských velmožů. In: BŮŽEK, V. a kol., *Světy posledních Rožmberků*. Str. 528.

¹²¹ MAREK, P., PRAŽÁKOVÁ, K., Sňatkové strategie se zahraniční šlechtou. In: BŮŽEK, V. a kol., *Světy posledních Rožmberků*. Str. 162.

¹²² PURŠ, I. - KARPENKO, V., Alchymie na šlechtických dvorech v českých zemích. In: PURŠ, I. - KARPENKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II.* Str. 50.

¹²³ VÁGNER, P., Dny všední a sváteční rožmberských alchymistů. In: *Opera historica 3. Život na dvoře a v rezidenčních městech posledních Rožmberků*. Str. 270.

Srv. PURŠ, I. - KARPENKO, V., Alchymie na šlechtických dvorech v českých zemích. In: PURŠ, I. - KARPENKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II.* Str. 56.

¹²⁴ VÁGNER, P., *Theatrum Chemicum*. Str. 113.

*smrti nebožtíka nařízením pana Petra Voka z Rožmberka hejtmanem krumlovským Mikulášem Šrejbersdorfem právně jat a vězením dostatečným opatřen. Ten potom do vězení temného, dobře opatřeného v bráně zámku krumlovského, jež dnem i nocí ponocovali, dán a jako pes život svůj dokonal. Přiznal se v tom vězení, že lidem do sedmdesáti osmi tisíc kop míšeňských rozpůjčil. Pan vladař z Drážd'an okolo dvacíti tisíc kop na penězích hotových pokladače toho dosáhl.*¹²⁵

Pozoruhodnou osobností ve Vilémových službách byl jistě také Claudius Syrrus, jímž psané *Conditiones* jsou poměrně ojedinělým dokumentem.¹²⁶ Březan shrnuje Syrrovy podmínky ve své kronice a dokládá, že „*ten jistý skrze Václava Vřesovce k Jeho Milosti pánu byl komendován*“.¹²⁷ V Třeboňském archivu se též zachoval dopis Václava Vřesovce, v němž o Syrrovi tvrdí, že „*jest člověk podivný a mistrný, nevrlý, nemluvný a nevhodný, že jsem jemu podobného nikdá nepoznal. Než jistě velmi pobožný jest a poctivý, umění toho dokonalý mistr*“.¹²⁸ V *Conditiones* je zahrnut mj. požadavek „*svobody duše i těla*“ pro Claudia Syrra, dále si alchymista vyhrazuje své soukromí a nepřeje si, aby kdokoliv do laboratoře vstupoval „*vyjma důstojného vévody*“ a velice specifická je podmínka poslední, v níž Claudius „*výsledek poroučí Bohu Nejvyššímu*“ a klade si podmínku, aby „*nebyl považován za podvodníka nebo šejdíře*“, kdyby se mu nedařilo.¹²⁹ Jedná o poměrně ojedinělou smlouvu a její body vypovídají o úskalích, jimž musel alchymista čelit. Když totiž alchymista ve své smlouvě slíbil např. vyrobit zlato bez podmínek, jaké si určil Syrrus, byl jeho neúspěch důvodem k odsouzení.¹³⁰

---

¹²⁵ Sedmdesát osm tisíc kop je tatáž částka, kterou udává Vágner jako celkový Michaelův nashromážděný majetek.

BŘEZAN, V., *Životy posledních Rožmberků II.* Str. 507–508.

¹²⁶ PURŠ, I. - KARPENKO, V., Alchymie na šlechtických dvorech v českých zemích. In: PURŠ, I. - KARPENKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II.* Str. 64.

¹²⁷ BŘEZAN, V., *Životy posledních Rožmberků I.* Str. 284.

¹²⁸ Citováno podle VÁGNER, P., Dny všední a sváteční rožmberských alchymistů. In: *Opera historica 3. Život na dvoře a v rezidenčních městech posledních Rožmberků.* Str. 271.

Originál dopisu SOA Třeboň, Cizí rody II, z Rožmberka 25.

¹²⁹ ZACHAR, O., *O alchymii a českých alchymistech.* Str. 82–83.

Originální *Conditiones* jsou uloženy v SOA Třeboň, Cizí rody II, z Rožmberka 25.

¹³⁰ PURŠ, I. - KARPENKO, V., Alchymie na šlechtických dvorech v českých zemích. In: PURŠ, I. - KARPENKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II.* Str. 64–65.

O osudu jednoho neúspěšného alchymisty se můžeme dočíst např. v *Pamětech* Mikuláše Dačického z Heslova z roku 1597: „*Kníže virtmberské dal oběsiti na pozlacené šibenici k tomu naschvál způsobené nějakého alchymistru Girg Hanaura, kterýž že jemu proalchymistoval dvě tuny zlata, a ta šibenice že stála tři tisíce*

Významným dílem spjatým s alchymistickými zájmy Viléma z Rožmberka je rozsáhlý spis *Rosarium Philosophorum* Jaroše Griemillera z Třebeska. Ten byl Vilémovi dedikován v době jeho třetího sňatku a mnohokrát se v něm objevuje alchymistická symbolika „spojení“ krále a královny. Rožmberk také mohl ocenit, že Griemiller vyzdvihuje symboliku dvou růží (viz obr. 2 a 3), bílé a červené (první znázorňuje kámen přeměňující kovy na stříbro, druhá kámen přeměňující na zlato), což se dalo chápat jako odkaz na rožmberský rodový znak. Také sám název „*růženná zahrada filozofská*“ může odkazovat na heraldickou symboliku a Griemiller prý tímto názvem rovněž narážel na Vilémovu zálibu v zahradách a botanice.¹³¹

Alchymistů působících ve Vilémových službách bylo opravdu mnoho a o některých z nich dnes již pojednává odborná literatura.¹³² Málo známým alchymistou v blízkosti Viléma z Rožmberka byl např. Jakub Krčín z Jelčan (1535–1604), jehož jméno je spjato spíše s rybníkářstvím a dalšími hospodářskými aktivitami. Ten si ve své vile dokonce zřídil alchymistické labororium a setkal se zde mj. polským alchymistou Michaelem Sendivogiem a Johnem Dee.¹³³ Přestože vidíme, že někteří zámožní mužové, kteří se o alchymii zajímali, také sami pracovali v laboratoriu, o Rožmberkových vlastních alchymistických zkušenostech konkrétní zprávy nemáme.

---

zlatých. A tak škodu ke škodě přidal, moha jej dáti na prosté šibenici oběsiti, ale tu jemu poctivost za jeho slavné umění učinil.“

(DAČICKÝ Z HESLOVA, M., *Paměti*. Str. 152.)

¹³¹ PURŠ, I. - KARPENKO, V., Alchymie na šlechtických dvorech v českých zemích. In: PURŠ, I. - KARPENKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II.* Str. 59–60.

Pro více informací o Rosariu viz PURŠ, I., *Rosarium philosophorum* Jaroše Griemillera z Třebeska. In: ZADROBÍLEK, V. (ed.), *Opus Magnum. Kniha o sakrální geometrii, alchymii, magii, astrologii, kabale a tajných společnostech v Českých zemích*. Str. 77–87.

Originál Griemillerova *Rosaria* je dnes uložen v Národní knihovně České republiky. Sign. XVII. E. 77.

¹³² Kompletní seznam alchymistů v rožmberských službách viz VÁGNER, P., Dny všední a sváteční rožmberských alchymistů. In: *Opera historica 3. Život na dvoře a v rezidenčních městech posledních Rožmberků*. Str. 275–276.

O působení Kelleyho a Dee na dvoře Viléma z Rožmberka i Rudolfa II. viz podrobněji EVANS, R. J. W., *Rudolf II. a jeho svět*. Str. 261–273.

Zachar se hlouběji zabýval např. osobností Claudia Syrra (ZACHAR, O., *O alchymii a českých alchymistech*. Str. 81–89.) nebo Bavora Rodovského z Hustiřan (ZACHAR, O., *O alchymii a českých alchymistech*. Str. 171–225.)

Do problematiky alchymie na českých šlechtických dvorech nás rovněž velmi podrobně uvádějí Purš a Karpenko v kapitole Alchymie na šlechtických dvorech v českých zemích. In: PURŠ, I. - KARPENKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II.* Str. 47–91.

¹³³ PURŠ, I. - KARPENKO, V., Alchymie na šlechtických dvorech v českých zemích. In: PURŠ, I. - KARPENKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II.* Str. 68.

Prameny, které by poskytovaly podrobnější informace o Krčínově alchymické činnosti, však dosud nebyly zpracovány. Většina z nich je uložena v SOA ve Třeboni.

Nelze tedy posoudit, do jaké míry znal a ovládal alchymistickou teorii a praxi a není pravděpodobné, že by sám pracoval se svými alchymisty v laboratoři.¹³⁴

Společnost alchymistů na rožmberském dvoře byla poměrně pestrá. Kromě praktikujících alchymistů zde působili i úředníci dohlížející na práce v laboratoři a informující svého pána v době jeho nepřítomnosti. Takovým úředníkem byl například Petr Hlavsa z Liboslavi. Jiní měli za úkol informovat pána o nových poznacích v oblasti alchymie, shánět literaturu a receptury, případně doporučovat nové alchymisty. Ovšem mezi alchymisty nechyběli ani podvodníci, kteří pomocí triků získali od pána určitý obnos a zase zmizeli dřív, než se na jejich podvody přišlo.¹³⁵ V následujících kapitolách se zaměřím na vybrané osobnosti působící na rožmberském dvoře.

---

¹³⁴ PURŠ, I. - KARPENKO, V., Alchymie na šlechtických dvorech v českých zemích. In: PURŠ, I. - KARPENKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II.* Str. 50.

¹³⁵ VÁGNER, P., *Theatrum Chemicum.* Str. 112.

5 Analýza alchymického vědění v dopisech Petra Hlavsy

„Ne každé zlato třpytívá se, ne každý, kdo bloudí, je ztracený...“

(TOLKIEN, J. R. R., *Pán prstenů I., Společenstvo Prstenu*. Str. 164.)

18. ledna 1574 uzavřel Petr Hlavsa z Liboslavi jménem svého pána, Viléma z Rožmberka, smlouvu s Kryštofem z Hirschenbergu. Podle této smlouvy měl Kryštof naučit Rožmberkova služebníka „s pomocí ohně a prášků“ přeměňovat běžné kovy ve zlato a stříbro, které ob stojí v „průbě“.¹³⁶ Právě v té době nastupuje Petr Hlavsa dráhu alchymisty u Vilémova dvora. V předchozích letech působil jako vrchní mincmistr v Kutné Hoře a též se podílel na obnově jílovských zlatých dolů. Kutnohorské doly byly však v té době již téměř vyčerpány a Hlavsa doufal, že by situaci mohli zlepšit alchymisté. Ti slibovali zvýšit výtěžnost dolů, pochopitelně za odpovídající odměnu. Hlavsa se však nedočkal vytouženého úspěchu téměř deset let. Nakonec byl obviněn, že se obohacuje na úkor královské komory, a spolu s podvodným alchymistou Sebastianem Essenem byl roku 1561 uvězněn. Přestože byl Hlavsa osvobozen a opět povolán ke zkušebním tavbám, do úřadu vrchního mincmistra se již nevrátil.¹³⁷ Na alchymii však i přes negativní zkušenosti z dolů nezanevřel a ve službách pana Viléma se sám alchymii prakticky zabýval. Jak dokazují dopisy dochované v třeboňském archivu, byl dokonce pověřen dohlížením na práci dalších alchymistů a svého pána v době jeho nepřítomnosti informoval o veškerém dění v laboratoriích.

Hlavsova korespondence dochovaná v SOA Třeboň pochází z let 1575–1576.¹³⁸ Zatímco první dopisy byly panu Vilémovi posílány z Třeboně nebo ze Starého Města pražského, dopisy datované na konci roku 1576 psal Hlavsa již výhradně z Pražského hradu. Tento pramen nám může přiblížit první Hlavsovy roky strávené ve Vilémových

---

¹³⁶ „[...] dann sonstigen Materialien eine 16löthige Mark in 5 Loth Silber und 11 Loth Goldes pars cum parte probehältig zu verwandeln.“

(WAGNER, T., Wissenschaftlicher Schwindel aus dem Südlichen Böhmen. In: *Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen*. Str. 113.)

Více o prubířských technikách viz DP kapitola 5.2.6 „Cimentování“ a různé prubířské techniky.

¹³⁷ PURŠ, I. - KARPENKO, V., Alchymie na šlechtických dvorech v českých zemích. In: PURŠ, I. - KARPENKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II.* Str. 77.

¹³⁸ Ukázka Hlavsova dopisu viz obr. 4.

službách. Petr Hlavsa však pracoval jako rožmberský alchymista až do své smrti roku 1589,¹³⁹ ale z tohoto období se bohužel žádné podobně výmluvné prameny jako dopisy z let 1575–1576 nedochovaly.

5.1 Alchymista věřící

První z Hlavsových dochovaných dopisů pochází z počátku roku 1575. V závěru se dozvídáme, že byl psán „*na Starém Městě pražském, ve čtvrtek po památce Sv. Pavla na víru obrácení*“¹⁴⁰, což bylo 27. ledna. Již v tomto dopise se setkáváme se jmény několika alchymistů, kteří působili ve Vilémových službách. V první řadě je zmiňován jistý „*Matusalem*“, kterého měl Hlavsa navštívit po svém příjezdu do Prahy. Obsah této části dopisu je poměrně nejasný. Je zřejmé, že měl Matusalem vůči pánu z Rožmberka určitý závazek. Hlavsa tvrdí, že „*s ním o jedné i druhé věci důvěrně a dostatečně promluvení měl*“.¹⁴¹ V otázce „první věci“ Matusalem přislíbil, že „*k vaší milosti přijíti a to všecko ukázati i o všem dostatečnou správu Vaší Milosti*“¹⁴² dáti chce, nad čímž velké oblíbení míti ráčíte“.¹⁴³ Z toho lze usuzovat, že měl Matusalem panu Vilémovi předvést výsledky své práce.

Ve „druhé věci“ hrál roli i další alchymista, Kaspar Schönberger ze Schönbergu. O něm se dozvídáme, že s Matusalem spolupracoval a stejně jako on přislíbil, že panu Vilémovi předvede po jeho příjezdu do Prahy výsledky svého snažení. Hlavsa píše o obou alchymistech velice optimisticky, s velkou důvěrou v jejich umění. Podle něj chtějí panu Vilémovi podat důkladné zprávy o svém díle a „*když to V. M. skutkem nalézti a potom V. M. sami dělati ráčíte, že nad tím veliké oblíbení a obveselení míti i také veliký a znamenitý Božský tejnosti a dary uhlídati a spatřiti ráčíte*“.¹⁴⁴ Sám Hlavsa však zatím nebyl očitým svědkem vydařených alchymistických pokusů, protože vzápětí dodává: „*A já tolikéž abych do toho času*

---

¹³⁹ PURŠ, I. - KARPENKO, V., Alchymie na šlechtických dvorech v českých zemích. In: PURŠ, I. - KARPENKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II.* Str. 77.

¹⁴⁰ SOA Třeboň, Cizí rody II, z Rožmberka 25.

Hlavsa vždy datuje své dopisy s užitím názvů církevních svátků. Přesné datum, kdy byl konkrétní dopis psán, je na jeho dopisech připsáno tužkou zřejmě v pozdější době. Srv. *Věčný kalendář* [online]. [cit. 17. 2. 2013]. Dostupné na WWW: <http://kalendar.beda.cz/vecny>.

¹⁴¹ SOA Třeboň, Cizí rody II, z Rožmberka 25.

¹⁴² Dále jen V. M.

¹⁴³ SOA Třeboň, Cizí rody II, z Rožmberka 25.

¹⁴⁴ SOA Třeboň, Cizí rody II, z Rožmberka 25.

strpení měl, že mně prvně nežli V. M. ukázati nemíní.“¹⁴⁵ Přitom je však patrná Hlavsova víra v úspěch alchymistů. Zdůrazňuje ještě, že od nich dostal potěšující zprávy a byly mu přislíbeny překvapivé a skvělé výsledky. „*Dejž Pán Bůh, aby se tak našlo V. M. při šťastném příjezdu,*“¹⁴⁶ vyjadřuje své přání Hlavsa.

Víra v Boha a doufání v boží pomoc se v Hlavsových dopisech vyskytuje pravidelně. Alchymisté byli většinou silně věřící osobnosti. Na jedné straně se snažili přiblížit božské tvořivosti, což by bylo možné chápat jako rouhání, ale zároveň se v jejich spisech odráží značná bohobojnost. Evropští alchymisté se pohybovali v křesťanském světě, ve kterém Stvořitel rozhodoval o všech budoucích věcech, proto také víra v Boha hrála v alchymii klíčovou úlohu.¹⁴⁷ Časté dovolávání se Boží pomoci v alchymických spisech lze také zřejmě vykládat jako snahu o legitimizaci alchymie v křesťanském prostředí. Alchymie byla skutečně již od pozdního středověku dávána do souvislosti s čarodějnictvím, ale k pronásledování alchymistů jako čarodějů v praxi nedocházelo. Alchymisté mohli být stíháni a mnozí byli popraveni, ovšem nikoliv jako čarodějové nebo kacíři, ale jako podvodníci, kteří nedodrželi dané sliby.¹⁴⁸

S pojetím alchymie jako „Božího daru“ se setkáváme již ve středověké alchymii. Středověká evropská alchymie byla ovlivněna arabskými alchymickými spisy, které vždy začínaly *basmalou* (formule „ve jménu Boha, milosrdného, slitovného“). Při překládání těchto textů, z nichž patrně první bylo Morienovo *Testamentum*, do latiny byla přepsána i tato formule, pochopitelně v křesťanském duchu. Součástí *Testamenta* je i dialog mezi učitelem Morienem a adeptem Khalidem, v němž je obsažena myšlenka, že Bůh si vybírá ze svých služebníků ty vyvolené, jimž vyjeví tajemství alchymie.¹⁴⁹

---

¹⁴⁵ SOA Třeboň, Cizí rody II, z Rožmberka 25.

¹⁴⁶ SOA Třeboň, Cizí rody II, z Rožmberka 25.

¹⁴⁷ KARPENKO, V., Cesta k rudolfínskému světu. In: PURŠ, I. - KARPENKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II.* Str. 19.

¹⁴⁸ KARPENKO, V., Cesta k rudolfínskému světu. In: PURŠ, I. - KARPENKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II.* Str. 19–20.

¹⁴⁹ Na skutečnost, že alchymie začala být chápána jako „dar Boží“ poprvé v arabském světě, mě laskavě upozornil pan profesor Vladimír Karpenko.

(V. Karpenko, osobní sdělení. 24. 2. 2013.)

K problematice viz dále KARPENKO, V. HYLE 4-1 (1988): *Alchemy as donum dei* [online]. [cit. 27. 2. 2013]. Dostupné na WWW: <http://www.hyle.org/journal/issues/4/karpenk.htm>.

Víra byla například nezbytným prvkem učení jedné z nejvýznamnějších osobností renesanční alchymie a medicíny, Theofrasta z Hohenheimu neboli Paracelsa. Ten chápal víru v Boha jako jeden z předpokladů pro úspěšné léčení chorob a byl to právě Bůh, kdo podle něj dal lidem medicínu, v níž byly v Paracelsově pojetí využívány i zkušenosti alchymistů.¹⁵⁰ Lékař podle jeho názoru jedná vždy v souladu s boží vůlí a toto tvrzení lze vztáhnout i na alchymisty. Medicína a alchymie si byly v Paracelsově učení velmi blízké. Podle Junga, který se mj. zabýval osobností Paracelsa jako lékaře, vycházel Paracelsus ve svém učení ze dvou základních pramenů, kterými byly „světlo přírody a světlo Zjevení“.¹⁵¹

V alchymistickém spisu *Jitřní záře*¹⁵² (*Aurora Consurgens*) pojednává jedna z kapitol o „čtrnácti ctnostech“, které obsahuje „dům moudrosti“, tedy alchymické umění. Sedmou ze ctností je právě víra. Autor užívá v textu nejrůznějších citátů slavných osobností, pasáží z Písma svatého i ze starších alchymistických spisů. Když píše o víře, cituje apoštola Pavla: „Kdož věří, nebude zahanben, nebo těch, kteří nevěří, má kámen překážku a skála pohanění i pohoršení.“¹⁵³ Odstavec týkající se víry pak uzavírá autor citátem z evangelia: „Kdož nevěří, ten jest již odsouzen.“¹⁵⁴

V dopise panu Vilémovi ze dne 11. prosince 1576 se již Hlavsa zdá méně optimistický. Píše o dalších dvou alchymistech, Danielu Prandtnerovi a o Bavorovi Rodovském z Hustiřan. Hlavsa si stěžuje, že ani jeden z nich dosud nepředložil uspokojivé výsledky své práce, jak slíbili. Přitom je patrné, že si oba alchymisté počínají tak, aby jejich metody zůstaly utajené a ani Petr Hlavsa podle toho, co píše, neměl k jejich pokusům neomezený přístup. „I poněvadž já se nic toho, jak se to dílo

---

¹⁵⁰ Srv. PARACELSUS, Paragranum. In: Essential Theoretical Writings. Zejména kapitoly The Third Foundation of Medicine, which is Alchemy a The Fourth Foundation of Medicine, which is Proprietas.

¹⁵¹ JUNG, C. G., *Paracelsica. Dvě studie o renesančním mysliteli a lékaři*. Str. 35–36.

O Paracelsovi více tato DP kapitola 6 *Reflexe Paracelsova díla v dopise Bavora Rodovského z Hustiřan*.

¹⁵² Tento spis byl do češtiny přeložen alchymistou Bavorem Rodovským z Hustiřan a byl součástí jeho objemného alchymistického rukopisu *Kniha o dokonalém umění chymickém. Jitřní záře* byla přeložena pravděpodobně z latiny a její autorství je tradičně připisováno Tomáši Akvinskému. K tomuto tvrzení je však třeba přistupovat kriticky, protože bylo obvyklé, že alchymisté svým spisům propůjčovali jména slavných učenců nebo dokonce biblických postav světců, a navíc neexistují relevantní prameny, které by Tomášovo autorství dokazovaly. V současnosti je originál Bavorova rukopisu uložen v Univerzitní knihovně v Leidenu.

(ZACHAR, O., Slovo úvodní. In: *Jitřní záře*. Str. 10–11.

Srv. PURŠ, I. - KARPENKO, V., Alchymie na šlechtických dvorech v českých zemích. In: PURŠ, I. - KARPENKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II.* Str. 86.)

¹⁵³ RODOVSKÝ Z HUSTIŘAN, BAVOR, *Jitřní záře*. Str. 55.

¹⁵⁴ RODOVSKÝ Z HUSTIŘAN, BAVOR, *Jitřní záře*. Str. 55.

Srv. *Bible: český ekumenický překlad*. Jan 3, 18.

*před sebe běře doptati nemohu, již také mlčím a na to se dále (abych žádné příčiny toho dobrého snad nerozuměje tomu na odpor nebyl) nic nevyptávám, ale při jeho [Bavora Rodovského] i Daniela Prandtnera přece bohdá šťastným vzetím, neb též velmi sobě tajně vede, zanechávám a jim v ničemž na ten čas nápomocen nemohu býti, leč toliko při samém ohni, co tam i zase ven z něho od stříbra a zlata ufixovaného vejde o tom věděti a nápomocen mohu býti.*¹⁵⁵ I přes tyto potíže Hlavsa nepřestává doufat v úspěch alchymistického díla a opět se dovolává boží pomoci: „*Ale podle toho bez chlouby V. M. poníženež písíc, na svých nehodných modlitbách pána Boha všemohoucího upřímně z celého srdce prosím, aby jim oběma v tom přece vzetí svou svatou milost a požehnání i užitečné toho díla dokonání a podle toho V. M. sem do Prahy zdravý, šťastný i radostný příjezd (abyste V. M. to všecko s dobrým budoucím užítkem vskutku očitě uhlídal a naléztí ráčil) dáti ráčil.*“¹⁵⁶

Jak je zřejmé z uvedených ukázek, víra hrála v životech alchymistů nezastupitelnou roli. Bez víry v Boha by totiž nebyli ani schopni věřit v úspěch svého díla. Otakar Zachar říká, že „*povahou byli alchymisté čeští přísně věřící a lze si tak snadno představit, proč duše jejich až do dna vírou prodchnutá uchvacovala v mohutný svůj vzlet i bludnou víru v kámen filosofský.*“¹⁵⁷ Toto tvrzení se však netýká jen „*alchymistů českých*“, ale lze je vztáhnout na všechny alchymisty. Vztah alchymisty k Bohu dokládá např. dřevoryt doprovázející spis *Medicinisich-Chymisch und Alchemistisches Orakulum* (vydání z roku 1755). Je na něm zobrazen alchymista v laboratoriu držící v rukou filosofický oheň. V dolní části obrazu najdeme heslo „*ora et labora*“ a z nebes přicházejí slova „*ohne mich könnt ihr nichts tun*“.¹⁵⁸ Ruka objevující se v oblacích, nepochybně ruka boží, drží latinský nápis: „*Initium sapientiae est timor dei*“.¹⁵⁹ (Viz obr. 5) V křesťanské Evropě byla alchymie považována za „dar

---

¹⁵⁵ SOA Třeboň, Cizí rody II, z Rožmberka 25.

¹⁵⁶ SOA Třeboň, Cizí rody II, z Rožmberka 25.

¹⁵⁷ ZACHAR, O., *O alchymii a českých alchymistech*. Str. 113.

¹⁵⁸ „*Beze mě nemůžete činit nic.*“

Srv. Bible: český ekumenický překlad. Jan 15, 5.

¹⁵⁹ „*Počátkem moudrosti je bázeň boží.*“

Srv. Bible: český ekumenický překlad. Kniha přísloví 9, 10.

„*Začátek moudrosti je bázeň Hospodinem a poznat Svatého je rozumnost.*“

Také Bernhard z Tarvis ve svém spise *Vo Hermesové filozofiji* užívá tohoto biblického citátu, když tvrdí, že vše dobré, tedy i lidský rozum a moudrost, je nám dáno od Boha.

(BERNHARD Z MARKU A TARVIS. *Vo Hermesové filozofiji*. In: BOR, D. Ž. (ed.), *Zázračná studánka hraběte Bernharda z Marku a Tarvis*. Str. 29.)

Boží“ a věřilo se, že v této disciplíně může dosáhnout úspěchu pouze člověk vyvolený Bohem.¹⁶⁰

5.2 Alchymista v laboratoriu

Další Hlavsovy listy nám již také poskytují pohled do prostředí alchymistických laboratorií, představují čtenáři jejich vybavení a rovněž některé technologické postupy, kterých alchymisté užívali. Dopisy vytržené z kontextu alchymistické praxe však mnoho nevyprávějí o tom, jak přesně laboratorní práce vypadaly, proto je třeba obsah dopisů rekonstruovat na základě analogií. Hlavsa totiž ve svých listech nepopisuje konkrétní laboratorní procesy, ale žádá svého pána o zaslání různých surovin nebo vybavení, z čehož si lze utvořit přibližnou představu o tom, jak pokusy alchymistů probíhaly. Hlavsa též popisuje v několika případech konkrétní výsledky alchymistické práce, které měl sice možnost na vlastní oči spatřit, ale obvykle se nezmiňuje detailně o tom, jaké laboratorní operace popisovanému výsledku předcházely.¹⁶¹

5.2.1 „Šmelcování“ – alchymie a doly

Dopis ze 14. dubna 1575 je velmi stručný a je v něm řeč o dalších dvou Vilémových zaměstnancích, o Jeremiáši Waldnerovi z Greipelsteinu a jeho pomocnici Salomeně.¹⁶² Hlavsa dostal od Jeremiáše zprávu, že „*Salomeny dílo jest šmelcoval*“¹⁶³ a oznamuje, že „*okolo dvou lothuov zlata jako žena užitku přinesla*“.¹⁶⁴ Hlavsa však

---

¹⁶⁰ KARPENKO, V., *Alchymie: svět pohádek a legend*. Str. 26.

K problematice alchymie jako „daru božího“ viz KARPENKO, V., *Alchemy as donum dei*. In: *HYLE-International Journal for Philosophy of Chemistry*, Vol. 4 (1998), No. 1. Str. 63–80.

¹⁶¹ O problémech vznikajících při studiu dochovaných alchymických postupů viz KARPENKO, V., *Transmutace: zázraky a pochybnosti*. In: PURŠ, I. - KARPENKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II*. Str. 232-236. „*Popisy procesů, jak je alchymisté zaznamenali, postrádají občas zmínky o tom, jak reakce probíhala. Sice se například uvádí, že kapalina vzkypěla, ale jen málokdy autor doplnil, zda pozoroval nějaké plyny unikající z nádob. [...] Podobně údaje o barvě a konzistenci produktu bývají někdy nejasné. To vše může více či méně ztěžovat analýzu starých pramenů.*“

Hlavsovy dopisy jsou tudíž ještě méně informativními prameny, co se týče konkrétní podoby alchymických postupů. Jejich úkolem totiž nebylo zachovat popisy alchymických operací, jak bylo záměrem mnoha jiných alchymických spisů, ale dopisy měly v první řadě za úkol informovat pana Viléma o pokrocích, kterých alchymisté dosáhli, případně oznámit, jaké suroviny nebo přístroje budou alchymisté ke svému dílu potřebovat.

¹⁶² Srv. BŘEZAN, V., *Životy posledních Rožmberků I*. Str. 283.

„*Než Hlavsa s Prandtnerem a Jeremiášem laborovali v klášteře třeboňském, v čemž jim nějaká Salomena [Scheinpflugová], kouzelnice, nápomocna byla.*“

¹⁶³ SOA Třeboň, Cizí rody II, z Rožmberka 25.

¹⁶⁴ SOA Třeboň, Cizí rody II, z Rožmberka 25.

Lothuov = snad lotů. 1 lot = 16,0547 g.

vzápětí konstatuje, že on není o dobrém výsledku přesvědčen, ale nechtěl vyvolat spor s Jeremiášem. Ujišťuje svého pána, že se dalšími pokusy ukáže, jaký zisk Salomena skutečně přinesla. „Šmelcováním“ bylo míněno roztavení určité látky.¹⁶⁵ Tého metody se používalo jak při pokusech o transmutaci v alchymii, tak při oddělování kovů v hutním průmyslu. Přibližně v době, kdy Hlavsa působí ve Vilémových službách, se Julius z Braunschweigu, vévoda brunšvicko-lüneburský, snaží zvýšit produktivitu svých dolů za pomoci alchymistů. Jedním z nich byl Philipp Sömmering, který sliboval vévodovi kromě zvýšení výnosů dolů také tinkturu, s jejíž pomocí lze přeměňovat běžné kovy ve zlato. Spolu se svými pomocníky byl však Sömmering označen za podvodníka, uvězněn a roku 1575 popraven.¹⁶⁶ Je však pravděpodobné, že i on znal metody extrahování a rafinování, s jejichž pomocí se daly oddělovat kovy ve sloučeninách. Toto umění bylo v evropském prostředí známo pod označením *Scheidekunst*. Lidí, kteří se pokoušeli objevit procesy k oddělování kovů, v té době přibývalo. Patřil k nim také Caspar Uden, který navrhl metodu oddělení mědi od stříbra, a Theophil Töpfer¹⁶⁷, jehož poněkud nejasně definovaná metoda separace kovů měla vycházet z technik alchymistů.¹⁶⁸

O vztahu alchymie a dolování také vypovídají tzv. handštány (viz obr. 6). To byly vyřeliny různých kovů, mnohdy umělecky doplňované figurálními miniaturami,

---

(BĚLOHLÁVEK, M., *Staré míry, váhy a peníze*. Str. 10.)

¹⁶⁵ Z něm. *schmelzen* = tavit, rozpouštět.

¹⁶⁶ NUMMEDAL, T., *Alchemy and Authority in the Holy Roman Empire*. Str. 3, 88.

Srv. NUMMEDAL, T., *Practical Alchemy and Commercial Exchange in the Holy Roman Empire*. In: *Merchants and Marvels: Commerce, Science and Art in Early Modern Europe*. Str. 203.

¹⁶⁷ Jsou doloženy i jeho kontakty se dvorem pana Viléma z Rožmberka v 80. letech 16. století.

Srv. VÁGNER, P., *Dny všední a sváteční rožmberských alchymistů*. In: *Opera historica 3. Život na dvoře a v rezidenčních městech posledních Rožmberků*. Str. 275.

WAGNER, T., *Wissenschaftlicher Schwindel aus dem Südlichen Böhmen*. In: *Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen*. Str. 115.

¹⁶⁸ NUMMEDAL, T., *Alchemy and Authority in the Holy Roman Empire*. Str. 89.

Když Martin Ruland mladší ve svém *Lexicon Alchemiae* definuje pojem *chemie*, píše, že bývá často označována jako *Scheidkunst*, tedy „umění oddělování“:

„Etliche der sprachkündig sagen /
Chemia sey unnd heisse ein schmelz
und giesse Kunst /ein scheidkunst /[...]“

(KARPENKO, V., *Martin Rulands Lexicon alchemiae im Kontext der chemischen Sprache und Systematik*. In: *Studia Rudolphina 11*. Str. 112.)

Srv. RULANDUS, M., *A Lexicon of Alchemy* [online]. [cit. 20. 2. 2013]. Dostupné na WWW: <http://www.rexresearch.com/rulandus/rulxc.htm>

„The ordinary definition runs as follows: *Chemia* is the Art of Separating Essences from any mixed substance whatsoever, and of suitably preparing the magisteries of artifices. It teaches the method of removing that which diminishes the grade, which detains or impedes. It teaches how to separate the false from the true, and to reduce things to perfection.“

kteře představovaly výjevy z důlních prací nebo měly náboženskou tematiku, často Ukřižování. Handštány byly oblíbeným sběratelským artiklem mezi aristokraty, kteří si je často nechali posílat přímo ze svých dolů. Velké sbírky těchto minerálů měli například Ferdinand I. a Ferdinand II. Tyrolský, a pochopitelně nechyběly ani v kunstkomoře Rudolfa II.¹⁶⁹ Koncem 16. století se často objevovaly právě handštány s vyobrazením tzv. *Mons Philosophorum*. Představovaly horu provrtanou chodbami a štolami, plnou malých postaviček, na vrcholu ozdobenou drahokamem. Tak byl svět alchymie a dolování vnímán a zobrazován jako mikrokosmos, v němž člověk a příroda začínají a zároveň ukončují své dílo.¹⁷⁰

5.2.2 Antimon

V závěru výše citovaného dopisu Hlavsa dodává, že se sám bude pokoušet o transmutaci podle pokynů, které mu Jeremiáš dal: „*takového jeho podle partikuláře od něho mě daného před sebe vezmu a je se vši pilností a bedlivostí dělati budu.*“¹⁷¹ Hlavsa rovněž píše o „*oleji mercurii a antimonii*“, kterých bude při alchymistických pracích potřebovat.

Podle Hlavsových zpráv se tedy v alchymické laboratoři mezi jinými látkami užívalo antimonu a rtuti. Výraz antimon se poprvé objevuje v 11. století u Constantina Africana, ovšem již v antice byly známy léčivé preparáty s obsahem antimonu a v Egyptě byl používán při přípravě očních líčidel. Jako samostatný kov začal být antimon znám až koncem středověku, do té doby byl často zaměňován např. s olovem. V přírodě se vyskytuje převážně jako modifikace Sb_2S_3 .¹⁷²

---

¹⁶⁹ BUKOVINSKÁ, B., Kunstkomořa Rudolfa II. ve světle inventáře z let 1607–1611. In: *Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526–1740)*. Str. 134.

Srv. PURŠ, I., Habsburkové na českém trůnu a jejich zájem o alchymii a okultní nauky. In: PURŠ, I. - KARPENKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II.* Str. 115–116 (obsahuje úryvek z dopisu Ferdinanda II. Tyrolského, ve kterém žádá ředitele dolů o zaslání nových handštánů).

¹⁷⁰ SOUKUP, R. W., „Transformování celého Corpus Solis v Liquorus Irreducibilis“. Laboratorní alchymie na dvoře císaře Rudolfa II. In: PURŠ, I. - KARPENKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II.* Str. 208.

K tématu spojení alchymie s hutnictvím se vracím v kapitole 5.2.6. „*Cimentování*“ a *různé prubířské techniky*.

¹⁷¹ SOA Třeboň, Cizí rody II, z Rožmberka 25.

¹⁷² PRIESNER, C. - FIGALA, C., *Lexikon alchymie a hermetických věd*. Str. 43.

Tato ruda antimonu, zvaná též antimonit, byla používána k čištění zlata. S touto metodou se setkáváme např. ve spise údajného Basila Valentina¹⁷³ *Basilius Valentinus Liber Duodecim Clavium*, v němž je pojednáváno o kameni mudrců. Autor předkládá „dvanáct klíčů“ vedoucích k získání kamene. Ve dvanáctém, tedy posledním, klíči najdeme pokyn: „Když... kámen mudrců je naprosto dokonale hotov, vezmi z něho jeden díl a nejlepšího zlata, taveného spolu s antimonem a jím vyčištěného, díly tři, obojí co nejjemněji stluč a dej pospolu do nádoby, v jaké se taví kovy [...]“¹⁷⁴ Podle tohoto textu však nemohl kámen „vyjevit svou Tinkтуру“, pokud k němu nebylo zlato přidáno.¹⁷⁵ Metody transmutace, kdy bylo přímo do procesu přidáno zlato, ať už záměrně podvodnou manipulací nebo ve formě slitiny či sloučeniny, ze které bylo pak izolováno, byly dobře známé. Například v jednom z Libaviových¹⁷⁶ návodů na výrobu zlata čteme: „Převěď olovo v merkuria, přilej k tomu olej zlata (to jest s aqua fortis připravené požitelné zlato), vlož to ve fiolce do písku [...] zahřívěj [...]“¹⁷⁷ V tomto případě je zlato v chemické reakci přítomno po celou dobu, v závěru bylo pak pouze izolováno v kovové podobě.¹⁷⁸

Hlavsa však píše konkrétně o „oleji ex antimonio“. Tak se označovala sloučenina SbCl_3 .¹⁷⁹ Zahříváním tohoto oleje s chloridem zlatitým se v nádobě vysráželo zlato, které pak bylo ještě amalgamováno. O této laboratorní operaci, která

---

¹⁷³ Podle spisů publikovaných pod jeho jménem měl být Basil benediktinský mnich žijící ve 14. nebo 15. století. Nic však nenasvědčuje tomu, že tento muž někdy skutečně žil, a autorem Basilových knih byl pravděpodobně ve skutečnosti jejich vydavatel Johann Thölde. Jeho spisy se zabývaly teoretickými i praktickými aspekty alchymie. Užíval hojně Paracelsova učení o třech principech, mezi tradiční kovy pak přidal též bizmut, kobalt, zinek, arzen a antimon. Jeho nejvýznamnějším a patrně nejznámějším dílem byl *Triumphwagen Antimonii*, v němž Basil popisuje výrobu léčiv s obsahem antimonu a též podává první návod na výrobu kovového antimonu.

(PRIESNER, C. - FIGALA, C., *Lexikon alchymie a hermetických věd*. Str. 57–61.)

¹⁷⁴ KARPENKO, V., *Alchymie: nauka mezi snem a skutečností*. Str. 401.

¹⁷⁵ KARPENKO, V., *Alchymie: nauka mezi snem a skutečností*. Str. 402.

¹⁷⁶ Andreas Libavius (1540–1616). Německý chemik, původně učitel literatury a historie. Nejznámější je jeho spis *Alchemia* z roku 1597, považovaný často za první učebnici moderní chemie. Jeho snahou bylo odstranit z chemie magické a mystické postupy a učinit z ní samostatnou vědní disciplínu. O možnosti transmutace kovů byl však přesvědčen.

(SPEAKE, J., *Encyclopedia of the Renaissance and the Reformation*. Str. 278.)

¹⁷⁷ KARPENKO, V., Transmutace: zázraky a pochybnosti. In: PURŠ, I. - KARPENKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II*. Str. 240.

Karpenko však upozorňuje na to, že se zde autor receptu dopustil chyby. *Aqua fortis* je označení pro kyselinu dusičnou, která zlato nerozpouští. Jednalo se tedy patrně o lučavku královskou.

¹⁷⁸ KARPENKO, V., Transmutace: zázraky a pochybnosti. In: PURŠ, I. - KARPENKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II*. Str. 240–241.

¹⁷⁹ SOUKUP, R. W., „Transformování celého Corpus Solis v Liquorus Irreducibilis“. Laboratorní alchymie na dvoře císaře Rudolfa II. In: PURŠ, I. - KARPENKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II*. Str. 210. Obr. 217 a 219.

měla vést k výrobě *Mercuria Solis*¹⁸⁰, píše alchymista a lékař Johann Agricola, jenž také kritizoval alchymistickou touhu po kameni mudrců a posedlost drahými kovy. K výše popsanému procesu Agricola dodává, že není možné, aby se v něm zlato proměnilo, podle něj pouze změnilo svůj vzhled.¹⁸¹ Tak se setkáváme s podobným druhem reakce, jaký byl zmíněn výše. Zlato již do reakce vstupuje ve formě sloučeniny, je pak jen vyizolováno.

Návod na přípravu antimonového oleje nacházíme též ve spise *De Oleo Antimonii Tractatus* připisovaném Rogeru Baconovi.¹⁸² Antimonový olej se podle něj připravuje rozpuštěním antimonové rudy v lučavce královské, jejíž přípravu Bacon též podrobně popisuje. Bacon píše o antimonovém oleji jako o „vznešeném, božském oleji, který přemění všechny nemoci nedokonalých kovů v dokonalost zlata.“¹⁸³ Krom toho podává Bacon výčet chorob, které antimonový olej léčí a popisuje postup přípravy konkrétních léků. Medikamenty s obsahem antimonového oleje měly podle něj spolehlivě uzdravovat mj. lepru, dnu, epilepsii i mor.¹⁸⁴

Antimon měl nepochybně v raném novověku v laboratorních svoje místo. To dokazují např. nálezy v některých laboratořích zřízených u dvorů významných evropských panovníků. Na letohrádku Alte Lusthaus ve Stuttgartu, kde vévoda Fridrich I. würtemberský vybudoval roku 1596 alchymickou laboratoř, se po jeho smrti našlo alchymistické vybavení a zásoby minerálů a kovů používaných při

---

¹⁸⁰ Tuto tinkturu údajně vyráběl mj. Edward Kelley a jednalo se o „červený olej, jehož tři kapky mohly proměnit osmnáct lotů rtuti donesené z lékárny“. Tajemství výroby této tinktury měl Kelley údajně svěřit pouze Vilémovi z Rožmberka, jemuž prý také dal láhev tohoto oleje spolu s návodem na přípravu kamene mudrců.

(SOUKUP, R. W., „Transformování celého Corpus Solis v Liqueur Irreducibilis“. Laboratorní alchymie na dvoře císaře Rudolfa II. In: PURŠ, I. - KARPENKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II.* Str. 213–214.)

¹⁸¹ SOUKUP, R. W., „Transformování celého Corpus Solis v Liqueur Irreducibilis“. Laboratorní alchymie na dvoře císaře Rudolfa II. In: PURŠ, I. - KARPENKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II.* Str. 215.

¹⁸² Asi 1214–1292, Anglie. Přírodní filosof a alchymista, člen františkánského řádu. Nejznámější jsou jeho díla *Opus maius*, *Opus minus* a *Opus tertium*, ve kterých se zabýval alchymistickou teorií i praxí. Jeho zájmem bylo především prodloužit lidský život s pomocí alchymie a zaměřoval se na přípravu alchymických léků. Základním pojmem jeho přírodní filosofie je *scientia experimentalis*, podle Bacona mělo být vědění založeno na zkušenosti. Tak Roger Bacon částečně předjímá úvahy filosofa 16. století, Francise Bacona.

(PRIESNER, C. - FIGALA, C., *Lexikon alchymie a hermetických věd.* Str. 53–54.)

¹⁸³ BACON, R., *Tract on the Tincture and Oil of Antimony* [online]. [cit. 22. 2. 2013]. Dostupné na WWW: <http://www.levity.com/alchemy/rbacon2.html> .

¹⁸⁴ BACON, R., *Tract on the Tincture and Oil of Antimony* [online]. [cit. 22. 2. 2013]. Dostupné na WWW: <http://www.levity.com/alchemy/rbacon2.html> .

alchymických procesech. Mimo jiné se zde nacházelo sto liber antimonu nebo slitina antimonu a olova.¹⁸⁵

5.2.3 Rtut'

V dopise ze dne 12. listopadu téhož roku se Hlavsa opět zmiňuje o dvou olejích: „*Druhá pak průba kteráž se podle partikuláře psaného a mně od p. Jeremiáše daného toliko od vosmi lothuov stříbra skrze šadwaseru¹⁸⁶ a oleje ex antimonio et mercurio s velikou prací a nebezpečenstvím dělala, též jest od nadepsaného Jeremiáše včerejšího dne vykonána, ale pro nehodnost teglíků když jsme to stříbro ve vohni drželi, ten tyglík jest se roztrhl a tak jest něco na stříbře (neb jest vyteklo) škody jest vzato.*“¹⁸⁷

V laboratoriu se tedy užívalo i rtuti a jejích sloučenin. To je samozřejmé. V alchymii byl totiž rtuti připisován zásadní význam a věřilo se, že je spolu se sírou materií všech kovů a tedy je nezbytná k výrobě kamene mudrců. V alchymii se setkáváme s učením, podle něhož „*merkuryáš za vlivu čtyř živlů v průduších či děrách země se sírou tvořil kovy [...], [proto alchymisté] přenesli snahu tvořiti podobným způsobem zmíněné kovy pomocí rtuti a síry i nad zemi [...]*“¹⁸⁸ Základ merkursulfurové teorie můžeme nalézt již ve spisu arabského alchymisty Džábira *Kitáb al-ídáh*, v němž stojí: „*Soudíme také, že všechny kovy jsou ze své podstaty rtutí, která se spolu s minerální sírou ztužila, kterážto síra k ní v zemi vystoupila jako kouřovité výpary.*“¹⁸⁹ Autor také tvrdí, že kovy se odlišují podle toho, jaký druh síry obsahují. Ten nejjemnější a nejčistší druh síry podle něj tvoří zlato.¹⁹⁰ Základ této teorie je podle Karpenka nejlépe vyložen v dalším arabském spise, v Avicennově *Kitáb aš-šifá (Kniha uzdravení – míněno uzdravení z nevědomosti)*.¹⁹¹

Když alchymista Philipp Sömmering doporučoval vévodovi Juliovi Brunšvickému středověké alchymické spisy vhodné ke studiu, poukazoval na to, že

---

¹⁸⁵ NUMMEDAL, T., *Alchemy and Authority in the Holy Roman Empire*. Str. 122–125.

¹⁸⁶ Scheidewasser, další označení pro kyselinu dusičnou (pozn. M. Š.).

¹⁸⁷ SOA Třeboň, Cizí rody II, z Rožmberka 25.

¹⁸⁸ ZACHAR, O., O merkuryáši. In: *Časopis pro průmysl chemický*. Ročník 1897. Str. 23–24.

¹⁸⁹ KARPENKO, V., *Alchymie: nauka mezi snem a skutečností*. Str. 147.

¹⁹⁰ KARPENKO, V., *Alchymie: nauka mezi snem a skutečností*. Str. 147.

¹⁹¹ KARPENKO, V., *Alchymie: nauka mezi snem a skutečností*. Str. 155.

v těchto textech autoři popisují, jak v zemi vznikají kovy ze dvou základních komponentů, totiž rtuti a síry. Z autorů Sömmering doporučoval vévodovi například Rogera Bacona a Tomáše Akvinského, ale za nejbohatší pramen vědomostí o rtuti považoval zejména spisy Bernharda z Tarvis.¹⁹² V Bernhardově spisu *Vo Hermesové filozofiji*, který přeložil do češtiny v 16. století alchymista Bavor Rodovský z Hustiřan, shrnuje autor své alchymistické zkušenosti s výrobou kamene mudrců. V jedné z kapitol Bernhard píše o původu kovů. „*Máš pak věděti, že materie všelikejch kovův toliko z Merkuriáše, jenž je studenej a vlhkej, a z síry, kteráž horká a suchá jest vzdělávajjí, a jak sem řekl, že všelikejch věcí semena ze štyr živlův stvořena sou, tak sou také v Merkuriáši a síře všickni štyry živlové [...]*“.¹⁹³ Dále však Bernhard dospívá k názoru, že jedinou skutečnou podstatou kovů je rtuť sama. Domnívá se, že i síra pochází z Merkuriáše: „*forma neb tvářnost kovův skrze nic jiného stvořena nebývá, než skrze Merkuriáše a jeho vlastní a ne cizí síru*“.¹⁹⁴

O oleji *ex mercurio*, s nímž pracoval Per Hlavsa a další rožmberští alchymisté, se můžeme též dočíst ve spisu Michaela Sendivogia¹⁹⁵ *Operatie Elixiris Philosophici*. Sendivogius předkládá popisy dvanácti různých alchymických experimentů, které měly vést k výrobě zlata, a varuje také čtenáře před chybami, kterých by se mohl dopustit. Téměř v každé z operací se vyskytuje rtuť, například hned v prvním úkonu je třeba vytvořit amalgám ze zlata a rtuti nebo stříbra a rtuti. Autor však vzápětí přiznává,

---

¹⁹² NUMMEDAL, T., *Alchemy and Authority in the Holy Roman Empire*. Str. 19.

Též znám jako Bernardus Trevisensis nebo von Trevigo. O jeho životě máme velmi málo informací a není jisté, zda se nejednalo o smyšlenou osobu. Žil zřejmě v 15. století a dochoval se jeho dopis adresovaný osobnímu lékaři francouzského krále Karla V., v němž se Bernhard přiklání k názoru, že jediným základem kovů je rtuť. Jeho spisy byly vlivné až do 17. století.

(PRIESNER, C. - FIGALA, C., *Lexikon alchymie a hermetických věd*. Str. 64.)

Srv. BOR, D. Ž., Bernhard Trevisanus a jeho následníci. In: BOR, D. Ž. (ed.), *Zázračná studánka hraběte Bernharda z Marku a Tarvis*. Str. 7.)

¹⁹³ BERNHARD Z MARKU A TARVIS. *Vo Hermesové filozofiji*. In: BOR, D. Ž. (ed.), *Zázračná studánka hraběte Bernharda z Marku a Tarvis*. Str. 124–125.

¹⁹⁴ BERNHARD Z MARKU A TARVIS. *Vo Hermesové filozofiji*. In: BOR, D. Ž. (ed.), *Zázračná studánka hraběte Bernharda z Marku a Tarvis*. Str. 130.

¹⁹⁵ Též Sędziwój (1566–1636). Polský alchymista, od roku 1593 působil ve službách Rudolfa II. a později se stal jeho dvorním radou. Údajně měl znát způsob přípravy kamene mudrců, roku 1604 předvedl transmutaci přímo v císařově přítomnosti. Též působil u dvora Fridricha I. Württemberského a dohlížel na slezské olověné doly císaře Ferdinanda II. K jeho nejznámějším dílům patří *Novum Lumen Chymicum* a *Tractatus de Sulphure*. Za základ veškerého růstu považoval vzdušný ledek, *Sal centrale* nebo též salnitř, z nějž měly v zemi vyrůstat a zrát kovy. Tato látka podle něj také umožňovala výrobu kamene mudrců.

(PRIESNER, C. - FIGALA, C., *Lexikon alchymie a hermetických věd*. Str. 273–275.)

Viz též PRINKE, R. T., *Nolite de me inquirere* (Nechtějte se po mně ptáti): Michael Sendivogius. In: PURŠ, I. - KARPENKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II*. Str. 317–333.

že v tomto kroku udělal chybu, protože látku příliš zahříval, a dílo se nezdařilo. Vzniklá sloučenina však podle něj měla vynikající léčivé účinky. Ve dvanácté operaci pak Sendivogius tvrdí, že někteří alchymisté vyrábějí olej ze rtuti a antimonu. Při správném postupu v něm prý mohli zlato opakovaně rozložit a opět srazit do tuhého skupenství, ale podle Sendivogia ani tento postup nevedl k výrobě filosofického kamene. Jak se oleje vyráběly, však autor bohužel neuvádí. V závěru svého spisu Sendivogius píše, že důvodem neúspěchu zmiňovaných alchymických operací bylo především alchymistovo neporozumění celé operaci, ale také nedostatek trpělivosti a víry v Umění. Staří filosofové podle něj znali jistou substanci kovů, díky níž nemohly být spáleny ohněm ani sírou, kterou obsahovaly. Tato substance je nazývána *Mercurium fixum philosophicum*¹⁹⁶ a Sendivogius podotýká, že tato rtuť může být získána ze všech kovů pouze jediným způsobem a metodou, ale o tom se již podrobně nerozepisuje. Tato cesta má však podle jeho názoru být bezpečná a jistá: „*To je největší tajemství všech tajemství, a sice, že už není jistější nebo kratší cesta než tato, která vede přes Mercurium fixum Metallorum, protože tady nemůžete udělat chybu ani nemůžete zničit své dílo ohněm. Protože nelze fixovat látku, která je již fixována.*“¹⁹⁷ Přestože Sendivogius nepodává přesný návod k získání filosofické rtuti, je zřejmé, že přikládá této substanci velký význam. V závěru textu slovy arabského alchymisty Gebera velebí Boha za to, že stvořil rtuť a dal jí tak vynikající vlastnosti. Bylo by podle něj nemožné nalézt v přírodě věc, která by měla podobný charakter a srovnatelnou sílu.¹⁹⁸

---

¹⁹⁶ Jako „*mercurius fixus*“, tedy „fixní rtuť“ odolná ohni, se označoval oxid rtuťnatý, HgO. Ovšem když se objevuje přívlastek „filosofický“, není zcela jasné, o jakou látku podle tehdejších alchymistů šlo. Je však pravděpodobné, že se mohlo jednat i o zmíněný oxid. Nelze však vyložit, jak měla být tato látka získávána z různých kovů.

(V. Karpenko, osobní sdělení. 24. 2. 2013.)

¹⁹⁷ SENDIVOGIUS, M., *Operatie Elixiris Philosophici* [online]. [cit. 23. 2. 2013]. Dostupné na WWW: http://main2.amu.edu.pl/~rafalp/WWW/HERM/SENDI/s_eng2.htm.

¹⁹⁸ SENDIVOGIUS, M., *Operatie Elixiris Philosophici* [online]. [cit. 23. 2. 2013]. Dostupné na WWW: http://main2.amu.edu.pl/~rafalp/WWW/HERM/SENDI/s_eng2.htm.

V Sendivogiově spisu se však zřejmě nepíše o běžné rtuti, jako prvku, který známe dnes, ale o tzv. filosofické rtuti. Tato rtuť je spolu s filosofickou sírou základem merkursulfurové teorie. K transmutaci tedy podle alchymistů mělo dojít v případě, že se tyto dvě složky připravily z obecných kovů, pak vhodně přečistily a opět spojily, přičemž mělo vzniknout zlato. Tato teorie byla velmi vlivná a například ještě Isaac Newton (1642–1727) se pokoušel připravit tyto „filosofické komponenty kovů“. Pro více informací o vlivu alchymie na vědu 17. a částečně 18. století viz NEWMAN, W. R., *From Alchemy to „Chymistry“*. In: PARK, K. - DASTON, L. (eds.), *The Cambridge History of Science, Volume 3: Early Modern Science*. Str. 510–517. (KARPENKO, V., *Alchymie: nauka mezi snem a skutečností*. Str. 157–158.

Hlavsa v dopise svému pánovi podotýká, že se práce s oleji ze rtuti a antimonu neobešla bez „*veliké práce a nebezpečství*“. V Hlavsově korespondenci se můžeme poměrně často setkat s podobným zdůrazňováním složitosti či nebezpečnosti alchymických postupů. Hlavsa také nejednou zmiňuje osobní problémy, které musel řešit se svými podřízenými, v jeho dopisech se objevují stížnosti na nespolehlivost a neposlušnost alchymistů.¹⁹⁹ Patrně zde hrála velkou roli rivalita mezi alchymisty a Hlavsa se chtěl před svým pánem ukázat v co nejpříznivějším světle. V tom, že práce se sloučeninami rtuti a antimonu byla nebezpečná, však Hlavsa zřejmě nepřehání. Rtuť i antimon jsou jedovaté látky, což byl alchymistům jistě známý fakt. Například již v jednom ze spisů Bavora Rodovského najdeme popis „*merkuriáše obecního přirození*“. Kromě informací o vzhledu rtuti nebo o tom, kde se nalézá, Bavor tvrdí, že když je rtuť požitá člověkem „*tedy člověka trhá a porušuje všeckny zevnitřní oudy a pronikuje ty s velikou škodou*“.²⁰⁰ Bavor též varuje před parami, které se podle něj ze rtuti uvolňují, když se dostane do styku s vodou.²⁰¹ Také však uvádí recept na protijed, který se má užívat v případě otravy rtuť: „*má se kozí mléko²⁰² aneb víno, v němž by hořčičná bylina pelyněk a yzop vařený byly, píti a spomuzet' od toho jedu*“.²⁰³

Srv. NUMMEDAL, T., *Alchemy and Authority in the Holy Roman Empire*. Str. 107.)

Ostatně rtuť hraje významnou roli i v dalším známém Sendivogiově spisu *De lapide philosophorum tractatus duodecim* (Dvanáct traktátů o kamenu filosofů). Toto dílo vyšlo poprvé roku 1604 v Praze, později bylo vydáváno pod změněným názvem *Novum lumen chymicum*. V této knize označuje autor rtuť (míněna „filosofická“, tedy alchymický princip) za to, co tvoří těla kovů: „*Dovnitř kovů je vloženo vskutku pravé a pravdivé semeno. Jeho vznikání se děje následovně: při první práci Přírody čtyři živly pudí skrze Archeum Naturae do centra země těžkou vodnatou páru (važitelnou), která je semenem kovů a pro svou tekutost a slučivost s kteroukoliv věcí se nazývá Mercurius, nikoli však pro její bytnost*“ (SENDIVOGIUS, M., Dvanáct traktátů o kamenu filosofů. In: BOR, D. Ž. (ed.), *Michael Sendivogius a jeho následníci*. Str. 56–57.) Sendivogius však píše, že je chybné tvrdit, že je obecná rtuť semenem kovů. I ona má v sobě své semeno. Sendivogius totiž považoval za nejvýznamnější prvek salnitru (KNO₃), v němž je také obsažen duch Filosofického Merkura, tedy oživujícího principu, díky němuž také vznikaly kovy. Podle dnešní interpretace je tento oživující prvek totožný s kyslíkem. Ten byl však skutečně objeven až v 18. století, kdy byl formulován pojem chemického prvku. (PRINKE, R. T., Michal Sędziwój ze Skorska a Lukavice. In: BOR, D. Ž. (ed.), *Michael Sendivogius a jeho následníci*. Str. 28.)

Více o Sendivogiovi a salnitru viz KARPENKO, V., *Alchymie: nauka mezi snem a skutečností*. Str. 370–378.

¹⁹⁹ Více o tomto tématu viz tato DP kapitola 5.3 *Alchymista a jeho spolupracovníci*.

²⁰⁰ ZACHAR, O., O merkuryáši. In: *Časopis pro průmysl chemický*. Ročník 1897. Str. 25.

²⁰¹ Není zcela jasné, co Bavor míní, protože ve styku s vodou se páry rtuti neuvolňují. Platí však, že při vdechování par rtuti se otrava začne projevovat plicní nedostatečností, což může mít za následek smrt pacienta udušením.

(V. Karpenko, osobní sdělení. 8. 3. 2013.)

²⁰² Georgius Agricola ve svém proslulém spise *De re metallica* doporučuje podávat dělníkům pracujícím s olovem máslo, které mělo rovněž chránit před otravou jedovatými parami. Viz obr. 7.

AGRICOLA, G., *De Re Metallica* [online]. [cit. 9. 3. 2013]. Dostupné na WWW: <http://www.gutenberg.org/files/38015/38015-h/38015-h.htm>.

²⁰³ ZACHAR, O., O merkuryáši. In: *Časopis pro průmysl chemický*. Ročník 1897. Str. 25.

Také alchymista Johannes Agricola, který se poměrně skepticky stavěl k alchymistickému úsilí o transmutaci, upozorňoval na škodlivost rtuti. Ve své knize *Chymische Medicin* píše o jednom z laboratorních pomocníků ve službách Rudolfa II. Agricola se mladého alchymistu snažil od nebezpečných pokusů se rtutí odradit, ale marně. Nedlouho po jejich setkání pravděpodobně tento laborant zemřel.²⁰⁴

O toxických vlastnostech antimonu píše již zmiňovaný Basil Valentin ve svém *Triumfálním kočáru antimonu*. Přestože se v knize zaměřuje především na použití antimonu v lékařství, v úvodu čtenáře varuje, že „*antimonium je mocný jed, ... takový, jímž můžeš zničit člověka i zvíře, tak jedovatá síla je rozptýlena v celé této substanci.*“²⁰⁵ Známa je historka o tom, jak Basil, správce vinných sklepů v benediktinském klášteře, objevil kov podobný olovu, jenž způsoboval přírůstek hmotnosti u vepřů, kteří jej náhodou požili. Basil se rozhodl vyzkoušet, zda bude mít látka podobně blahodárné účinky na lidi a přidal ji do jídla místním mnichům. Podle pozorovaných výsledků pak nazval neznámý kov *antimonium*, čímž naznačoval jeho neblahé působení na mnichy. Tento příběh se však patrně nezakládá na pravdě a látka objevená Basilem zřejmě nebyla antimon, jak jej známe dnes, ale vlnan draselnio-antimonylu, známý též jako „dávivý kámen“ a užívaný jako silné dávidlo.²⁰⁶

5.2.4 „Tygle“ a další alchymické náčiní

Z uvedeného je zřejmé, že alchymisté vystavovali denně svoje zdraví a životy poměrně značnému riziku. V laboratoriích se pracovalo s jedovatými látkami a rovněž hrozilo nebezpečí požáru nebo exploze zahřívání látky. Podle Hlavsových dopisů například poměrně často docházelo k poškození alchymické nádoby žárem a k jejímu roztrhnutí. Ve výše citovaném dopise z 12. listopadu 1575 Hlavsa píše o tom, že tyglík, v němž alchymisté připravovali stříbro, praskl a část zahřívání směsi se vylila. Hlavsa pak informuje pana Viléma o špatné kvalitě tohoto alchymického nádobí. „*Z strany tygluov, který jsem v Linci i v Budějovicích dal já sám kupovati, nejsou dobří. Neb zpráva jest, že tu v některých vesnicích neb městečkách [...] také tygle*

---

²⁰⁴ SOUKUP, R. W., „Transformování celého Corpus Solis v Liquorus Irreducibilis“. Laboratorní alchymie na dvoře císaře Rudolfa II. In: PURŠ, I. - KARPENKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II.* Str. 216.

²⁰⁵ KARPENKO, V., *Alchymie: nauka mezi snem a skutečností*. Str. 393.

²⁰⁶ KARPENKO, V., *Alchymie: nauka mezi snem a skutečností*. Str. 386–387.

dělají a lidem jako by ypský a dobrý byly, prodávají a protož nejsou lepší a stálejší ve vohni jako ty tygle, kteří se [špatně čitelný název, snad zu Hoffner Zel (pozn. M. Š.)] nedaleko von Yps²⁰⁷ ležící dělají a protož slovou ypsen tygl a jsou jejich znamením poznamenány. I takových tyglů potřebovati musíme, za to V. M. ponížně prosím [...]“²⁰⁸ Kvalita technického vybavení byla pro alchymisty jistě důležitá. Když nebyly používané nádoby dostatečně trvanlivé a žáruvzdorné, mohlo snadno dojít ke zničení díla, na kterém alchymista pracoval mnoho dní. Je patrné, že zdaleka ne všechno náčiní dosahovalo těchto kritérií a objevovaly se nejakostní kusy či dokonce padělky známých a kvalitních „značek“.

Z Hlavsovy zprávy je zřejmé, že se alchymické náčiní pro rožmberské laboratorium kupovalo jak v českých městech, tak v zahraničí. Konkrétně je zmiňováno rakouské město Linec a nedaleko ležící Ybbs. Linec tehdy představoval významné obchodní středisko, proslulé zejména obchodem s kvalitním sukem, dekorativními látkami, širokým sortimentem kramářského zboží a prodejem lahůdek i cizokrajného ovoce.²⁰⁹ Služebníci rožmberských vládařů měli za úkol nakupovat zde přepychové látky určené jak k šití oblečení, tak pro výzdobu zámeckých interiérů, dále koření, ovoce nebo zahraniční vína, a rovněž zde opatřovali předměty sloužící k reprezentaci pánů z Rožmberka. K takovým předmětům patřily mj. šperky z drahých kovů či neobyčejných přírodních materiálů, hodiny, vědecké přístroje, knihy i vybavení alchymických laboratorii. Kromě Lince pořizovali Rožmberkové zboží také na trzích ve Vídni, Praze, Norimberku i Augšpurku.²¹⁰

Alchymista v laboratoriu potřeboval ke své práci různé druhy speciálních nádob a dalšího náčiní. Hlavsou jmenované „tygle“, jinak tyglíky, které se používaly na tavení slitin a rud, byly poměrně běžné nádoby převzaté alchymisty od hutníků a prubířů.²¹¹ Lazar Ercker ve své knize *O prubířství* popisuje výrobu „dobrých a

---

²⁰⁷ Zřejmě míněno město Ybbs an der Donau, asi 80 km od Lince (pozn. M. Š.).

²⁰⁸ SOA Třeboň, Cizí rody II, z Rožmberka 25.

²⁰⁹ BŮŽEK, V., Na trhu v Linci. In: BŮŽEK, V. a kol., *Světy posledních Rožmberků*. Str. 177.

Také v Březanově kronice nacházíme zmínky o cestách Rožmberků do Lince i dalších měst. Jednu z cest do Lince podnikl pan Vilém i v listopadu 1575, tedy přibližně v době, kdy Hlavsa informuje pána o nekvalitních tyglících.

(BŘEZAN, V., *Životy posledních Rožmberků I*. Str. 277.)

²¹⁰ BŮŽEK, V., Na trhu v Linci. In: BŮŽEK, V. a kol., *Světy posledních Rožmberků*. Str. 177–181.

²¹¹ PRIESNER, C. - FIGALA, C., *Lexikon alchymie a hermetických věd*. Str. 174.

trvanlivých kelímků k odlučování litím“, domnívám se však, že jeho rady lze vztáhnout na většinu alchymického nádobí vyrobeného z hlíny. Ercker mj. doporučuje používat kelímky na trojnožce, protože dno takové nádoby může být zahříváno snáze a rychleji než u nádoby na jediné noze. Také tvrdí, že třínožkový kelímek „*stojí a drží v ohni také lépe a déle než ty, které se posazují na zvláštní nohu kelímku, zvláště jestliže zároveň noha kelímku a popela nejsou zcela přesně suché, takže dno kelímku nasává do sebe vlhkost a zcela lehce se trhá.*“²¹² Je možné, že se alchymisté ve třeboňském laboratoriu setkávali právě s tímto problémem.

Kromě tyglíků a keramických kelímků byly běžné také fioly, skleněné nádoby s delším hrdlem a úzkým otvorem, používané k pozvolnému zahřívání. Musely být uzpůsobeny tak, aby vydržely velký žár, proto bylo k jejich výrobě zapotřebí velké sklářské zručnosti.²¹³ Hlavsův dopis z 29. prosince 1576 názorně popisuje užívání skleněných fiol v laboratoriích. „*Milostivý pane, V. M. poníženež oznamuji, že ve čtvrtek minulý Daniel Prandtner a já více ohně do pícky nedali jsme dávat, a tak jsme vyhasili a v pátek jako včerejšího dne ráno ty sklenice neb fioly s koagulátem jsme vyňali a toho dne také zprubovali. I našlo se, což jsem s pilností zpruboval, že v té jedné sklenici jeho, kteráž nejdýle (a ve mnohem větším ohni nežli jiné byly) stála a na větším díle všecka se v celých kusech skoagulovala a sfixovala tak, že se na kamenu tříti nedala.*“²¹⁴

Aby skleněné nádobí vystavené přímému ohni nepuklo žárem, potahovalo se zvláštní směsí (latinsky *lutum*, bláto), která se obvykle připravovala z jílu a dalších surovin.²¹⁵ Lazar Ercker například uvádí předpis na „hlínu na baňky“: „*Vezmi dobrou stálou hlínu, plav ji ve vodě, aby se oddělilo kamení a hrubý písek, sbal ji dohromady a nech ji vyschnout dobře na slunci. Vezmi pak deset dílů této plavené hlíny a dva díly plaveného popela, tři díly odpěněného koňského hnoje, jeden díl okují a dva díly rozdrcených kravských chlupů, smíchej všechno dohromady a navlhči čerstvou oslí nebo ovčí krví [...].*“²¹⁶ Těto hmoty se užívalo jak k potahování baněk, tak

---

²¹² ERCKER, L., *Kniha o prubírství*. Str. 150.

²¹³ PRIESNER, C. - FIGALA, C., *Lexikon alchymie a hermetických věd*. Str. 177.

Srv. ZACHAR, O., O síře. In: *Časopis pro průmysl chemický*. Ročník 1896. Str. 233.

²¹⁴ SOA Třeboň, *Cizí rody II*, z Rožmberka 25.

²¹⁵ PRIESNER, C. - FIGALA, C., *Lexikon alchymie a hermetických věd*. Str. 176.

²¹⁶ ERCKER, L., *Kniha o prubírství*. Str. 119.

k utěšňování a spojování laboratorních přístrojů. Například se takto spojovala baňka s alembikem, což byla skleněná hlavice s nástavcem používaná při destilaci.²¹⁷ I přes taková opatření nebylo však prasknutí fioly a zničení jejího obsahu zřejmě žádným výjimečným jevem. O takové nehodě, která se alchymistům stala, když chtěli do koagulátu přisypat „prach, aby se koagulát snáze fixoval“, píše Petr Hlavsa 4. prosince 1576: „I tak jsme udělali, že jsme obě dvě fioly dnes ráno z pícky vyndali a ta větší fiola (však s nevelkou škodou, kteráž potom mně může uvarována býti) jest se nám roztrhla.“²¹⁸ Z dopisu je patrné, že poškozením fioly nedošlo pravděpodobně k žádné větší škodě a nádoba i její obsah jsou v tomto případě poměrně snadno nahraditelné.

Alchymická laboratoria byla vybavena nádobami různých tvarů a sloužícími k různým účelům (viz obr. 8). Zvláštní nádobí se například používalo k destilaci. Jejich názvy zní dnes přinejmenším zvláštně, často byly odvozeny od specifického tvaru nádob. *Mouřenínova hlava* nebo *růžová čepice* se používaly jako chladicí nástavce, *pelikán* bylo označení pro cirkulační baňku, kde destilát tekl zpět do destilační nádoby.²¹⁹ Známé jsou též složité destilační aparatury, jaké měl v laboratoriu zřízeném ve svém paláci v Aranjezu král Filip II. Španělský (1527–1598). Toto destilační labororium nechal Filip vystavět roku 1564 a královský destilátor Francis Holbeeck byl pověřen úkolem dodávat destilované esence sloužící k léčebným i kosmetickým účelům na královský dvůr.²²⁰ Také v paláci v El Escorialu byly zbudovány alchymické laboratoře, v jejichž vybavení nechyběla ani velká destilační aparatura zvaná „*La Tour Philosophale*“ schopná vyrábět až 200 liber destilované vody denně.²²¹ Španělský královský dvůr byl mimochodem také místem, kde strávil léta svého dospívání budoucí císař Rudolf II. a je zřejmé, že pobyt u strýce, velkého

---

²¹⁷ PRIESNER, C. - FIGALA, C., *Lexikon alchymie a hermetických věd*. Str. 176.

²¹⁸ SOA Třeboň, Cizí rody II, z Rožmberka 25.

²¹⁹ PRIESNER, C. - FIGALA, C., *Lexikon alchymie a hermetických věd*. Str. 177.

²²⁰ EAMON, W., Vědecké vzdělání renesančního vladaře: arcivévoda Rudolf u španělského dvora. In: PURŠ, I. - KARPENKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II*. Str. 132.

²²¹ Zařízení podobného typu najdeme na ilustracích v Matthioliho knihách, mj. v jeho *Herbáři*. Viz obr. 9.

Libra ve Španělsku byla také jednotkou objemu. 1 libra = 0,5 l.

(CHVOJKA, M. - SKÁLA, J., *Malý slovník jednotek měření*. Str. 146.)

milovníka věd a umění, měl v budoucnu významný dopad na utváření Rudolfových vlastních vědeckých zájmů.²²²

5.2.5 Alchymické pece

Podle Hlavsových dopisů se v rožmberských laboratoriiích v Třeboni nebo Praze podobné důmyslné destilační pece nenacházely, alespoň se o nich nezmiňují dochované zprávy z let 1575–1576 (je však pravděpodobné, že podobné pece se mohly nacházet v Rudolfových laboratoriiích na Pražském hradě). V Hlavsově korespondenci však najdeme i informace o pecích, které byly českými alchymisty běžně používány. Zmiňovány jsou prakticky v každém z dopisů, v nichž Hlavsa popisuje probíhající laboratorní práce, které se většinou bez působení ohně neobešly. Tak se v dopisech dozvídáme, že jednoho dne alchymisté dali určitý koagulát fixovat do pícky, jiného dne jej zase vyňali a vzniklou látku dále zkoumali (například otěrem o prubířský kámen), nebo do koagulátu jen přidali „prachy“, které měly výsledný produkt fixovat, a pak opět vrátili nádobu zpět na oheň.

Bez zajímavosti nejsou zprávy o „nevídaných“ pecích, které měl v pražském Rožmberkově laboratoriu stavět pan Bavor. O nich píše Hlavsa v dopisech z prosince 1576. *„Co se pana Bavora Rodovského dotýče, ten minulého týhodne dosti málo z strany těch pecí dělal, neb každého dne, čehož jsem sám povědom, při úřadu purkrabským i včerejšího dne stávati jest musil a tak mnoho obmeškal. Ale vždy praví, že ty všecky pícky do těchto Božích hod spraviti a udělati chce. Protože abych se o to (vidouce mě starostlivého býti) nic nestaral, ani jaké péče a pochybnosti z strany toho koagulátu fixování na stříbro i zlato neměl, že to chce i mnohem výše, nežli V. M. připovídal spraviti. Jakož pak velmi mistrné a nikdá mně nevídané, ani neslýchané pícky, kdež před mým nedostatečným rozumem jest to daleko skryto [...] stavěti dal a dá, o čemž já zprávy držím, že se to tak bohdá stane.“*²²³

---

²²² EAMON, W., Vědecké vzdělání renesančního vladaře: arcivévoda Rudolf u španělského dvora. In: PURŠ, I. - KARPENKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II.* Str. 129–138. Viz zejména obr. 132, „La Tour Philosophale“ a obr. 133, Destilační pec z Matthioliho *Herbáře*.

²²³ SOA Třeboň, Cizí rody II, z Rožmberka 25.

Různé pece byly nedílnou součástí laboratorií a existovalo několik různých typů, přičemž každá sloužila k jinému účelu. Na frontispisu Khunrathova²²⁴ *Amphitheatrum sapientiae aeternae* je vyobrazena ideální představa laboratoria-oratoria (viz obr. 10). Smithová srovnává tento výjev s pravděpodobnou podobou laboratoria hraběte Wolfganga von Hohenlohe na jeho zámku Weikersheim. Tvrdí, že zařízení mohlo být velice podobné; na rytině jsou zachyceny nástroje, které Khunrath zřejmě znal z laboratorií evropských šlechticů.²²⁵ Přestože rytina klade důraz na křesťanskou víru a mystiku (jejich symbolem je klečící postava alchymisty), zobrazuje rovněž vybavení alchymické laboratoře. Kromě laboratorních nástrojů zde vidíme několik druhů pecí. Vyvýšené ploché ohniště, podobné kovářské výhni, bylo doplněno odsavačem par. Měchy sloužily k rozdmýchávání ohně ve velké výhni i v menších píčkách, které s ní byly pravděpodobně spojeny. S komínem hlavního ohniště bylo propojeno několik cihlových pecí, mezi nimiž nechyběl tzv. *Líný Honza* (*Faule Heinz*), sloužící k pomalé destilaci. Další pec se používala ke zjišťování obsahu drahých kovů v rudách a k určení ryzosti zlata a stříbra, v jiné peci probíhala sublimace, při níž se část substance odpařovala a poté se kondenzovala na chladném povrchu. Podle Smithové v laboratoriu Wolfganga II. pravděpodobně nechyběla ani takzvaná „filosofská pec“, určená k výrobě kamene mudrců.²²⁶

Známý jsou též zprávy o alchymické laboratoři zvané Goldhaus, kterou nechal v Drážďanech vybudovat saský kurfiřt August²²⁷ roku 1556. V Sasku byla dobře patrná spojitost mezi alchymií a hornictvím, takže labororium sloužilo především k tavení rud a zkoumání jejich složení. V Goldhausu se nacházelo několik místností

---

²²⁴ Heinrich Khunrath (1560–1605), německý lékař a alchymista. Jeho *Amphitheatrum* bylo jedním z prvních příkladů teosoficko-alchymické literatury. Základní myšlenkou toho to díla bylo tvrzení, že alchymický univerzální lék je jednak obrazný symbol a jednak analogie nadpřirozeně-duchovního všeléku, tedy Ježíše Krista. *Amphitheatrum* tak představuje spojení mnoha prvků jako je křesťanství, kabala, magie a medicína. Khunrath též přechodně působil jako osobní lékař Viléma z Rožmberka. Khunrathovo dílo pohybující se na pomezí alchymie a neortodoxní křesťanské mystiky mohlo inspirovat později vznikající společnost rosekruciánů. (PRIESNER, C. - FIGALA, C., *Lexikon alchymie a hermetických věd*. Str. 150.

Srv. PURŠ, I. - KARPENKO, V., Alchymie na šlechtických dvorech v českých zemích. In: PURŠ, I. - KARPENKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II.* Str. 74.)

²²⁵ SMITH, P. H., Laboratories. In: PARK, K. - DASTON, L. (eds.), *The Cambridge History of Science, Volume 3: Early Modern Science*. Str. 290.

²²⁶ SMITH, P. H., Laboratories. In: PARK, K. - DASTON, L. (eds.), *The Cambridge History of Science, Volume 3: Early Modern Science*. Str. 290–291.

²²⁷ Více o alchymických zájmech tohoto německého šlechtice viz KARPENKO, V., PURŠ, I., Sebald Schwertzer: mezi metalurgií a alchymií. In: PURŠ, I. - KARPENKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II.*

určených pro provádění různých operací. Největší hala obsahovala kromě tyglíků, baněk, kupel a truhly s knihami také devět tavících pecí a jednu vysokou pec, jež byly používány k čištění rud. Pro jemnější pročišťování sloužily dvě pece typu *Faule Heinz* a jedna destilační pícka. Nummedalová dodává, že v dalších dvou místnostech bylo shromážděno další potřebné laboratorní náčiní, které bylo používáno zejména ke analýze a čištění rud, mj. váhy, destilační aparatury a nádoby s chemikáliemi jako byl vitriol, ocet nebo *Scheidewasser* (HNO_3).²²⁸

Uvedené příklady naznačují důležitou úlohu pecí a kamen v každém laboratoriu. Nejinak tomu bylo i v alchymických dílnách, kde pracoval Petr Hlavsa, tedy v Třeboni a později v Praze. Na počátku prosince 1576 oznamuje Hlavsa panu Vilémovi, že pan Bavor pokračuje ve stavbě slibovaných pecí. *„Co se pana Bavora dotýče, ten opět s třetí píckou jest hotov a dvě veliký zase stavěti počal, ale ještě v domu V. M. nic od ohně, jakž jsem prve V. M psal, nedělá. Než praví, že to doma všecko v díle má a že jemu se ve všem dobře a šťastně vede, o čemž V. M. též psáti bude. Dejž pán Bůh, aby jeho přece vzetí dobrý počátek i skonání dobré a užitečné bylo.“*²²⁹ O tom, čím byly tyto pícky tak zvláštní a zda se Hlavsa a jeho pán někdy skutečně přesvědčili o tom, jak fungují, se však z dopisů nedozvídáme.

5.2.6 „Cimentování“ a různé prubířské techniky

12. listopadu 1575 Hlavsa podává panu Vilémovi zprávu o problémech, se kterými se alchymista Jeremiáš potýkal při „cimentování“ stříbra. *„A podle jeho oznámení neb podvolení ta jedna hřivna měla všecka naskrze ufixována býti, ale nebyla jest, ač toho vejmluvu měl a má, že jest některý den dýleji na tom cimentu v ohni měla se držeti a cimentovati, ale pro nehodnost instrumentuov, totiž tyklíkuov, že ji z ohně vzíti musil.“*²³⁰ Z těchto slov je zřejmé, že Jeremiáš přikládal vinu za svůj neúspěch výše zmiňovanému nekvalitnímu alchymickému nádobí.

„Cimentování“ neboli cementování je postup sloužící k čištění zlata, jenž byl podle archeologických nálezů zřejmě používán již v 6. století př. n. l. v lidských

---

²²⁸ NUMMEDAL, T., *Alchemy and Authority in the Holy Roman Empire*. Str. 137–138.

²²⁹ SOA Třeboň, Cizí rody II, z Rožmberka 25.

²³⁰ SOA Třeboň, Cizí rody II, z Rožmberka 25.

Sardách.²³¹ Známe několik popisů tohoto procesu dochovaných v indických i čínských spisech a později též v evropském prostředí. Středověký manuál z 12. století připisovaný mnichu Theophilovi popisuje cementování prostřednictvím směsi cihelného prachu a soli. Tento prach se měl navlhčit močí a poté žíhat v peci spolu se zlatými plíšky. Ty se pak roztavily, znovu vyteply a postup se opakoval, dokud nebylo zlato dokonale čisté.²³²

Další „průby“ Hlavsa v tomtéž dopise popisuje jako zdařené. Píše, že Jeremiáš „[...] jest té naděje, že dotčeným cimentem tu všecku lunu [stříbro (pozn. M. Š.)] fixovati a v čisté zlato s pomocí Boží jednou každého týhodne obracovati chce, velmi sobě dobře tuší. Pán Bůh rač mu v tom nápomocen býti. Milostivý pane, já pak vpravdě nemálo, ale velmi hrubě potěšen a radosten nad tím stříbrem tak cimentovaným a nadýlé fixovaným, kterýž jsem svýma očima viděl jsem byl a Pána Boha z toho chválil. A jistě o tom já již nepochybuji, že též Jeremiáš V. M. mnoho dobrého a užitečného přivede, neb ten ciment, jakž mi o tom zprávu dal, z sulfuru a salpetru na větším díle se dělá. O čemž pak všickni toho umění učitelové píší, [...] že každé stříbro tím se fixuje a ve čisté i velmi vysokého gradu nad přirozené zlato v dobré zlato se obrazuje.“²³³

Tak nám Hlavsa přibližuje podobu cementování v rožmberských laboratoriích. Je pozoruhodné, že si zde alchymista patrně vykládá „cimentování“, tedy metodu čištění zlata, jako způsob transmutace, při které proměňuje stříbro ve zlato. Pan profesor Karpenko mě laskavě upozornil na fakt, že tento názor se objevil již asi ve 13. století v arabském světě, kde Abú'l Khásim Muhammad al-Irákí vlastně spletl kupelaci, čištění stříbra olovem, s transmutací, a domníval se tedy, že lze přeměnit olovo ve stříbro. Ve své knize *Kitáb al-'ilm al-muktasab fí zirát ad-dhahab (Kniha znalostí získaných o pěstování zlata)* al-Irákí napsal: „Stejným způsobem může být stříbro proměněno ve zlato rafinováním v pouhém tavicím ohni.“²³⁴ Z Hlavsových zpráv lze vyrozumět, že v cementačním procesu alchymisté používali mj. síru a salpetr (také salnitř, KNO₃). Dusičnan draselný a síru bylo možno použít místo běžné soli (viz

---

²³¹ KARPENKO, V., *Alchymie: nauka mezi snem a skutečností*. Str. 59.

²³² KARPENKO, V., *Alchymie: nauka mezi snem a skutečností*. Str. 61–62.

²³³ SOA Třeboň, Cizí rody II, z Rožmberka 25.

²³⁴ V. Karpenko, osobní sdělení. 8. 3. 2013.

postup popsany mnichem Theophilem), ale nezbytnou součástí procesu byl vždy navlhčený prach z pálené hlíny.²³⁵ O zaslání salpetru prosí Hlavsa pana Viléma již v úvodní části citovaného dopisu. Také upozorňuje, že do laboratoria stále nebyl dodán vinný ocet, o nějž alchymisté žádali již před časem. Dodává, že bez salpetru nemohou alchymisté připravit další „šadwasser“ (také *aqua fortis*, HNO₃), která sloužila k separaci zlata ze slitin. V „šadwasseru“ se totiž rozpouštělo stříbro, ale zlato nikoliv. Tuto kyselinu si alchymisté vyráběli sami, obvykle zahříváním směsi salpetru a měděného vitriolu (CuSO₄).²³⁶

Technik, kterými se zjišťoval obsah kovů ve slitinách, nebo určovala kvalita výsledného produktu, bylo v 16. století známo hned několik. Již ve středověkém Pseudo-Avicennově textu *De anima in arte alchimiae* nacházíme popis sedmi metod sloužících k analýze zlata získaného transmutací. Začínalo se vizuálním prozkoumáním, zkouškou chuti, pokračovalo se pak vážením a chemickými analýzami, k nimž patřily např. pokusy o rozpuštění zlata v „solích“, o jeho sublimování, dále tavení, nebo zkouška plamenem, která měla ukázat, zda kov nezmění barvu.²³⁷

Také „průby“ v Hlavsově době probíhaly podobně. V první řadě se pohledem posoudila barva a vzhled kovu. Poté následovaly mechanické zkoušky, jako byl otěr na prubířském kameni (obr. 11).²³⁸ Při něm prubíř otíral o kámen tmavé barvy jehlu vyrobené ze slitiny zlata s obecným kovem, v nichž byl obsah zlata odstupňován. Poté otřel o kámen jehlu obsahující kov vzniklý transmutací. Barvy stop zanechaných pravým zlatem a zlatem vyrobeným alchymistou se pak porovnávaly.²³⁹ O zkoušce na prubířském kameni podrobně pojednává Lazar Ercker v *Knize o prubířství*. Upozorňuje na podvodníky používající falešné jehly, popisuje přesnou přípravu třecích jehel, a jak mají být odstupňovány podle ryzosti, rovněž píše o výběru správných prubířských kamenů, které mají být „částečně šedé a světle zelené, ale černé jsou

---

²³⁵ KARPENKO, V., *Alchymie: nauka mezi snem a skutečností*. Str. 64.

²³⁶ SOUKUP, R. W., „Transformování celého Corpus Solis v Liquorus Irreducibilis“. Laboratorní alchymie na dvoře císaře Rudolfa II. In: PURŠ, I. - KARPENKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II.* Str. 221.

²³⁷ NUMMEDAL, T., *Alchemy and Authority in the Holy Roman Empire*. Str. 105–106.

²³⁸ SOUKUP, R. W., „Transformování celého Corpus Solis v Liquorus Irreducibilis“. Laboratorní alchymie na dvoře císaře Rudolfa II. In: PURŠ, I. - KARPENKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II.* Str. 221.

²³⁹ NUMMEDAL, T., *Alchemy and Authority in the Holy Roman Empire*. Str. 106.

nejlepší, ačkoliv i ty se všechny nehodí, zvláště jsou-li buď příliš tvrdé, nebo příliš měkké.“²⁴⁰ Otěr na kameni byl sice jednou z mála nedestruktivních metod, ale vypovídal jen o povrchovém složení zkoumaného předmětu.²⁴¹ V Hlavsově korespondenci najdeme zmínky o tření koagulátu stříbra „na kameni“. Jedná se však zřejmě o odlišnou metodu, při níž alchymisté zkoumali tvrdost výsledného produktu. O jedné z fiol s koagulátem totiž Hlavsa píše, že „na větším díle všecka se v celých kusech zkolagovala a zfixovala tak, že se na kamenu třít nedala“, o druhé říká, že „tak dobře a mnoho nebyla zkoagulována, ale mnohem více prachu drobného než zkoagulovaného bylo a to se všecko na kamenu třít velmi snadně dalo“.²⁴²

Další běžnou prubířskou metodou byla například kupelace. Ta sloužila k čištění zlata nebo stříbra. Kov se spolu s olovem taval v porézním kelímku, kupele. Nečistoty se pak sbíraly z povrchu ve formě strusky, část se vsákla do stěn nádoby. Tato technika však neumožňovala rozdělení slitiny zlata a stříbra.²⁴³ V Biringucciově²⁴⁴ spisu *De la pirotechnia* je kupelace označována za metodu, která bezpečně a s jistotou určí, zda se pracovníci laboratorií, případně hutí, nesnaží jen podvést svého zaměstnavatele. Podle Biringuccia se bez kupelace, která je nazývána pravdivým a nejjistějším způsobem zkoumání kovů, neobejde žádný mincmistr, klenotník nebo zlatokop.²⁴⁵ Dalšími z významných spisů popisujících metody ke zjištění množství drahého kovu ve vzorku byly především *Beschreibung allerfürnemisten mineralischen Ertz unnd Berckwercksarten* Lazara Erckera a *De re metallica* Georgia Agricolly.²⁴⁶

V době, ze které pocházejí Hlavsovy dopisy, existovaly tedy poměrně přesné metody ověřující kvalitu alchymistického produktu. Jak je také z Hlavsových zpráv patrné, alchymisté znali mnohé z uvedených technik a mohli se tedy sami přesvědčit

---

²⁴⁰ ERCKER, L., *Kniha o prubířství*. Str. 106.

²⁴¹ KARPENKO, V., *Transmutace: zázraky a pochybnosti*. In: PURŠ, I. - KARPENKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II.* Str. 231.

²⁴² SOA Třeboň, *Cizí rody II*, z Rožmberka 25.

²⁴³ KARPENKO, V., *Transmutace: zázraky a pochybnosti*. In: PURŠ, I. - KARPENKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II.* Str. 231.

²⁴⁴ Vannoccio Biringuccio (1480–1537), italský metalurg a hutní odborník. Svoje znalosti získával hlavně v Německu a Rakousku, kde byl také vedoucím měděného dolu. V Sieně pak získal monopol na výrobu ledku a krátce před svou smrtí byl jmenován vedoucím slévárny v Římě. Jeho dílo *De la pirotechnia* bylo první knihou zahrnující celý obor metalurgie a uvádějící mnoho technologických postupů pro výrobu nejrůznějších látek jako byl vitriol, ledek, sklo a různé soli.

(PRIESNER, C. - FIGALA, C., *Lexikon alchymie a hermetických věd*. Str. 65–66.)

²⁴⁵ NUMMEDAL, T., *Alchemy and Authority in the Holy Roman Empire*. Str. 106.

²⁴⁶ Tamtéž.

o úspěšnosti svých pokusů. Karpenko konstatuje, že zmínky o nezdaru jsou v alchymických pramenech poměrně vzácné. Hlavsa však svého pána informuje i o neúspěších. Nutno ale dodat, že většina alchymistů nezdařenou „průbu“ nepovažovala za důkaz nemožnosti transmutace kovů, ale pouze za momentální dílčí neúspěch.²⁴⁷

5.3 Alchymista a jeho spolupracovníci

Hlavsovy dopisy nejsou jen pramenem poskytujícím informace o alchymickém laboratoriu nebo technikách používaných při pokusech o transmutaci. Jsou rovněž výmluvným svědectvím o vztazích, které panovaly mezi alchymisty. Z Hlavsových zpráv, které se v Třeboni dochovaly, je zřejmé, že jeho postavení úředníka, který na práci v laboratoriu dohlížel a o všem informoval pana Viléma, nebylo vždy snadné. V této práci byly již uvedeny ukázky z dopisů²⁴⁸, v nichž Hlavsa svému pánovi oznamuje, že si alchymisté počínají velice tajně, takže ani on nemá o jimi prováděných operacích spolehlivé a přesné zprávy. Několikrát se také objevuje zmínka o tom, že alchymisté odmítají Hlavsovi ukázat svoje výsledky dříve, než panu Vilémovi. O tom, zda a s jakým úspěchem byly slibované transmutace přímo před Vilémem předvedeny, bohužel nemáme zprávy. Není pravděpodobné, že by se sám Vilém alchymii aktivně věnoval a sám pracoval v laboratoriu.²⁴⁹ Podle mého názoru nebyl Rožmberk v otázce alchymie tak dětinsky naivní, jak by se mohlo jevit např. podle záznamů v Březanově kronice,²⁵⁰ ale patrně mu chyběly praktické znalosti alchymie,²⁵¹ tudíž se domnívám,

---

²⁴⁷ KARPENKO, V., Transmutace: zázraky a pochybnosti. In: PURŠ, I. - KARPENKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II.* Str. 232.

²⁴⁸ Viz např. DP str. 37, dopis z 11. prosince 1576.

²⁴⁹ Srv. PURŠ, I. - KARPENKO, V., Alchymie na šlechtických dvorech v českých zemích. In: PURŠ, I. - KARPENKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II.* Str. 50.

²⁵⁰ Viz tato DP, kapitola 5.4 *Alchymista v Březanově kronice.*

²⁵¹ Na rozdíl od císaře Rudolfa II., který se sám aktivně zajímal o alchymii, astronomii a další vědy, které podporoval. Tím se také lišil od většiny mecenášů 16. století, kterým obvykle podpora alchymie sloužila především k reprezentaci a pragmatickým účelům. Podobně např. španělský král Filip II. pohlížel na alchymii jako na „praktickou vědu, která může být použita pro zvětšení bohatství a blahobytu království“, ale podle Eamona se sám rovněž účastnil alchymických experimentů.

(Viz PURŠ, I., Přírodovědný a alchymický mecenáš císaře Rudolfa II. In: PURŠ, I. - KARPENKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II.* Zejména str. 139–144.

EAMON, W., Vědecké vzdělání renesančního vladaře: arcivévoda Rudolf u španělského dvora. In: PURŠ, I. - KARPENKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II.* Str. 133.)

že by při zhlédnutí některého z Hlavsou popisovaných procesů mohl uvěřit, že alchymisté skutečně vyrobili zlato.

Z Hlavsovy korespondence však podle mého mínění nevyplývá, že by právě tento rožmberský úředník chtěl svého pána ošidit nebo mu podávat nepravdivé zprávy. Vilém z Rožmberka Petru Hlavsovi pomohl, když neslavně skončila jeho kariéra mincmistra, a přijal jej do svých služeb. Hlavsa byl svému pánovi za jeho pomoc pravděpodobně velmi vděčný, o čemž svědčí také závěr dopisu z 27. ledna 1575 (nejstarší z dochované korespondence). V tomto dopise Hlavsa děkuje Vilémovi za poskytnutí útočiště. Vstup do Vilémových služeb pro Hlavsu zřejmě také znamenal lepší finanční zajištění pro jeho rodinu. Svoje poděkování uzavírá Hlavsa slovy: „*A já pánu Bohu svému z celé a nepochybné víry věřím, že mi to dáti ráčí, že se V. M. takového dobrodiní prve, než umřu, svými chudými službami platně a užitečně odsloužím. A na svých, spolu s manželkou a dětmi mými, nehodných modlitbách pána Boha prositi, aby V. M. dlouhé zdraví, prospěch ve všem dobrém i šťastné panování dáti a ve své svaté ochraně míti ráčil.*“²⁵²

Hlavsa byl tedy podle všeho vůči svému pánu loajální a v dopisech z třeboňských alchymických dílen nezamlčuje ani neúspěchy a sděluje Vilémovi, s jakými problémy se alchymisté potýkají. Navíc ještě pána upozorňuje na nespolehlivost a další nešvary některých laborantů. Z některých zpráv je evidentní, že v laboratoriu došlo někdy ke konfliktům mezi Hlavsou a alchymisty, na něž dohlížel. Následující ukázka je z dopisu, který psal Hlavsa z Třeboně 23. dubna 1576. „*Milostivý pane, podle milostivého V. M. poručení a rozkazu tak se ponížene k tomu*

Více o Rudolfově mecenátu a jeho vědeckých zájmech viz např. MORAN, B. T., Courts and Academies. In: PARK, K. - DASTON, L. (eds.), *The Cambridge History of Science, Volume 3: Early Modern Science*. Str. 255–259.

²⁵² SOA Třeboň, Cizí rody II, z Rožmberka 25.

V tomto případě, stejně jako např. u úryvků analyzovaných v kapitole 5.1 *Alchymista věřící*, se však může zároveň jednat o jistý komunikační úzus. Určité pasáže v dobové korespondenci – zejména tzv. *salutatia* a *conclusia* (úvodní a závěrečné pasáže dopisů) – měly totiž ustálené podoby a často se vyznačovaly pevně danou formou. Existovaly mj. normy, jak v dopisech správně oslovovat společensky výše postavené osoby. Pavel Marek však dodává, že i z těchto ustálených frází lze často vyzorovat postoj odesílatele k adresátovi. Do pevně daných formulací podle něj pronikaly nové prvky zejména v situacích, kdy se adresát nebo odesílatel nacházeli v nějaké neobvyklé životní situaci. Domnívám se, že toto tvrzení lze vztáhnout i na Hlavsovu korespondenci – při práci alchymisty se mohl dostávat do vypjatých situací a zřejmě se ve svých dopisech snažil svému pánovi co nejvíce zalichotit a vyjádřit mu svoji poslušnost a pokoru.

(MAREK, P., *Svědectví o ztrátě starého světa : manželská korespondence Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic a Polyxeny Lobkovické z Pernštejna*. Str. 25.)

*Jeremiášovi, Salomeně i čeládce jeho chovám. A jim žádné příčiny řečí ani skutkem jakž prve tak i nyní nedávám a dávati nemíním. Ale jaké oni mi příčiny dávají a podle toho slyšeti se dají, jak jsou mně při V. M. v znamenitou nemilost přivedli, čemuž já, aby jim od V. M. bez mé zase zprávy ode mě učiněné věreno býti mělo, nevěřím. A tak mnohé jiné (jakž jich starodávný obyčej jest) řečí na potupu osoby mé mluvíce toho všeho na tento čas až do šťastného V. M. příjezdu oznamovati pomínu. Než V. M. pokorně a poníženež jakožto pána mého milostivého spravedlivého prosím, že jich obmyslným a nepravým zprávám místo dávati neráčíte, ale mě k Milosti Vaší vyslyšení s nimi připustiti ráčíte.*²⁵³

Z dopisů není přímo zřejmé, co se mezi Hlavsu a Jeremiášem stalo. Poslední dopis předcházející tomuto psaní je psán „na Třeboni v klášteře, v sobotu po sv. Martinu“, což je 12. listopadu roku 1575. Tak oba dopisy dělí poměrně dlouhá doba, za kterou mohlo v laboratoriu dojít k různým konfliktům. Ještě v předchozím dopise však Hlavsa Jeremiáše chválil a nepochyboval, že „též Jeremiáš V. M. mnoho dobrého a užitečného přinese“.²⁵⁴

Dá se předpokládat, že soužití několika alchymistů v jednom laboratoriu mohlo přinášet různé potíže. Alchymie byla vždy vědou, kterou bylo třeba provozovat nejlépe v utajení, a alchymisté si svoje technologické postupy před svými kolegy obvykle přísně střežili. Již v *České alchymii*²⁵⁵ z počátku 16. století nacházíme mezi šesti příkázáními, která by měl dodržovat každý alchymista, příkázání nařizující mlčenlivost a předpokládající soukromí, v němž nebude alchymista rušen. „První, aby dělník toho umění, byl mlčedivý. Druhé, aby měl dům svůj a v něm komory dvě nebo tři, zvláště aby mu tam žádný nechodil. A tu, aby v nich mohl působiti, díla svá, kalcinovati, rozpúštěti, dystyllovati, sublimovati, jakož o tom potom dáme naučení.“²⁵⁶

Snaha alchymistů separovat se od svého okolí a pracovat v co největším utajení je typická. V souvislosti s tímto tajemným počínáním alchymistů není dnes jasné, jak mohli staří mistři jako Peter Brueghel starší (viz obr. 12) nebo David Teniers mladší (viz obr. 13) detailně zachycovat na svých obrazech prostředí alchymických dílen.

---

²⁵³ SOA Třeboň, Cizí rody II, z Rožmberka 25.

²⁵⁴ SOA Třeboň, Cizí rody II, z Rožmberka 25.

²⁵⁵ Originál uložen v Knihovně Národního muzea v Praze, sign. I G 22.

²⁵⁶ ZACHAR, O., *O alchymii a českých alchymistech*. Str. 110.

Karpenko se domnívá, že malíři mohli v dílnách různých řemeslníků vidět, jak vypadají pece, křivule a další vybavení, které používali i alchymisté. Podle něj je možné, že těchto znalostí malíři využili a alespoň část obrazů byla vytvořena pouze podle fantazie autora.²⁵⁷ Umělci také často pobývali na panovnických dvorech, kde působili i alchymisté. Je tedy možné, že se někteří z malířů příležitostně mohli do blízkosti laboratoria dostat.

Práce v co největším utajení, pokud možno o samotě, střežení výrobních postupů, a na druhé straně nutnost spolupráce mezi alchymisty, která se projevovala zvláště u panovnických dvorů – tento rozpor je patrný i ve dvou známých návrzích na úpravu laboratorií. Takovými zvláštními příklady konceptů uspořádání laboratorií jsou Tychonův *Uraniborg* a Libaviův „*Chymický dům*“ (viz obr. 14 a 15). Se stavbou Uraniborgu, který měl sloužit jako labororium, observatoř i obydlí, se započalo roku 1576 na ostrově Hven, a po jeho dokončení v roce 1581 se sem Tycho Brahe přistěhoval i se svou rodinou.²⁵⁸ Na rozdíl od této stavby Libaviův „*Chymický dům*“ nikdy nevznikl a zůstal jen v náčrtcích. Zřejmě však měl být kritikou stavby typu Uraniborgu. Na těchto dvou odlišných typech laboratorií prezentují Purš a Karpenko také rozdílný přístup k alchymii. Zatímco Brahe se přikláněl k tradičnímu utajování alchymie před osobami neznalými, Libavius pokládal alchymii za liberální vědu, k jejímž poznatkům by měli mít přístup všichni zájemci. O Braheově alchymii je toho známo jen velmi málo, poněvadž Brahe odmítal publikovat i přes to, že měl na ostrově svoji tiskárnu. Uraniborg byl také obehnan hliněným valem a zařízen s okázalou nádherou; stavba byla navíc plná různých mystických symbolů odrážejících se v architektonickém uspořádání celé stavby i v dekoracích. Naopak Libaviův „*Chymický dům*“ měl podobu poměrně běžného měšťanského domu a měl stát ve městě, i když i zde se předpokládala určitá míra soukromí.²⁵⁹ Podle Libavia bylo pro jakéhokoli učenice špatné uzavírat se do ústraní. Chemik se dle jeho názoru neměl vyhýbat občanskému životu: „*Nechceme, aby se chemik [...] sám vylučoval z dalších*

---

²⁵⁷ KARPENKO, V., *Alchymie: nauka mezi snem a skutečností*. Str. 22.

²⁵⁸ KARPENKO, V., PURŠ, I., Tycho Brahe: mezi astronomií a alchymii. In: PURŠ, I. - KARPENKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II.* Str. 464.

²⁵⁹ KARPENKO, V., PURŠ, I., Tycho Brahe: mezi astronomií a alchymii. In: PURŠ, I. - KARPENKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II.* Str. 468–471.

*povinností počestného života jednoduše tím, že se pevně drží u svých temných pecí. Spíš chceme, aby pěstoval ve společnosti humanitas a přinášel lesk svému povolání počestnou domácností, takže by měl usilovat o každou ctnost a měl by být schopen spolu se svými přáteli pomáhat skutkem a radou své zemi.*²⁶⁰ Karpenko a Purš tvrdí, že Libaviova kritika Tychonova okázalého sídla byla v některých směrech značně přehnaná. Je možné, že Libavius pociťoval závist, protože Brahův projekt byl podpořen dánským králem Frederikem II., zatímco Libavius žádného podobného mecenáše neměl. Libaviova kritická vyjádření na Tychonovu adresu také dokládají, že pro tehdejší dobu byly poměrně typické rozvíjející se intelektuální polemiky, které se mohly týkat různých problémů, tedy i architektonických řešení staveb, a právě Libavius byl „věčný kritik a polemik“.²⁶¹

V třeboňském laboratoriu museli alchymisté zřejmě pracovat ve společných prostorách a Petr Hlavsa měl mít k jejich dílu volný přístup (i když z dopisů je patrné, že ne vždy mu byl ochotně umožněn), aby mohl informovat svého pána o tom, jak práce pokračují. Jak již bylo několikrát zmíněno, v takové situaci mohly vznikat různé neshody. Ke sporům mezi Hlavsou a třeboňskými laboranty došlo pravděpodobně proto, že Hlavsa Jeremiášovi a ostatním pracovníkům vytýkal špatně odvedenou práci. Z dopisů lze soudit, že třeboňští alchymisté předváděli neuspokojivé výsledky opakovaně, přičemž neustále slibovali brzké zlepšení. Z korespondence též víme, že Hlavsa často prosí pána o pořízení a zaslání chemických surovin nebo alchymického náčiní, na žádost některého konkrétního alchymisty. Je možné, že tak někteří alchymisté zastírali svůj neúspěch a snažili se práce zdržet. Že ke sporu mezi Hlavsou a laboranty došlo především kvůli opakovaným neúspěchům v laboratoriu, lze vyvodit z další části Hlavsova dopisu, v němž si stěžoval na Jeremiáše: „*Kdež jsem já také jemu toho věřil, připovídal každého týhodne mnoho zlata dělati, ale nic nejmenší věci nedovedl. Než jak správu mám, také to obé [metody transmutace ex marte et sulphure*

---

²⁶⁰ LIBAVIUS, A., uvedeno podle KARPENKO, V., PURŠ, I., Tycho Brahe: mezi astronomií a alchymií. In: PURŠ, I. - KARPENKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II.* Str. 471.

²⁶¹ KARPENKO, V., PURŠ, I., Tycho Brahe: mezi astronomií a alchymií. In: PURŠ, I. - KARPENKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II.* Str. 471–474.

Stavbu Uraniborgu a Libaviův „Chymický dům“ podrobně zkoumal rovněž Owen Hannaway. Viz HANNAWAY, O., Laboratory Design and the Aim of Science: Andreas Libavius versus Tycho Brahe. In: *Isis* Vol. 77, No. 4. Str. 585–610.

(pozn. M. Š.)] za sebe jest pryč zavrhl a opět do jiného, pravíc, že mnohem užitečnější bude, jest se dal. A tak já již o něm pochybuji a nejmenší věci, aby co uměl, nevěřím. O čemž pak při šťastném V. M. příjezdu sem na Třeboň V. M. o všem poníženou ústní správu, jak sama v sobě pravda bude, učiním. A V. M. pokorně prosím, že toto mé psaní ponížené neb žádnému na potupu nebo k nějakému zvošklivení nečiním, v dobré obrátiti a milostivě vzíti ráčíte.“²⁶² Je pravděpodobné, že alchymisté ne vždy odváděli svou práci dobře a dostávali se tak do sporů s Hlavsou, který na ně měl dohlížet. Je ale také možné, že některé stížnosti v Hlavsových dopisech mohou být projevem rivality mezi ním a laboranty, nebo snahy ukázat se před svým pánem jako obětavý a věrný služebník a ostatní pracovníky laboratoria naopak pomluvit.

Hlavsa a jemu podřízení laboranti však nebyli jedinými alchymisty ve Vilémových službách, kteří spolu špatně vycházeli. Také Jakob Faber a Theophilactus Töpfer, kteří měli v Českém Krumlově za úkol vyrábět *aurum potabile* (doslova pitelné zlato), se dostali do vzájemných sporů, když se Faber začal domnívat, že o něm Töpfer šíří pomluvy. S touto obavou se dokonce svěřil panu Vilémovi v dopise, v němž se ujišťuje, že Vilém na tato křivá obvinění nedbá. Faber, jako by se chtěl svému kolegovi pomstít, zároveň informuje svého pána o tom, že Töpfer ničí laboratorní vybavení.²⁶³ Tak si můžeme snadno udělat představu o vztazích mezi alchymisty. Pomluvy, vzájemné očeřování a slovní potyčky nebyly zřejmě vzácností v dílnách, v nichž muselo spolupracovat několik alchymistů pohromadě.

Dopis, v němž Hlavsa líčil svoje problémy se spolupracovníky (duben 1576), byl také posledním dopisem psaným ze Třeboně. Další dopisy sice pocházejí až z prosince 1576, ale všechny jsou již psány „na hradě Pražským“ nebo jen „v Praze“. Tak nemáme zprávy o tom, co Hlavsa mezitím více než půl roku dělal, ale je pravděpodobné, že kvůli opakovaným konfliktům se svými podřízenými odešel natrvalo do Prahy, kde nadále působil v rožmberských laboratorích.²⁶⁴

---

²⁶² SOA Třeboň, Cizí rody II, z Rožmberka 25.

²⁶³ NUMMEDAL, T., *Alchemy and Authority in the Holy Roman Empire*. Str. 141–142.

²⁶⁴ Také Petr Vágner ve své studii tvrdí, že Hlavsa odešel do Prahy kvůli neshodám v treboňském laboratoriu. Viz VÁGNER, P., Dny všední a sváteční rožmberských alchymistů. In: *Opera historica 3. Život na dvoře a v rezidenčních městech posledních Rožmberků*. Str. 273.

Ovšem i zde docházelo někdy ke střetům, například s panem Bavorem Rodovským, který otálel se stavěním slibovaných „*nevídaných a neslýchaných*“ alchymických pecí, nebo s Danielem Prandtnerem, který kvůli návštěvě jistého alchymie znalého pána²⁶⁵ odkládal téměř týden chystané laboratorní práce. I přes tato nedorozumění začal Hlavsa patrně znovu věřit v úspěch pražských alchymistů. V posledním z dochovaných dopisů ze dne 29. prosince 1576 informuje Hlavsa pana Viléma o tom, jaké pokroky alchymisté dělají, a zdůrazňuje, že věří v jejich schopnosti. „*Než to se u mě vidí býti, kdež žádného divu není, že ještě vo tom umění jakby mělo býti, nejsou dokonce zběhlí, neb při každém ven z ohně vyndávání on, Daniel Prandtner, se přiučuje a napravuje. A tak když to častěji dělati a opakovati bude, na jistý bohdá grunty konečně v krátkým času oba dva přijdou, jakož přísloví Usus facit artem. Pán Bůh ráčíž jim v tom ve všem nápomocen při počátku i při skončení býti.*“²⁶⁶ Citát „*Usus facit artem*“ se dá volně přeložit jako „*Prostřednictvím různých cvičení praxe přinesla dovednost*“.

5.4 Alchymista v Březanově kronice

V žádném z Hlavsových dopisů nebylo zmíněno jméno Kryštofa z Hirschenbergu, s nímž Hlavsa uzavřel smlouvu krátce poté, co vstoupil do Vilémových služeb, a o němž jsem se zmínila na začátku této kapitoly. O Hirschenbergovi však píše ve své kronice Václav Březan. Poprvé je Kryštof z Hirschenbergu připomínán v roce 1576 spolu s dalšími alchymisty pracujícími pro Viléma. „*Předtím léta 1574 nějaký pokladač alchymista byl na Krumlově, jménem Kryštof z Hiršberku neb Jelení Hory. Ten pána k jisté smlouvě přivedl, jako by svým uměním jist byl; ale nedoved nic, jako jiný podvodník vyvázl.*“²⁶⁷ Podle výzkumů Petra Vágnera byl však Hirschenberg jedním z alchymistů, kteří vydrželi ve Vilémových službách až do jeho smrti v roce 1592.²⁶⁸

---

²⁶⁵ Jméno špatně čitelné, snad „Zwiberštejn“ nebo „z Wiberštejna“ (pozn. M. Š.).

²⁶⁶ SOA Třeboň, Cizí rody II, z Rožmberka 25.

²⁶⁷ BŘEZAN, V., *Životy posledních Rožmberků I*. Str. 283.

²⁶⁸ VÁGNER, P., Dny všední a sváteční rožmberských alchymistů. In: *Opera historica 3. Život na dvoře a v rezidenčních městech posledních Rožmberků*. Str. 275.

V Březanově kronice najdeme o Kristophu z Hirschenbergu ještě jednu zmínku: „[...] pan vladař tak byl velice od těch podvodných alchymistů jatý, že jim divné zápisy od sebe činil, jako i nějakému Kryštofovi z Hirschenbergu, hejtmanu, když lživě dal se slyšeti, že dvě tajnosti umí, předně v měsíci jednom stříbro v zlato ryzí proměňovati s pateronásobným užitekem, druhé z jedné hřivny stříbra tři loty čistého fejn zlata vytáhnouti. Chtěv pán tomu se naučiti, kdyby mu to ukázal, přislíbil mu darovati (a k tomu se zapsal) 6000 dukátů.“²⁶⁹ Tato zpráva se u Březana objevuje až v červenci 1592, tedy krátce před Vilémovou smrtí. Také je připojeno poměrně známé vyprávění o dalším alchymistovi, který tvrdil panu Vilémovi, že zlato může vyrůst ze země, pokud jsou do ní zasázeny dukáty jako semena. Když od pana Viléma tyto dukáty dostal, tajně je pak ze země vybral a uprchl.²⁷⁰

Rožmberský kronikář alchymistům příliš nedůvěřoval, spíše k nim zachovával skeptický přístup,²⁷¹ jak dokazují uvedené ukázky z jeho kroniky. Zatímco Vilém z Rožmberka především v posledních letech svého života alchymistům důvěřoval s téměř bezmeznou naivitou, Březan patrně uvažoval racionálněji. Jeho kritika alchymie byla také dána časovým odstupem od událostí, o nichž psal (v té době již byly prokázány podvody mnoha známých alchymistů včetně Edwarda Kelleyho) a rovněž mohl být ovlivněn názory Jednoty bratrské. Ta vůči alchymii zaujímalá zamítavý postoj a kladla ji naroveň s čarodějnictvím.²⁷² Přes nedůvěřivé stanovisko,

---

²⁶⁹ BŘEZAN, V., *Životy posledních Rožmberků I.* Str. 364.

Srv. WAGNER, T., *Wissenschaftlicher Schwindel aus dem Südlichen Böhmen.* In: *Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen.* Str. 113.

Podle Wagnera byl Kryštofu Hirschenbergovi vystaven dluhopis na 12 000 tolarů, které mu měly být vyplaceny ve dvou dávkách a krom toho měl dostat ještě dodatečně částku dosahující až 4 000 tolarů, pokud by se mu podařilo vyrobit více zlata.

²⁷⁰ BŘEZAN, V., *Životy posledních Rožmberků I.* Str. 364.

²⁷¹ Srv. PURŠ, I. - KARPENKO, V., *Alchymie na šlechtických dvorech v českých zemích.* In: PURŠ, I. - KARPENKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II.* Str. 70.

Purš a Karpenko však upozorňují na fakt, že Hirschenberg setrval ve Vilémových službách 18 let, takže nemohlo jít jen o potulného námezdného alchymistu, který by se snažil lacinými triky Viléma podvést. Navíc se Hirschenberg pohyboval mezi významnými evropskými mecenáši alchymie, kteří si předávali informace o hodnověrnosti alchymistů, proto by jeho podvody jistě nezůstaly dlouho utajeny. V souvislosti s historkou o sázení dukátů do země Purš a Karpenko podotýkají, že se jedná o starou alchymickou představu „semene zlata“. Tuto symboliku Březan zřejmě nepochopil.

(Viz PURŠ, I. - KARPENKO, V., *Alchymie na šlechtických dvorech v českých zemích.* In: PURŠ, I. - KARPENKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II.* Str. 70–73.)

²⁷² PÁNEK, J., *Poslední Rožmberkové a jejich kronikář.* In: *Životy posledních Rožmberků II.* Str. 701.

Alchymisté byli obviňováni z čarodějnictví již v neblaze proslulém *Malleus maleficarum*, které bylo poprvé vydáno roku 1486.

kteřé Březan k alchymii zaujal, se ve své kronice nijak hanlivě nevyjadřuje o Petru Hlavsovi. Jeho jméno je v Březanových zápiscích zmíněno jen jednou, ale podle mého názoru o tomto alchymistovi píše Březan s jistou dávkou úcty – Hlavsa a pan Václav Vřesovec z Vřesovic jsou Březanem označováni jako „*patroni alchumistů*“.²⁷³

Petr Hlavsa hrál v prostředí rožmberského dvora nejen úlohu dozorce nad prací ostatních alchymistů, ale především informoval pana Viléma o úspěších, kterých se alchymistům podařilo dosáhnout, i o problémech, s nimiž se potýkali. Hlavsova korespondence je v českém prostředí unikátním pramenem, který nám velmi podrobně přibližuje dění v dílnách alchymistů, seznamuje čtenáře s laboratorním vybavením i s metodami, kterých se při práci v laboratoriu užívalo, a je rovněž ojedinělým příkladem zpráv informativního charakteru adresovaných aristokratovi od jeho podřízeného úředníka. Na druhé straně vedoucí pracovník mající dohled nad ostatními laboranty nebyl v alchymických dílnách tak ojedinělým jevem. Například vévoda Fridrich I. pověřil některé své zaměstnance dohledem nad alchymistickými operacemi probíhajícími v jeho laboratoriu ve Stuttgartu. Panovníci, kteří pěstovali u svého dvora alchymii, zaměstnávali takové dozorčí úředníky poměrně často.²⁷⁴ Dopisy, ve kterých informuje alchymista svého pána o postupu laboratorních prací, však považují alespoň v českém prostředí za jedinečné prameny mající velkou hodnotu pro současné badatele v oblasti dějin vědy i historie.

(KARPENKO, V., Cesta k rudolfínskému světu. In: PURŠ, I. - KARPENKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II.* Str. 19.)

²⁷³ BŘEZAN, V., *Životy posledních Rožmberků I.* Str. 283.

²⁷⁴ NUMMEDAL, T., *Alchemy and Authority in the Holy Roman Empire.* Str. 132.

6 Reflexe Paracelsova díla v dopise Bavora Rodovského z Hustiřan

„Nechť jsou zkoušena a zkoumána všechna moje slova, aby se poznalo, z jakých pramenů mluvím, zda tyto věci znám a jim se naučil pomocí d'ábla či Světla Přírody.“

(PARACELTUS, *Filosofie okulní*. Str. 8.)

Český alchymista Bavor mladší Rodovský z Hustiřan (1526–1600) (viz obr. 16) píše dne 6. února 1573 z vězení v Černé věži Pražského hradu dopis adresovaný Vilémovi z Rožmberka.²⁷⁵ Do vězení se dostal vinou dluhů, do nichž zabředl především kvůli své vášni pro alchymii. Do teoretického studia i alchymické praxe se zabral tak, že začal zanedbávat své hospodářství, to přestalo vydělávat, a když se jeho jediným věřitelem stal jistý Áron Muněk z Nového Bydžova, nechal alchymistu uvrhnout do vězení.²⁷⁶ Krom toho, že Rodovský v dopise žádá Rožmberka, aby mu zajistil ve vězení lepší podmínky, nejlépe samostatnou celu, ve které by mohl nerušeně studovat a bádát,²⁷⁷ zmiňuje se též o práci, které se dosud ve Věži věnoval.

Svůj dopis začíná vzdáváním chvály božské moudrosti, kterou Pán člověku jakožto svému obrazu vyjevuje a umožňuje mu se na této moudrosti podílet. Podle

---

²⁷⁵ Originál v třeboňském archivu, (SOA Třeboň, Cizí rody II, z Rožmberka 25).

²⁷⁶ BOR, D. Ž., O překladateli tohoto spisu Bavoru Rodovském z Hustiřan a na Radostově. In: BOR, D. Ž. (ed.), *Zázračná studánka hraběte Bernharda z Marku a Tarvis*. Str. 14.

Srv. VÁGNER, P., *Theatrum Chemicum*. Str. 115.

„Smutný osud zchudlého šlechtice zakusil východočeský zeman Bavor Rodovský z Hustiřan, který skutečně »proalchymistoval« veškeré své jmění a dostal se dokonce do vězení pro dlužníky:

»Okolo zlata běháš chtíc jiným působit.

Mohlo by tě to zlato vždy jináč ozdobit.

Ve zlatě ruce mažeš, ale na hřbet nouze běží.

Musíš pro nedostatek hnít nebohý ve Věži. «“

²⁷⁷ „[...] také kdyby mi se toliko od tovarystva nepokojného, spoluvěznův mejch, v psaní a překládání mém překážka nedála, ani touto poníženou prosbou V. Mi. bych zaneprazdňovati a proměny téhož vězení, málo na rozkoš bídného světa dbajíc, do mé smrti žádostiv bejti nechtěl, kdyby mne nadepsaná příčina k tomu nenutila. [...] V. M. za to poníženě a pokorně prosím, pokudž by to možné bylo, že toho příčina bejti ráčíte, aby mi v hradě Pražském vězení, v kterémž bych samotnej a bez překážky bejti a dotčené věci volně řídití a k šťastnému konci přivesti mohl, propůjčeno bylo.“

(RODOVSKÝ Z HUSTIŘAN, BAVOR. Dopis panu Vilémovi z Rožmberka. In: ZACHAR, O., *O alchymii a českých alchymistech*. Str. 193–194.)

Srv. KUNCITR, V., Alchymie v Českých zemích. In: ZADROBÍLEK, V. (ed.), *Opus magnum. Kniha o sakrální geometrii, alchymii, magii, astrologii, kabale a tajných společnostech v Českých zemích*. Str. 61.

KARPENKO, V., *Alchymie, dcera omylu*. Str. 205.

Bavora byli takovou boží moudrostí osvíceni jen někteří vyvolení, „všickni patriarchové, Mojžíš a jiní mnozí Buohu milí filozofové“, a těm také Bůh „k spatření i poznání toho tejností svých propůjčuje“.²⁷⁸ Dále Bavor píše: „Kteréžto jejich spisy, když sem některé četl a zvláště knihy filozofské našeho Filipa Theofrasta Paracelsa, filozofa nejznamenitějšího a jistě v tomto posledním věku od pána Buoha nám na tento svět poslaného, to jsem poznal, že naskrze všeckny knihy a spisové jeho jakousi předivnou moudrostí a buožským vtípem naplněny jsou, ač pak i jiných filozofův smysly a vtipy podobnými věcmi zaneprázdněny nacházíme, však proto toho jest od pána Buoha žádnému ze všech filozofův dáno a propůjčeno nebylo, aby tak blízko, jako náš Theofrastus k skrejším Mojžíšových tajemství, vostrostí smyslu a velikostí vtipu přistoupiti mohli.“²⁷⁹

6.1 Theofrastus z Hohenheimu: mág a bezbožný člověk?

Z dochovaného dopisu je patrné, v jaké úctě měl Bavor Rodovský osobnost Theofrasta z Hohenheimu, řečeného Paracelsa (1493–1541). Paracelsus je znám jako autor četných lékařských spisů, chirurg, alchymista, přírodní filosof, teolog a také jako rebel bořící zažitě tradice a instituce.²⁸⁰ Ve své době (a ještě dlouho po své smrti) byl Paracelsus vnímán jako značně rozporuplná osobnost. Prostí lidé v něm viděli tajemného muže opředeného neuvěřitelnými pověstmi, který při sobě údajně neustále nosil meč, v němž byl ukryt elixír života, záhadné laudanum, podle jiných se v jílci dokonce schovával jakýsi démon, od něž se Paracelsus učil „prohnaným žertům“.²⁸¹ Často byl dokonce přirovnáván k legendárnímu Faustovi. Švýcarský encyklopedista a jeden z Paracelsových kritiků Konrad Gessner²⁸² o Paracelsovi a jeho přívržencích

---

²⁷⁸ RODOVSKÝ Z HUSTIŘAN, BAVOR. Dopis panu Vilémovi z Rožmberka. In: ZACHAR, O., *O alchymii a českých alchymistech*. Str. 176.

²⁷⁹ RODOVSKÝ Z HUSTIŘAN, BAVOR. Dopis panu Vilémovi z Rožmberka. In: ZACHAR, O., *O alchymii a českých alchymistech*. Str. 176–177.

²⁸⁰ WEEKS, A., Introduction. In: Paracelsus, *Essential Theoretical Writings*. Str. 1.

NEWMAN, W. R., From Alchemy to „Chymistry“. In: PARK, K. - DASTON, L. (eds.), *The Cambridge History of Science, Volume 3: Early Modern Science*. Str. 502.

²⁸¹ BALL, P., *Đáblův doktor. Paracelsus a svět renesanční magie a vědy*. Str. 14.

Srv. PACHTER, H. M., *Magic into Science*. Str. 1–2.

²⁸² Konrad Gessner (1516–1565). Švýcarský přírodovědec. Byl profesorem řečtiny na univerzitě v Lausanne, později se začal zajímat o medicínu a stal se významným švýcarským fyzikem. Je autorem více než 80 prací (*Historiae animalium, Historiae plantarum, De omni rerum fossilium genere*). Významná je rovněž jeho

napsal: „*Paracelsus byl jistě bezbožným člověkem a mágem. Obcoval s démony... Jeho žáci praktikují nemorální astrologii, věštění a další zakázaná umění. [...] Do této školy patří i tzv. potulní učenci, z nichž jeden, proslulý doktor Faustus, zemřel teprve nedávno.*“²⁸³

Většina autorů se shoduje v tom, že se Paracelsus vyznačoval velmi konfliktní a neshovívavou povahou, čímž si dokázal vytvořit mnoho nepřátel a také docílil toho, že jeho názory, v té době poměrně převratné a zdálo se, že i kacířské, byly přijímány s velkou nedůvěrou. V dobových pramenech bývá označován jako „*násilně destruktivní, pouze zřídka kriticky konstruktivní a nikdy původní*“²⁸⁴ autor, rovněž je kritizován nezřízený způsob života, který údajně vedl. Například švýcarský lékař J. G. Zimmermann o něm tvrdil, že „*žil jako vepř, vypadal jako kočí a liboval si ve společnosti nejhorší a nejnižší lůzy... Po většinu svého nechvalně známého života byl Paracelsus opilý a v opilosti se zdají být napsány všechny jeho spisy*“.²⁸⁵ Paracelsova neskromnost a nabubřelost projevující se i v jeho spisech je téměř příslovečná. Jedno z jeho jmen, Bombastus, bylo později spojeno s přívlastkem „bombastický“, tedy nadnesený, přehnaný. V angličtině původně slovo „bombast“ označuje látku sloužící k výrobě vycpávek, později začalo být slova používáno v přeneseném smyslu k označení někoho, kdo se chvástá a přehání.²⁸⁶

Samozřejmě, že důvodem Paracelsovy neoblíbenosti nebyla jen jeho povaha. Jeho současníkům v oblasti medicíny a raně novověké vědy vadily jeho ostře kritické

---

bibliografická činnost. Ve své Bibliotheca Universalis se pokusil vytvořit seznam všech známých řeckých, latinských a hebrejských spisů.

(SPEAKE, J. (ed.), *Encyclopedia of the Renaissance and the Reformation*. Str. 210.)

²⁸³ BALL, P., *Ďáblův doktor. Paracelsus a svět renesanční magie a vědy*. Str. 108.

Srv. GESSNER, K., Liber primus. In: *Epistolarum medicinalium Conradi Gesneri, philosophi et medici tigurini libri III.*, 1r, 2v. „[...] *Astrologiam vanam, Geomantiam, Necromantiam, & huiusmodi artes prohibitas exercent. [...] Ex illa schola prodierunt, quos vulgo scholasticos vagantes nominabant, inter quos Faustus quidam non ita pridem mortuus, mire celebratur.*“

Podle Pachtera měl být Paracelsus dokonce jedním z předobrazů pro postavu doktora Fausta, jenž se poprvé významně objevuje v díle Christophera Marlowa (1564–1593). V úryvku z „*Tragical History of Doctor Faustus*“ se objevuje verš:

„*A sound magician is a mighty god:*

Here, Faustus, try thy brains to gain a deity.“

To je dle Pachtera odkaz na Paracelsův výrok „*Budeme jako bohové*“.

(PACHTER, H. M., *Magic into Science*. Str. 13–14.)

C. G. Jung zas ve svých studiích tvrdí, že Paracelsus významně inspiroval především Goethova Fausta.

(Viz např. JUNG, C. G., *Paracelsica. Dvě studie o renesančním mysliteli a lékaři*. Str. 35, 42, 49 atd.)

²⁸⁴ BALL, P., *Ďáblův doktor. Paracelsus a svět renesanční magie a vědy*. Str. 22.

²⁸⁵ BALL, P., *Ďáblův doktor. Paracelsus a svět renesanční magie a vědy*. Str. 23.

²⁸⁶ RADL, E., Paracelsus. Eine Skizze seines Lebens. In: *Isis*, Vol. 1, No. 1. Str. 62.

postoje zaujímané vůči tradičním názorům a doktrínám. Když si dovilil dopustit se i tak pobuřujících činů, jako bylo např. pálení tradičních lékařských spisů na Basilejské univerzitě v roce 1527, vysloužil si tím velice ostrou kritiku od svých odpůrců.²⁸⁷ Ve své době byl v odborných kruzích až démonizován. K jeho kritikům patřil např. Thomas Erastus (1524–1583).²⁸⁸ Ten ve své *Disputaci o nové Paracelsově medicíně* kritizuje snad všechny části paracelsovské filosofie, obviňuje Paracelsa z bezbožnosti a v jeho dílech nachází d'ábelské myšlenky.²⁸⁹ K dalším významným Paracelsovým odpůrcům patřil již zmíněný Konrad Gessner. Podle historika Charlese Webstera byl však jeho postoj k Paracelsovi rozporuplný – jakási „směs obdivu a hrůzy“.²⁹⁰ Na jedné straně kritizoval Gessner nesrozumitelnost Paracelsových děl, dokonce obviňoval Paracelsa z ariánské hereze (zřejmě díky výroku, že Kristus byl „*docela obyčejný člověk a nebyl v něm jiný duch, než jaký je v nás*“²⁹¹), ale zároveň sám Gessner připouští, že mu byly Paracelsovy spisy zdrojem mnoha informací zejména o kovech. Některé paracelsovské chemické postupy použil ve svém *Thesaurus Euonymi*.²⁹² Jako další Paracelsovy odpůrce jmenuje Newman například Andrea Libavia (1540-1616)²⁹³ a Daniela Sennerta (1572–1637).²⁹⁴ Paracelsovy práce byly rovněž odsouzeny na

---

²⁸⁷ NEWMAN, W. R., From Alchemy to „Chymistry“. In: PARK, K. - DASTON, L. (eds.), *The Cambridge History of Science, Volume 3: Early Modern Science*. Str. 506.

Srv. KARPENKO, V., *Alchymie, dcera omylu*. Str. 176–177.

²⁸⁸ Vlastním jménem Thomas Lüber (Erastus je jeho humanistické přízvisko). Švýcarský teolog, po němž je nazván erastianismus, tj. názor, že by církev měla být co nejvíce pod kontrolou státu. Tuto myšlenku Erastus formuloval ve svém spise *Explicatio gravissimae quaestionis*.

(SPEAKE, J. (ed.), *Encyclopedia of the Renaissance and the Reformation*. Str. 167.)

²⁸⁹ NEWMAN, W. R., From Alchemy to „Chymistry“. In: PARK, K. - DASTON, L. (eds.), *The Cambridge History of Science, Volume 3: Early Modern Science*. Str. 507.

Srv. BALL, P., *Ďáblův doktor. Paracelsus a svět renesanční magie a vědy*. Str. 402–403.

²⁹⁰ BALL, P., *Ďáblův doktor. Paracelsus a svět renesanční magie a vědy*. Str. 407.

²⁹¹ JUNG, C. G., *Paracelsica. Dvě studie o renesančním mysliteli a lékaři*. Str. 54.

²⁹² NEWMAN, W. R., From Alchemy to „Chymistry“. In: PARK, K. - DASTON, L. (eds.), *The Cambridge History of Science, Volume 3: Early Modern Science*. Str. 507.

BALL, P., *Ďáblův doktor. Paracelsus a svět renesanční magie a vědy*. Str. 407.

²⁹³ Andreas Libavius, německý chemik, původně učitel literatury a historie. Nejznámější je jeho spis *Alchemia* z roku 1597, považovaný často za první učebnici moderní chemie. Jeho snahou bylo odstranit z chemie magické a mystické postupy a učinit z ní samostatnou vědní disciplínu.

(SPEAKE, J. (ed.), *Encyclopedia of the Renaissance and the Reformation*. Str. 278.)

²⁹⁴ Daniel Sennert, filosof a lékař, profesor anatomie ve Wittenbergu. Propagoval nové metody v oblasti medicíny i přírodní filosofie. Přestože kritizoval paracelsovskou metodologii (především teorii sympatie, jež je podle něj založena na pouhých dohadech a nemá nic společného s vědou), byl si vědom terapeutických úspěchů paracelsiánů. Známé je především jeho dílo *De chymicorum cum Aristotelicis et Galenicis consensu ac dissensu*, ve kterém hájí chemii jako vědní obor. Z této knihy také pochází legendární popis transmutace provedené Eduardem Kellem v Praze. Snahami o zavedení chemie jako akademické disciplíny přispěl Sennert významně k rozvoji farmacie.

(NEJESCHLEBA, T., *Jan Jessenius v kontextu renesanční filosofie*. Str. 157–159.

pařížské lékařské fakultě roku 1603, kdy byl Josephem du Chesne vydán Paracelsův spis *De materia verae medicinae philosophorum priscorum*. Proti du Chesnemu i Paracelsovým myšlenkám se zde postavili otec a syn Riolanovi. Až do 60. let téhož století pokračovala pařížská lékařská fakulta v kritice používání chemie v lékařství, Paracelsem propagovaného způsobu léčení.²⁹⁵

6.2 O tom, co má nevědomým zůstat skryto

Přes mnohé výhrady, které měli Paracelsovi současníci i učenci z následujících generací vůči jeho názorům i osobě, se již v 16. století našli tací, kteří dokázali ocenit originalitu Paracelsových myšlenek a usilovali o to, aby jeho spisy vešly ve známost. Znalcem Paracelsových spisů a zřejmě i obdivovatelem jeho učení byl již zmiňovaný český alchymista. Představu o jeho vztahu k Paracelsovi si můžeme utvořit po přečtení další části dopisu, který adresuje Vilému z Rožmberka: „*Z té příčiny, můj milostivý pane, jsouc k tomu pohnut a zapálen křesťanskou láskou a vobmejšlejíc ty cesty, kudy bych své milé české vlasti vždy nějakou povinnost ukázati a v něčem dobrém budoucí pamět svou pozůstaviti, tudíž také mnohým dobrým mužům v tomto české království obývajícím, jiného jazyku neznajícím, avšak umění tajných žádostivým, taková umění náležitým a pobožným prostředkem v známost uvesti mohl, na to sem se upřímným*

Srv. VÁGNER, P., *Theatrum Chemicum*. Str. 89, pozn. 55.)

²⁹⁵ NEWMAN, W. R., From Alchemy to „Chymistry“. In: PARK, K. - DASTON, L. (eds.), *The Cambridge History of Science, Volume 3: Early Modern Science*. Str. 507–508.

S užitím chemických látek při léčení nejrůznějších chorob souvisí Paracelsův poněkud nejasný pojem *arcantum*. Paracelsus tak nazývá tajemné síly, nebo také substance, ukryté v přírodních léčivech. Arcana byla v určitém protikladu k tehdy oblíbeným galenikům, lékům upravujícím poměr tělesných tekutin. Arcana se zaměřovala naproti tomu přímo na konkrétní chorobu. Zajímavostí je, že již římský lékař Celsus, podle něž zvolil Theophrastus svůj pseudonym*, se neřídil podle Galénových pravidel humorální teorie, ale dělil léky podle účinku na projímadla, diuretika, dávidla atd. Tato klasifikace se objevila i v dílech některých arabských lékařů. Paracelsus se však nespokojil s tím, že ví, který lék vyvolá jaký účinek, ale ptal se, *proč* tak lék funguje. Příčinou byly podle něj ony tajemné síly skryté v látce, které nazval *arcanis*.

(PACHTER, H. M., *Magia into Science*. Str. 55–56.)

O arcanech hovoří Paracelsus např. ve své *Filosofii okultní*. Zde vysvětluje, jak se mají vyrábět talismany s magickými znameními. Při jejich výrobě je třeba vepsat na ně boží jméno. Aby nebyl Paracelsus viněn z toho, že porušuje třetí přikázání, argumentuje, že používá Božího jména pouze v závažných případech, kdy „*nepomáhá ani tekuté zlato, ani quintessence zlata, ani quintessence antimonu, ani z žádných jiných arkán, byt měla síly nejmocnější*.“

(PARACELSUS. *Filosofie okultní*. Str. 16.)

*Ball nabízí dvě varianty, jak mohlo být Paracelsovo jméno chápáno. Buď chtěl Theophrastus tímto pseudonymem naznačit, že se považuje za lepšího lékaře, než byl Aurelius Cornelius Celsus, nebo může toto jméno značit naopak jistou spřízněnost s římským lékařem. Výraz „Paracelsus“ se dá totiž vykládat jako „za Celsa“ nebo také „vedle Celsa“.

(BALL, P., *Ďáblův doktor. Paracelsus a svět renesanční magie a vědy*. Str. 88.)

*srdcem a celou myslí svou oddal, abych některé vysoce užitečné a vobecnému dobrému prospěšně astronomické, filozofské knihy a zvláště Theofrastovy, na česko přeložil a tudý užitek hřivničky své, od pána Buoha sobě svěřené, ač špatný, ukázal.*²⁹⁶

Za Paracelsova života bylo vydáno jen málo jeho knih. Až jeho následovníci jako Adam von Bodenstein, Michael Toxites a Gerhard Dorn začali vydávat jeho práce. To bylo především v 60. a 70. letech 16. století. Vrcholem byla až 90. léta, kdy vyšla monumentální edice Paracelsových spisů *Bücher und Schriften*, jejímž autorem byl Johann Huser.²⁹⁷ Proto považují Rodovského snahu přeložit Paracelsovy spisy do češtiny již v roce 1573 za velice výjimečnou. Již fakt, že Paracelsovy spisy zřejmě dobře znal, svědčí o jeho vzdělanosti a širokém rozhledu v oblasti dobové alchymie.

V dopise Vilémovi z Rožmberka pojednává Bavor Rodovský o obsahu konkrétních Paracelsových knih a je si patrně vědom, že pohled na Paracelsovo myšlení je v té době převážně negativní, proto si dává za úkol obhájit autora i jeho spisy. Než se dostává k samotnému výčtu Paracelsových děl, jejich obsahu a k tomu, jak by měla být chápána, píše o nesnázích, kterým musela Paracelsova díla čelit. Podle Rodovského to byli „*lidé zlobiví, moudrosti buožské a jeho skutkův neznalí [...], kteřížto protivíce se způsobu a podstatě všech přirozených věcí, hanebnou a neslušnou smělostí naskrze všechny knihy Theofrastovy, nerozumíce jim, tupí a jeho, scurram, vopilcem a daremným tulákem i vší filozofie neumělým nazejvati se neostejhají.*“²⁹⁸ Je možné, že Rodovský mohl mít na mysli například Gessnerovy útoky na Paracelsovu osobu. Známý je dopis, ve kterém Gessner odpovídá císařskému lékaři Cratovi von Crafftheim na jeho otázku, zda vlastní Paracelsovy spisy. Gessner odpovídá záporně s tím, že se ani nepokoušel takové spisy sehnat, Paracelsa a jeho žáky viní z ariánství a

---

²⁹⁶ RODOVSKÝ Z HUSTIŘAN, BAVOR. Dopis panu Vilémovi z Rožmberka. In: ZACHAR, O., *O alchymii a českých alchymistech*. Str. 177–178.

²⁹⁷ NEWMAN, W. R., From Alchemy to „Chymistry“. In: PARK, K. - DASTON, L. (eds.), *The Cambridge History of Science, Volume 3: Early Modern Science*. Str. 506.

Paracelsovo učení se však nešířilo pouze v jeho spisech, ale i prostřednictvím děl jeho žáků. Jedním z nich byl také Oswald Croll (1560–1609), německý chemik a lékař. Působil ve službách Kristiána Anhaltsko-Bernberského a později se stal císařským radou Rudolfa II. Z Crollových spisů je nejznámější *Basilica chymica* (1609), jehož význam spočívá především v šíření Paracelsových myšlenek v evropském prostředí.

(SPEAKE, J. (ed.), *Encyclopedia of the Renaissance and the Reformation*. Str. 128.

Srv. KARPENKO, V., *Alchymie, dcera omylu*. Str. 127.)

²⁹⁸ RODOVSKÝ Z HUSTIŘAN, BAVOR. Dopis panu Vilémovi z Rožmberka. In: ZACHAR, O., *O alchymii a českých alchymistech*. Str. 178.

čarodějnictví.²⁹⁹ Gessner také dodává, že jeden z Paracelsových žáků, Adam von Bodenstein, nedávno poslal k tisku jeden Paracelsův traktát, *De anatome corporis humani*, ale „tiskaři to odmítli tisknout“.³⁰⁰ Rodovský snad mohl znát i Erastovy názory, které vešly ve známost v 60. a 70. letech 16. století. Erastus ve své *Disputaci* ostře napadá přívržence novoplatónské magie a mysticismu. Říká, že „nebylo pod sluncem pilnějších uctíváčů démonů (mluvím o filosofech), než jsou platonikové“ a novoplatonika Ficina označuje za oddaného „hnusným a jasně ďábelským báhorkám“.³⁰¹ Ve svých útocích pokračoval Erastus po celá 70. léta, roku 1578 vydává ještě další protiparacelsovské dílo, *Disputatio de auro potabili*, ve které nazývá Paracelsa „zlým mágem, ateistou a prasetem“.³⁰²

K dalším Paracelsovým nepřátelům počítá Bavor Rodovský lidi, kteří kritizují Paracelsova díla pro jejich nesrozumitelnost a „jakoby se v tom něčeho neslušného dopustil, že jest tak psal, žalostivě žaluj“.³⁰³ Paracelsova díla se současníkům mohla jevit nesrozumitelná nejen po stránce obsahové, ale myslím, že především po stránce formální. Paracelsovy spisy se hemží jeho vlastními novotvary, Paracelsus vymýšlí nová slova a definuje je jen mlhavě nebo vůbec. Například historik chemie James Partington tvrdí, že si Paracelsus někdy vymýšlel slova jen proto, aby působil lepším dojmem.³⁰⁴ S tím koresponduje Koyrého názor, že Paracelsus vytvářel nové termíny „šťasten, že může proti učené terminologii svých tupitelů a rivalů postavit terminologii ještě obskurnější“.³⁰⁵ Rádl tvrdí, že u Paracelsa často tatáž slova znamenala na různých místech různé věci, a naopak různá slova označovala totéž.³⁰⁶

---

²⁹⁹ Viz citace z tohoto dopisu tato DP, str. 68.

³⁰⁰ JUNG, C. G., *Paracelsica. Dvě studie o renesančním mysliteli a lékaři*. Str. 15–16.

³⁰¹ ERASTUS, uvedeno podle BALL, P., *Ďáblův doktor. Paracelsus a svět renesanční magie a vědy*. Str. 403.

³⁰² BALL, P., *Ďáblův doktor. Paracelsus a svět renesanční magie a vědy*. Str. 407.

Co dalšího tvrdil Erastus o Paracelsovi se dozvídáme z Rádlovy studie. Měl to být právě Erastus, kdo začal rozšiřovat tvrzení, že byl Paracelsus jako chlapec vykastrován potulným vojákem (RADL, E., *Paracelsus. Eine Skizze seines Lebens*. In: *Isis*, Vol. 1, No. 1. Str. 64.), dále například vinil Paracelsa ze záliby v hazardních hrách a tvrdil, že byl Paracelsus dokonce vězněn (RADL, E., *Paracelsus. Eine Skizze seines Lebens*. In: *Isis*, Vol. 1, No. 1. Str. 71).

³⁰³ RODOVSKÝ Z HUSTIŘAN, BAVOR. Dopis panu Vilémovi z Rožmberka. In: ZACHAR, O., *O alchymii a českých alchymistech*. Str. 179.

³⁰⁴ BALL, P., *Ďáblův doktor. Paracelsus a svět renesanční magie a vědy*. Str. 23.

³⁰⁵ KOYRÉ, A., *Mystickové, spiritualisté, alchymisté 16. století v Německu*. Str. 76.

³⁰⁶ RADL, E., *Paracelsus. Eine Skizze seines Lebens*. In: *Isis*, Vol. 1, No. 1. Str. 73.

„Er musste sich für die neuen Begriffe seine Sprache selbst schaffen, deshalb war sie unbeholfen, malte eher die Begriffe, anstatt sie zu definieren und bediente sich mit Vorliebe der Allegorie. Dieselben Wörter (Anatomie, Astronomie, Leben, Tod, Geist und andere) bedeuten bei ihm an verschiedenen Stellen verschiedenes und

Bavor Rodovský však Paracelsa hájí a vysvětluje, proč jsou jeho spisy tak temné. „*I má předkem každý věděti, že jest to svobodou filozofskou učinil, nebo taková facultas filozofům propůjčena jest, poněvadž oni pány philosophiae učinění jsou, aby také vedlé umění a rozumu svého jedné každé věci slušná jména ukládati a svůj takový porod, rouchy neznámými vodívati mohli, tak aby neslušně nahé tělo krásné Diany od každého spatřino bejti nemohlo.*“³⁰⁷

V další části dopisu, kde již konkrétně zmiňuje obsahy Paracelsových spisů *Astronomia magna*, *Meteorum*, *Collectanea philosophiae magnae* a *Artes praesagae*, se Bavor také snaží obhájit styl Paracelsova psaní. Protože ve výše zmiňovaných knihách píše Paracelsus o astronomii, o podstatách věcí, o nadpřirozených jevech, jakými jsou zlí duchové a prorocké sny a o „*jinejch mnohejch tajnostech*“, je podle Bavora pochopitelné, že „*některé věci drobet obscure na světlo vydal, tak že každěj sedlák tomu rozuměti nemůže, v tom jest nic nehřešil*“.³⁰⁸ A ještě dále Rodovský pokračuje argumentem, že kdyby všechna „*secreta et arcana naturae*“ byla ze spisů snadno poznatelná všem čtenářům, ztratili by na významu všichni učenci, filosofové i lékaři. Na to prý Paracelsus při psaní myslel, a pamatoval na „*rozkaz buoží, že nesluší svatého psům dávati a perel před svině metati*“.³⁰⁹

6.3 Lutherus medicorum

V dopise také Rodovský podává výčet Paracelsových spisů, jež mu byly známy, a stručně pojednává o jejich obsahu. Kromě výše zmíněných spisů, které se dají označit jako filosofické či astronomické, jmenuje v druhé řadě lékařské spisy: *Opus paramirum*, *Paragranum*, *Labyrinthum medicorum*, *Archidoxa* a *Chirurgia magna*.

---

verschiedene Wörter gleiches, konventionelle Bezeichnungen, an welche man immer einen und denselben Sinn anzuknüpfen pflegt, bedeuten bei ihm etwas anderes. Fügen wir hinzu, dass er ex abrupto vortrug und diktierte, dass er dem Definieren abhold war und seine Begriffe nur durch Analogien veranschaulichte und last not least, dass sein Deutsch den Wörtern wie dem Stile nach gemein war und dass er in einem schweizerischen Dialekt sprach, das nicht einmal seine Landsleute immer verstanden, -welch' Wunder, dass man seine Lehren dunkel fand?“

³⁰⁷ RODOVSKÝ Z HUSTIŘAN, BAVOR. Dopis panu Vilémovi z Rožmberka. In: ZACHAR, O., *O alchymii a českých alchymistech*. Str. 179.

³⁰⁸ RODOVSKÝ Z HUSTIŘAN, BAVOR. Dopis panu Vilémovi z Rožmberka. In: ZACHAR, O., *O alchymii a českých alchymistech*. Str. 181.

³⁰⁹ Tamtéž.

O záměrně komplikovaném a nejasném názvosloví v alchymii píše např. KARPENKO, V., *Alchymie, dcera omylu*. Str. 165–168.

Z obsahu *Paramira* zřejmě nejvíce Rodovského zaujala Paracelsova teorie tří bytností, z nichž je složen svět³¹⁰ a za důležité rovněž považuje „pravé lékařské principy“ jež jsou podle jeho slov ve zmíněném spise obsažené.³¹¹

Kniha *Paragranum* pojednává o „čtyrech slaupích všech maudrostí a odkud svůj pravý počátek berú“.³¹² Přesnější by bylo snad označení „čtyři základní sloupy medicíny“. Mezi tyto základy podle Paracelsa patří filosofie, astronomie, alchymie a *proprietas*.³¹³ Znalosti astronomie a alchymie jsou důležité vzhledem k Paracelsově teorii o spojitosti mezi makrokosmem a mikrokosmem (lidským tělem). Paracelsus říká, že „lékař má vyrůstat z vnějších věcí, a ne z člověka“.³¹⁴ „Proč touží člověk po jídle? Protože je ze země. Proč touží pít? Protože je z vody. Proč dýchá? Protože je ze vzduchu. Proč potřebuje teplo? Protože je z ohně.“³¹⁵ A právě proto, že děje v přírodě a v lidském těle spolu úzce souvisí, může lékař například z nemocí kovů poznat nemoci lidí. A protože člověk rovněž „má svého otce v nebi a též ve vzduchu“, pak je-li „otec“ nemocný, lze z jeho chorob stanovit diagnózu pro pacienta. Nebe je však na rozdíl od člověka svým vlastním lékařem, a proto by se měl na ně člověk obracet při léčení svých neduhů.³¹⁶ Paracelsus tak uplatňoval heslo „podobné léčí podobné“, čímž

---

³¹⁰ „Bůh však učinil svět takto: učinil ho v jakémsi vnějším těle, kam až sahá čtvero živlů. Toto tělo sestavil ze tří částí, jsou to Rtuť, Síra a Sůl, takže tyhle tři věci dělají jedno tělo. Tyhle tři věci vytvářejí všechno, co sestává ze čtyř živlů a vzniká z nich.“

(KOYRÉ, A., *Mystikové, spiritualisté, alchymisté 16. století v Německu*. Str. 85.)

„Názvy těchto tří věcí jsou Síra, rtuť a Sůl. Ty se kombinují tak, aby vytvořily tělo, a nic více se nepřidává s výjimkou života a toho, co k němu patří. Když vezmete do ruky nějakou věc, máte tyto tři látky skryté v jednom těle. Rolník vám může říct, že držíte kus dřeva, ale vy také víte, že to je směs Síry, Rtuťi a Soli.“

(BALL, P., *Ďáblův doktor. Paracelsus a svět renesanční magie a vědy*. Str. 293.)

³¹¹ RODOVSKÝ Z HUSTIŘAN, BAVOR. Dopis panu Vilémovi z Rožmberka. In: ZACHAR, O., *O alchymii a českých alchymistech*. Str. 182.

V knize *Paramirum* nalezneme rovněž mj. Paracelsovu koncepci o pěti příčinách chorob. Tyto příčiny Paracelsus nazývá *entie* a řadí sem *Ens Astris* (nemoci způsobené vlivem hvězd nebo klimatem), *Ens Veneni* (jedy, poruchy metabolismu), *Ens Naturale* (příčiny nemoci jsou v našem vlastním těle, problém může být např. v nerovnováze tělních tekutin nebo způsobený dědičností), *Ens Spirituale* (mentální poruchy, psychosomatické vlivy) a *Ens Dei* (nemoci seslané Bohem, tedy neléčitelné).

(PACHTER, H. M., *Magic into Science*. Str. 133.)

Více viz např. RIPPE, O., Pět způsobů léčení: Paracelsova nauka o entiiích. In: *Paracelsovo lékařství* (a následující kapitoly).

³¹² RODOVSKÝ Z HUSTIŘAN, BAVOR. Dopis panu Vilémovi z Rožmberka. In: ZACHAR, O., *O alchymii a českých alchymistech*. Str. 182.

³¹³ Viz PARACELSUS. *Essential Theoretical Writings*. Kap. 1.

Srv. RIPPE, O., *Paracelsovo lékařství*. Str. 32.

³¹⁴ JUNG, C. G., *Paracelsica. Dvě studie o renesančním mysliteli a lékaři*. Str. 18.

³¹⁵ PARACELSUS. *Essential Theoretical Writings*. Str. 187.

³¹⁶ „But because the human being must indeed know who and what he is, for the very same reason he must accord to his astral father diseases and health. He must be aware that this organ was crafted by Mars, this one

vyvracel galénovský princip, podle nějž měly naopak uzdravovat protiklady (chlad vypudí horkost apod.). Metoda léčení podobného podobným se nazývá sympatetické léčení.³¹⁷ Nemoci sužující člověka by tak měly být léčeny s ohledem na postavení hvězd, každý orgán totiž podléhá některému z nebeských těles a s astronomickými daty tak souvisí diagnóza, příprava léků i terapie.³¹⁸ Podobně mají ke konkrétním chorobám vztah určité kovy, nerosty nebo byliny. Tento způsob léčení má blízko k lidové tradici a folklóru. Paracelsus vyvracel alespoň některé z lidových pověr, např. že člověk s nemocnou slezinou může být uzdraven, když sní kravskou slezinu.³¹⁹ Přesto považoval za důležité, aby byl lékař obeznámen s lidovými pověrami a sám se učil například i od venkovských kovářů, naslouchal historkám lovců a rybářů, od horníků si nechal popisovat nemoci kovů.³²⁰

S Paracelsovými „sloupy“ astronomií a alchymií souvisí i třetí „sloup“, filosofie, která by se dala označit jako přírodní.³²¹ V ní se setkáváme právě s pojmem *arcanum*³²² a tato filosofie má velmi blízko k okultismu. Jung k tomu říká, že u Paracelsa nešlo v jeho filosofii ani tak o myšlení, jako spíše o *prožívání*. Podle Paracelsa byla totiž filosofie „*jaksi ukryta v látce, a proto ji lze také v látce nalézt*“.³²³ Ve svém *Paragranu* se Paracelsus táže: „*Co jiného je filozofie, než neviditelná*

---

by Venus, this one by Luna; this is chaos; in this you are in part tereniabin; there you have your blood and flesh from water and there from earth.“

(PARACELSUS. *Essential Theoretical Writings*. Str. 191.

Srv. KOYRÉ, A., *Mystikové, spiritualisté, alchymisté 16. století v Německu*. Str. 98–99.)

³¹⁷ PACHTER, H. M., *Magic into Science*. Str. 86.

RIPPE, O., *Paracelsovo lékařství*. Str. 116.

Více o Galénově teorii a o tom, jak na ni Paracelsus reagoval např. STILLMAN, J. M., Paracelsus as a Reformer in Medicine. In: *The Monist*, Vol. 29, No. 4. Str. 529 a dále.

³¹⁸ JUNG, C. G., *Paracelsica. Dvě studie o renesančním mysliteli a lékaři*. Str. 26.

³¹⁹ PACHTER, H. M., *Magic into Science*. Str. 86.

³²⁰ JUNG, C. G., *Paracelsica. Dvě studie o renesančním mysliteli a lékaři*. Str. 17–18.

Srv. KOYRÉ, A., *Mystikové, spiritualisté, alchymisté 16. století v Německu*. Str. 75.

³²¹ Srv. např. STILLMAN, J. M., Paracelsus as a Reformer in Medicine. In: *The Monist*, Vol. 29, No. 4. Str. 526.

³²² Paracelsus tak nazýval skrytou sílu, která nás „*může změnit, přivodit transmutaci a dokáže obnovovat*“. Dnes bychom řekli, že *arcanum* v tomto pojetí je účinná složka léku, jeho léčivá hodnota. Například v knize *Archidoxa* používá tento název ještě pro každou skrytou sílu. Později užívá tohoto termínu specificky v lékařství, kdy se pomocí *arcan* léčí na základě podobnosti (viz tato DP, str. 74–75). Jako příklady *arcan* můžeme uvést již z dřívějších dob známé železo, dusičnan draselný, kyselinu sírovou, jedlou sodu nebo *pulvis solaris*, sloučeninu rtuti a antimonu. Paracelsus k nim přidal další, např. kalomel (chlorid rtuťný), sirný květ a různé sloučeniny zinku, arseniku a olova. S užitím některých těchto látek, které jsou jedovaté, souvisí známý Paracelsův výrok: „*Rozdíl mezi jedem a lékem je v dávkování*“.

(PACHTER, H. M., *Magic into Science*. Str. 127–128.)

³²³ JUNG, C. G., *Paracelsica. Dvě studie o renesančním mysliteli a lékaři*. Str. 26–27.

příroda?“³²⁴ Z výše uvedeného je dobře vidět, jak u Paracelsa úzce souvisela zkušenost, lidová tradice, astronomie, alchymie, znalost přírody a znalost lidského těla.

Ke znalostem alchymie, astronomie a filosofie potřeboval lékař ještě *proprietas*, což se dá překládat jako ctnost.³²⁵ Tato *proprietas* má co dočinění s vírou v Boha. Paracelsus byl věřící člověk, a přestože byl mnoha svými současníky i nástupci označován za kacíře, ve svých dílech se snaží přesvědčit čtenáře o své zbožnosti.³²⁶ Podle Paracelsa je víra tím, co drží ostatní tři „sloupy“ a je tomu tak proto, že lékař musí jednat v souladu s boží vůlí. Je to také Bůh, kdo nám dal medicínu. Paracelsus přirovnává lékaře k ovci, která také nedává svou vlnu sobě, ale majiteli, jenž ji pak chválí za to, jak dobrou vlnu dává. Podobně lékař neléčí sebe, ale ostatní, a nemá toužit po vlastním prospěchu, nýbrž pomáhat druhým lidem. Paracelsus uvádí jako zázračný vzor Krista, jenž byl Janem Křtitelem označen jako beránek.³²⁷ O tom, že Paracelsus jednal a psal v souladu s boží vůlí, byl přesvědčen i pisatel dopisu Bavor Rodovský. O tom svědčí již výše zmiňované Bavorovo tvrzení, že Paracelsus získal svůj talent a schopnosti od Boha a patří tak mezi „hrstku vyvolených“, a ještě v následujících částech svého dopisu Bavor tvrdí, že Paracelsus byl Bohem výjimečně obdařený člověk a že jeho vědění v žádném případě nepochází od ďábla.³²⁸

V dopise Bavor dále jmenuje knihu *Labyrinthum medicorum*, z níž „rozumný medicus může svá umění prubovati, vyzvědětí a vzítí“ a čtenář se dozvídá, že „pravá medicina toliko z jednoho samotného ducha pochází“.³²⁹ Onen „duch“, ze kterého

---

³²⁴ PARACELTUS. *Essential Theoretical Writings*. Str. 113.

³²⁵ VÁGNER, P., *Theatrum Chemicum*. Str. 90, pozn. 76.

³²⁶ Jung ve své studii *Paracelsus jako duchovní zjev* píše, že Paracelsus uznával a ctil dva základní prameny vědění: světlo přírody a světlo Zjevení. Církev Jung označuje za Paracelsovu matku, jíž podle jeho názoru zachoval „*Paracelsus neochvějnou věrnost až do konce*“. Také cituje Paracelsova slova: „*Doznávám se i k tomu, že píšu jako pohan, a přitom jsem křesťan.*“

(JUNG, C. G., *Paracelsica. Dvě studie o renesančním mysliteli a lékaři*. Str. 35–36.)

³²⁷ „*This is how the physician should be: also like the sheep, bearing utility for others and not for himself, and thus not different from the divine example. For even Christus himself was likened by Johannis Baptista to a lamb.*“

(PARACELTUS. *Essential Theoretical Writings*. Str. 259.)

³²⁸ Domnívám se, že velice přehledným a dostatečně analytickým pojednáním o Paracelsových výše zmiňovaných základech lékařství je již několikrát citovaná studie C. G. Junga *Paracelsus jako lékař*. In: *Paracelsica. Dvě studie o renesančním mysliteli a lékaři*. Praha: Vyšehrad, 2002.

³²⁹ RODOVSKÝ Z HUSTIŘAN, BAVOR. Dopis panu Vilémovi z Rožmberka. In: ZACHAR, O., *O alchymii a českých alchymistech*. Str. 182.

pochází medicína, souvisí patrně s výše uvedenými „sloupy“ medicíny a s dvěma Paracelsovými zdroji vědění, kterými jsou světlo přírody a světlo Zjevení.³³⁰

Zřejmě více, než ostatní Paracelsovy spisy Bavora zaujala kniha *Archidoxorum* (*Archidoxa magica*). Soudím tak proto, že o ostatních spisech se Bavor zmiňuje v jedné, dvou větách, zatímco o *Archidoxoru* se rozepisuje podstatně více. Konkrétně Bavor píše, že v knize Paracelsus oznamuje, „*co jest microcosmus a jaká jeho mysteria jsou, též kterak se živlové ve všech věcech neviditedlně a nečitedlně nacházejí, [...] tolikéž i quinta essentia jakým způsobem z metallů a jinejch mnohejch věcí vytažena by býti měla; dále arcana et magisteria, též i specifica vychvaluje, jací jejich užítkové a dobroty jsou [...]*“.³³¹ Příčina, proč právě tento nevelký spis zaujal českého alchymistu, spočívá pravděpodobně v tom, že se Paracelsus zmiňuje v této knize též o kameni mudrců a tinkturách sloužících k přeměně kovů. Píše například o zázračném kovu, který nazývá *electrum*, jenž spojuje užitečné vlastnosti sedmi kovů, z nichž je vyroben. *Electrum* má mít podle Paracelsa léčivé účinky, funguje jako protijed a dokáže zahánět zlé duchy.³³² Paracelsus však nepodává přesný výklad o tom, jak má být tento zázračný kov vyroben, protože se obává jeho zneužití. Kdyby totiž podal návod k získání *electra* a vypočítal všechny jeho blahodárné vlivy, „*pomluví sofista snahu [jeho], vysměje se jí nevědomec, urazí ji blbec a nestoudník a bezbožník ji zneužije*“.³³³ A dále ve spise se Paracelsus zmiňuje i o přeměnách kovů a o tinkturách, které k tomu slouží.

Toto téma se muselo jevit jako velice aktuální Bavorovi, který se neúnavně pokoušel o transmutaci, a jeho vášeň ho dokonce připravila o celý majetek. Z dalších dobových spisů, které se zabývaly výrobou kamene mudrců, přeložil Bavor do češtiny také spis *Vo Hermesove filozofiji, to jest o požehnaném kamenu filozofském*, jehož autorství je připisováno hraběti Bernardu z Tarvis (1406–1490).³³⁴ Dnes však víme, že snaha mnohých alchymistů o transmutaci kovů byla marná a právě Bavor je příkladem

---

³³⁰ *Labyrinthum medicorum* jsem neměla k dispozici, proto nejsem blíže obeznána s jeho obsahem. Čím se kniha zabývala, usuzuji pouze na základě Bavorova popisu a znalosti jiných Paracelsových spisů (pozn. M. Š.).

³³¹ RODOVSKÝ Z HUSTIŘAN, BAVOR. Dopis panu Vilémovi z Rožmberka. In: ZACHAR, O., *O alchymii a českých alchymistech*. Str. 182–183.

³³² PARACELUS. *Archidoxa magica*. Str. 63–66.

³³³ PARACELUS. *Archidoxa magica*. Str. 65.

³³⁴ BOR, D. Ž., O překladateli tohoto spisu Bavoru Rodovském z Hustiřan a na Radostově. In: BOR, D. Ž. (ed.), *Zázračná studánka hraběte Bernharda z Marku a Tarvis*. Str. 7.

toho, že tato posedlost mohla dotyčného spíše přivést na mizinu, než zajistit vysněné bohatství. V dopise Vilémovi z Rožmberka píše Bavor, že v Paracelsově *Archidoxoru* se „ukazuje krátkým avšak dosti srozumitelným methodem pravý proces těch k udělení [*lapis philosophorum a tinctura physicorum*] i také jaká moc a podstata jejich jest“.³³⁵ Přestože Bavor označuje Paracelsovo pojednání jako srozumitelný návod, úspěch při výrobě výše zmíněných tinktur se samozřejmě nedostavil. Považuji za důležité dodat, že pro Bavora měly možná Paracelsovy spisy o přeměnách kovů apod. větší význam, než např. knihy lékařské, ale z pohledu dnešní vědy tkví Paracelsův význam především v tom, že se od jeho dob alchymie naopak poněkud odklonila od snahy přeměňovat kovy a zaměřila se spíše na využití chemikálií v lékařství.³³⁶

V posledním z Bavorem zmiňovaných lékařských spisů, *Chirurgia magna*, Paracelsus podával návody na léčení rozličných chorob. Ve staré češtině zní jejich názvy současnému čtenáři jistě velmi neobvykle. Podle Bavora najdeme v této knize ponaučení, jak „*francozy, vředové, hrbové a všech jinejch nemocí případnosti, svatého Antonína horký i studený voheň, rak, vlk, fistule a jiní všickni nedostatkové pravou přirozeností hojiti se mají*“.³³⁷ Paracelsus byl skutečně významným reformátorem medicíny. O používání chemie v lékařství, jež Paracelsus prosazoval, bylo již pojednáno výše. Jeho dalším velkým přínosem pro renesanční medicínu byl právě nový pohled na chirurgii. Chirurgie před Paracelsem byla dosud primitivní, zákroky se prováděly bez umrtvení, rány byly vypalovány žhavým železem, k zastavení krvácení se používal dokonce mech nebo kravský hnůj, a je tedy zřejmé, že mnoho pacientů

---

³³⁵ RODOVSKÝ Z HUSTIŘAN, BAVOR. Dopis panu Vilémovi z Rožmberka. In: ZACHAR, O., *O alchymii a českých alchymistech*. Str. 183.

³³⁶ „Paracelsus is known above all for his reorientation of alchemy away from the transmutation of metals and toward the pharmaceutical application of alchemical techniques.“

(NEWMAN, W. R., From Alchemy to „Chymistry“. In: PARK, K. - DASTON, L. (eds.), *The Cambridge History of Science, Volume 3: Early Modern Science*. Str. 502.)

„Základní charakteristikou racionální alchymie je jednoznačný akcent na transmutaci jako klíčový a profilující předmět zájmu alchymie; v této souvislosti přívlastek paracelsovská označuje alchymii, která se od takto formulovaného předmětu odklání a přeměňuje jej na přípravu léků. [...] Paracelsovská alchymie představuje také úzké spojení alchymie s medicínou, vyjádřené Paracelsovými slovy: »Vy, kteří se od nich učíte [narážka na Avicennu a Galéna], jste přesvědčeni, že něco umíte, ale ve skutečnosti neumíte nic. Chcete předepisovat léky, ale neumíte je připravit. Tajemství terapie, fyziologie a patologie za vás řeší chemie. Bez ní bychom bloudili v temnotách.«“

(VÁGNER, P., *Theatrum chemicum*. Str. 85.)

³³⁷ RODOVSKÝ Z HUSTIŘAN, BAVOR. Dopis panu Vilémovi z Rožmberka. In: ZACHAR, O., *O alchymii a českých alchymistech*. Str. 184.

léčbu nepřežilo nebo po zbytek života nesli následky.³³⁸ Mladý Paracelsus působil jako chirurg v armádě Karla Španělského během tažení do Itálie. Zde se setkal s mnoha děsivými příklady toho, co zastaralá chirurgie dokázala. Popisuje například, jak byl svědkem hospodské rvačky, při které bylo jednomu z vojáků useknuto ucho. Byl přivolán lazebník, který ucho připevnil na místo jakousi kašovitou hmotou. Samozřejmě brzy vojákovi opět odpadlo, plné krve a hnisu.³³⁹ Paracelsus se přikláněl k názoru, že je lépe do rány naopak příliš nezasahovat a pokud možno, udržovat ji v čistotě. Pokud se zamezí infekci, příroda pomůže sama. Chirurgie podle Paracelsa „*spočívá v ochraně přirozenosti před utrpením a nehodami zvenčí, aby mohla nerušeně působit*“.³⁴⁰

Chirurgia magna je také jedno z mála Paracelsových lékařských knih, které byly vydány za jeho života. Vyšla dokonce dřív, než spisy Ambroise Parého, jenž bývá označován jako „otec chirurgie“.³⁴¹ Ball Paracelsovu *Chirurgii* označuje jako „*souhrn Paracelsových celoživotních zkušeností*“ a podle něj tkví právě v Paracelsově přístupu k chirurgii jeho nejvýznamnější přínos pro medicínu.³⁴²

Přestože Paracelsus svými netradičními názory pobouřil mnoho svých odpůrců z řad lékařů, právě jeho úspěchy v oblasti medicíny mu zajistily určitou úctu i mezi těmi, kteří s jeho učením jinak nesouhlasili. Podle Karpenka mu například prošlo pálení knih v Basileji právě proto, že v té době dokázal úspěšně vyléčit významného a váženého nakladatele Johanna Frobenia. Dalším z Paracelsových pacientů byl Erasmus Rotterdamský, jenž byl prý svému lékaři velmi vděčný a jemuž jsou připisována slova: „*Nemohu ti nabídnout odměnu úměrnou tvému umění a znalostem.*“³⁴³

---

³³⁸ PACHTER, H. M., *Magic into Science*. Str. 49.

³³⁹ PACHTER, H. M., *Magic into Science*. Str. 48.

³⁴⁰ BALL, P., *Ďáblův doktor. Paracelsus a svět renesanční magie a vědy*. Str. 374.

PACHTER, H. M., *Magic into Science*. Str. 49.

³⁴¹ STILLMAN, J.M., The Contributions of Paracelsus to Medical Science and Practice. In: *The Monist*, Vol. 27, No. 3. Str. 390.

Stillman uvádí, že když vydal Paré své dílo, v předmluvě píše, že za mnohé poznatky vděčí právě Paracelsovi. (Tamtéž.)

Paré, Ambroise (1510–1590). Francouzský chirurg, působil ve službách Jindřicha II., Karla IX., a Jindřicha III. Zabýval se především léčením vážných zranění způsobených střelnými zbraněmi. Namísto dříve používané kauterizace (vypalování) zavedl v chirurgii nové metody - ošetření ran pomocí obvazů a ligaturu (podvázání krvácející cévy).

(SPEAKE, J. (ed.), *Encyclopedia of the Renaissance and the Reformation*. Str. 360.)

³⁴² BALL, P., *Ďáblův doktor. Paracelsus a svět renesanční magie a vědy*. Str. 374.

³⁴³ KARPENKO, V., *Alchymie, dcera omylu*. Str. 178.

6.4 Světlo přírody a světlo Zjevení

Bavor Rodovský pokračuje ve psaní svého dopisu a zmiňuje další Paracelsovy spisy. Ještě několikrát zazní v dopise obhajoba Paracelsova nesrozumitelného stylu psaní. Podle Bavora tak Paracelsus činil proto, aby nemohlo být jeho vědění zneužito neznalými lidmi. Člověk, který se v lékařství, astronomii, alchymii a magii vyzná, dokáže v Paracelsových slovech najít skrytý význam. „*Kdo pak ty věci znáti a jmenovati umí, magus jest a takovému jest jednostajná věc, v podobenství-li se některé věci mluví čili nic.*“³⁴⁴

Bavor dále krátce zmiňuje Paracelsovy knihy *Metamorphosi*, *De spiritibus planetarum*, *De signis zodiaci et mysteriis eorum* a *De occulta philosophia*.³⁴⁵ První z nich pojednává o vzniku a původu věcí a především pak o přeměnách kovů, tedy transmutaci. Další knihy se zabývají vlastnostmi kovů a mj. výrobou nejrůznějších magických amuletů. Musíme mít na paměti, že Paracelsův svět byl plný nejrůznějších duchů, přírodních sil a byl obydlen tajemnými bytostmi žijícími ve vzduchu, vodách, v ohni i zemi.³⁴⁶ Proto i kovy mají léčivé schopnosti, zvláště když je z nich vyroben odpovídající amulet a nemocný jej nosí při sobě. Podle Paracelsa však dovedly takové magické předměty i jiné věci. Bavor v dopise uvádí, že popsané amulety mj. „*těž také hovada uzdravují, těch mor přetrhují a všechny škodlivé životčichy a žížaly z domu vyhánějí.*“³⁴⁷ V češtině dnes tento spis dostupný není, ale popis výroby nejrůznějších amuletů nebo magických pečetí se objevuje ve spise *Archidoxa magica*. V něm jsou mj. uvedeny návody na výrobu amuletů, z jakých kovů a dalších surovin mají být připraveny (např. součástí léku proti dně je rozemletá koňská čelist nebo se setkáme s receptem na mast, v níž je hlavní surovinou lišejník, jenž se objevuje na stromech

---

³⁴⁴ RODOVSKÝ Z HUSTIŘAN, BAVOR. Dopis panu Vilémovi z Rožmberka. In: ZACHAR, O., *O alchymii a českých alchymistech*. Str. 185.

³⁴⁵ RODOVSKÝ Z HUSTIŘAN, BAVOR. Dopis panu Vilémovi z Rožmberka. In: ZACHAR, O., *O alchymii a českých alchymistech*. Str. 186.

³⁴⁶ Viz např. PARACELTUS. *Elementární bytosti: kniha o nymfách, sylfech, pygmejích, salamandrech a ostatních živlových tvorech od Theophrasta Bombasta von Hohenheim*. Praha: Dobra, 2001.

³⁴⁷ RODOVSKÝ Z HUSTIŘAN, BAVOR. Dopis panu Vilémovi z Rožmberka. In: ZACHAR, O., *O alchymii a českých alchymistech*. Str. 187.

vyrostlých z lidské lebky³⁴⁸), jaké symboly na nich mají být vyryty a i v který den či za jakého postavení planet je nejlépe amulet zavěsit.³⁴⁹

Jak již napovídá název, také spis *De occulta philosophia* se zabývá magií a je z něj obzvlášť patrné, že se Paracelsus nebránil lidovým pověrám a pověstem oblíbeným mezi prostým lidem. Spis zřejmě ve své době vzbudil velký ohlas. Je pravda, že je autorem neustále připomínáno, že je v magii potřeba náboženské víry³⁵⁰ a magie se liší od černokněžnictví právě tím, že „nepoužívá ceremonií, zaklínání, posvěcování, zažehnávání, zlořečení, nýbrž jedině víry, o které Kristus praví, že přenáší hory a do moře je vrhá“.³⁵¹ Na druhé straně jsou kritizované i křesťanské obřady, například posvěcování. Paracelsus říká, že vše bylo požehnáno Bohem již při stvoření a není nutno cokoliv posvěcovat podruhé. Lidi, kteří věří, že má obřadník moc nad ďáblem jen proto, že nad určitou věcí sloužil tolik a tolik mší, označuje Paracelsus za bláhové a zpozdilé. Dále dodává, že tito lidé mohou být přece svědky, že „bleskem a hromem jsou ničeny nejen chrámy, nýbrž i samotné oltáře“.³⁵² Naproti tomu Paracelsus uznává mocné znaky, například v podobě amuletů, také věří ve znamení daná nám Bohem, ale píše zcela vážně i o tajemných bytostech obývajících náš svět, které označuje jako pygmeje nebo sylfy.³⁵³

C. G. Jung konstatuje, že si Paracelsus právě díky takovým spisům, ve kterých se zabývá např. magickými amulety a jejich výrobou získal neblahou pověst čaroděje.³⁵⁴ Zároveň Jung na několika místech své studie přiznává, že Paracelsus zřejmě užíval alchymii a magii v lékařství s prostým záměrem pomoci nemocným a nebyl si patrně plně vědom toho, že jsou tyto nauky v rozporu s křesťanstvím.³⁵⁵

---

³⁴⁸ PARACELSUS. *Archidoxa magica*. Str. 24–25.

³⁴⁹ Srv. PARACELSUS. *Archidoxa magica*. Praha: Trigon, 1991.

V první až třetí knize tohoto spisu jsou uváděny recepty na výrobu výše zmíněných amuletů i mastí. Návody obsažené v první knize se zaměřují na léčení konkrétních chorob, v druhé knize jsou amulety seřazeny podle znamení zvěrokruhu a třetí kniha obsahuje rady týkající se léčení zvířat nebo hubení škůdců.

³⁵⁰ Např. hned v předmluvě Paracelsus uvádí, že umění magie spočívá na třech základech, jimiž jsou modlitba, víra a síla představivosti.

(PARACELSUS. *Filosofie okultní*. Str. 7–8.)

³⁵¹ PARACELSUS. *Filosofie okultní*. Str. 50.

³⁵² PARACELSUS. *Filosofie okultní*. Str. 9.

³⁵³ Srv. např. PARACELSUS. *Filosofie okultní*. Str. 23 atd.

³⁵⁴ JUNG, C. G., *Paracelsica. Dvě studie o renesančním mysliteli a lékaři*. Str. 29.

³⁵⁵ Viz např. JUNG, C. G., *Paracelsica. Dvě studie o renesančním mysliteli a lékaři*. Str. 48.

„Zdá se, že stejně jako všichni středověcí alchymisté ani on si nebyl vědom skutečné povahy alchymie [...]. Považuji za jisté, že Paracelsus v této otázce postupoval naivně a soustředěn pouze na blaho nemocných užíval alchymie v první řadě jako praktické metody, aniž se zajímal o její temné pozadí.“

Podle mého názoru si však Paracelsus musel být vědom, s jakou nedůvěrou je na jeho praktiky pohlíženo. Také proto se ve svých spisech obhájí před nařčeními z bezbožnosti a kacírství. Např. v úvodu spisu *Archidoxa magica* říká, že „jedni obsah [jeho] výkladů nazvou pověrou a čarodějstvím, druzí pak bezbožností a rouháním, neboť se budou domnívati, že tyto síly jsou projevem mocí pekelných“.³⁵⁶ Dále pak tvrdí, že tajemné přírodní síly nejsou dílem Dábla, ale Boha, který je přece Stvořitelem přírody a není důvod pochybovat o tom, že je mnohem mocnější než Dábel.³⁵⁷ V předmluvě knihy *De occulta philosophia* zas vyzývá, aby jeho slova byla čtenářem důkladně přezkoumána, „aby se poznalo, z jakých pramenů mluvím, zda tyto věci znám a jim se naučil pomocí d'ábla či Světla Přírody.“³⁵⁸

6.5 Pod ochranou pána z Rožmberka

Také Bavor Rodovský, když končí výčet Paracelsových spisů, používá na Paracelsovu obranu podobných argumentů: doporučuje právě knihu *De occulta philosophia*, v níž se může čtenář přesvědčit, „koho jest Theophrastus, Boha-li či d'ábla,

---

JUNG, C. G., *Paracelsica. Dvě studie o renesančním mysliteli a lékaři*. Str. 53.

„Paracelsův úmysl pomáhat za všech okolností nemocným je nepochybně ryzí. Avšak magické prostředky a zvlášť skrytý ideový obsah alchymie jsou zcela proti křesťanskému duchu – ať už to Paracelsus ví nebo ne. Subjektivně je bez viny; ale onen nemilosrdný soudce na něj uvalil osudový pocit méněcennosti.“

Podle mého názoru mohl mít Paracelsus problémy především díky své kritice tradičních doktrín a kvůli užívání magických amuletů, symbolů apod. Na alchymii, která je v podání Junga neslučitelná s křesťanskou vírou, bylo však již v Paracelsově době pohlíženo jako na poměrně seriózní disciplínu, která byla hojně podporována na evropských panovnických dvorech a již roku 1609 byla na Marburské univerzitě zřízena katedra iatrochemie, jejímž vedoucím byl paracelsián Johannes Hartmann.

(Srv. např. SMITH, P. H., *Laboratories*. In: PARK, K. - DASTON, L. (eds.), *The Cambridge History of Science, Volume 3: Early Modern Science*. Str. 300.)

³⁵⁶ PARACELSUS. *Archidoxa magica*. Str. 7.

³⁵⁷ Tamtéž.

S Paracelsovou vírou, že vše v přírodě je božím dílem, také souvisí jeho lékařský názor, že Bůh nestvořil žádnou nemoc, aniž by také poskytl možnost, jak ji léčit. Jen proto, že popis léčby určité choroby není zapsán v žádné knize, ještě nemusí pacient zemřít. „Doktor přírody“ totiž neváhá vyzkoušet i lékařsky nepotvrzené prostředky, třeba právě magii a postupy používané v lidovém léčitelství.

(PACHTER, H. M., *Magic into Science*. Str. 51.)

³⁵⁸ PARACELSUS. *Filosofie okultní*. Str. 8.

Paracelsovým vztahem k víře se zabývá rovněž Koyré. Podle jeho názoru je složité rozhodnout, zda byl Paracelsus více přívržencem reformace odmítajícím dogmata a obřady, nebo zůstal i přes své často heretické názory věrný katolické církvi. Koyré konstatuje, že Paracelsova teologie je podobně jako zbytek jeho učení velmi spletitá a je tvořena směsí mystiky, magie a alchymie. Přitom cituje z Paracelsovy *Liber meteorum*: „Bůh je podivuhodně přítomen ve svých dílech a tvorech, Bůh, jenž nekonečně podivuhodným způsobem člověku samému jako nejvznešenějšímu tvorů poručil o všem filosofovat a prozkoumávat přírodu, aby tak vyjevila divuplné Boží dílo. Neboť co jiného máme na zemi než přebývat v Božích dílech a poznávat je?... Boží díla se totiž dělí do dvou cest, na díla přírody, jež chápe filosofie, a na díla Kristova, jimž rozumí teologie.“ V Paracelsově teologii se dle Koyrého odrážela „snaha chápat svět v Bohu a Boha ve světě a v člověku spatřovat bytost, jež má na obojím účast a obojí pojímá“.

(KOYRÉ, A., *Mystikové, spiritualisté, alchymisté 16. století v Německu*. Str. 72, 114–117.)

v *svějch uměních následoval*“.³⁵⁹ Rovněž vysvětluje rozdíl mezi černokněžnictvím a Paracelsovou magií, přičemž parafrázuje přímo Paracelsovy formulace. Tak podle něj „*Theophrastus nebyl nigromanticus, nebyl nějaký nepobožný kouzelník, kterejž by se od Buoha zapověděnými věcmi zaneprázdnovati a vobíratí měl, než byl jest přirozenej a k tomu od Buoha zvolenej magus a filozof, jemužto v tomto posledním věku rovného nalezeno nemůže bejtí, nebo všechny knihy jeho, kterýchž jest in medicina 53, in philosophia 275 sepsal, jsou od nejpřednějších mužův Europy za pobožné, dokonalé a pravdomluvné vyhlášeny*“.³⁶⁰

V závěru svého psaní o Paracelsovi Bavor Rodovský ještě znovu obhajuje osobnost slavného lékaře a alchymisty, mj. opět zdůvodňuje, proč psal Paracelsus nepřiliš srozumitelným způsobem, a zdůrazňuje, jak je třeba si této osobnosti vážit: „*protož jemu děkujem a svědkové jeho jsme, že jest nadarmo živ nebyl a nadarmo na svět nepřišel, ale spůsobivše mnoho dobrého všemu světu jména svého paměti po sobě zanechal, kteráž k žádnému zapomenutí neprijde, nýbrž ty, kteříž jeho umění následují, vždyckny obveselovati bude.*“³⁶¹

Poté se dostává Bavor zřejmě k jádru svého dopisu – žádá Viléma, aby mu umožnil lepší podmínky ve vězení. Pak by měl více klidu na překládání Paracelsových i dalších především alchymických knih. Naznačuje tedy, že pokud Vilém vyhoví jeho žádosti, nepřímou tím prospěje rozvoji věd. Je tedy možné, že Bavor oslavuje ve svém dopise Paracelsa i ze sobeckých důvodů. Mohl se domnívat, že Vilém bude chtít získat Bavorem přeložená Paracelsova díla, a pomůže proto alchymistovi dostat se z vězení. Bavor rovněž zdůrazňuje Vilémovu pověst mecenáše alchymistů a dalších učenců: „*[...] poněvadž vo tom jistou správu mám, že V. M. z své dobrotivé přirozenosti k pobožným, filozofským, mathematickým a magickým uměním mimo jiné obyvatele a*

---

³⁵⁹ RODOVSKÝ Z HUSTIŘAN, BAVOR. Dopis panu Vilémovi z Rožmberka. In: ZACHAR, O., *O alchymii a českých alchymistech*. Str. 189.

³⁶⁰ RODOVSKÝ Z HUSTIŘAN, BAVOR. Dopis panu Vilémovi z Rožmberka. In: ZACHAR, O., *O alchymii a českých alchymistech*. Str. 189–190.

Srv. např. RIPPE, O., *Paracelsovo lékařství*. Str. 134.

„*Podle Paracelsa se však opravdová magie nezakládala na zaklínání a citování duchů, nýbrž na víře, která hory přenáší. Hledal především Boha a neztrácel čas s duchy nízké úrovně. Magie mu byla cestou poznání Boha, neboť »sama o sobě je [magie] nejskrytějším uměním a nejvyšší moudrostí o nadpřirozených věcech na zemi a tím nejvyšším, co je lidský rozum schopen pochopit a objasnit«.*“

³⁶¹ RODOVSKÝ Z HUSTIŘAN, BAVOR. Dopis panu Vilémovi z Rožmberka. In: ZACHAR, O., *O alchymii a českých alchymistech*. Str. 191.

*potentáty králoství českého náchylnost míti, s těmi se často vobíratí i také těch, kteříž takových slavných a vysokých umění následují, milostivý ochránce bejti a k nim obzvláštní milostivou lásku ukazovati i v potřebách je fedrovati ráčíte [...].*³⁶²

O Vilémovi jako mecenáši alchymistů bylo pojednáno již v předchozích kapitolách. Mezi alchymisty působící v jeho službách se pak zařadil i sám Bavor. Jeho dopis totiž nezůstal bez odpovědi a Vilém z Rožmberka poskytl záhy Bavorovi peníze, za které se mohl z vězení vyplatit. Kuncitr hovoří o tom, že po propuštění z vězení dostal Bavor místo v Rožmberkově černé kuchyni,³⁶³ ovšem působil v jeho službách především jako alchymista. Nejprve byl zaměstnán v domě Pana z Rožmberka na Pražském hradě, poté v Krumlově a nakonec v rožmberské laboratoři v Třeboni.³⁶⁴ Dokladem o Bavorově pobytu u Rožmberků jsou i zápisy v Březanově kronice. Bor podotýká, že ani po propuštění z vězení alchymická vášeň Bavora neopustila, brzy přišel o zbytek skrovného majetku a opustila ho i manželka s jediným synem.³⁶⁵ Z vděčnosti věnoval Bavor Vilémovi své *Secreta Aristotelis*, které psal ve vězení. Je to spis poučující vladaře, jak správně vládnout. Bavorovy zmiňované překlady Paracelsových knih se bohužel nikdy nenašly. Bor podotýká, že jediným dochovaným písemným dokladem hlubokého zájmu Bavora Rodovského o Paracelsovu osobnost, je traktát *Tejnosti Theofrasta Paracelsa*, jenž se nachází v Leidenském manuskriptu.³⁶⁶

Po odchodu z Vilémových služeb Bavor dožíval na Budyni ve službách Jana Zajíce z Hazmburka. Tam se krom alchymie věnoval také tvorbě kuchařské knihy, kterou nazval *Kuchařství, to jest knížka o rozličných krmích, kterak se užitečně s chutí strojiti mají* (1591).³⁶⁷ Bavor Rodovský zemřel patrně roku 1600.³⁶⁸

---

³⁶² RODOVSKÝ Z HUSTIŘAN, BAVOR. Dopis panu Vilémovi z Rožmberka. In: ZACHAR, O., *O alchymii a českých alchymistech*. Str. 193.

³⁶³ KUNCITR, V., Alchymie v Českých zemích. In: ZADROBÍLEK, V. (ed.), *Opus magnum. Kniha o sakrální geometrii, alchymii, magii, astrologii, kabale a tajných společnostech v Českých zemích*. Str. 61.

³⁶⁴ O tom, že Bavor nebyl vždy zcela spolehlivým služebníkem, najdeme doklady v Hlavsově korespondenci, viz DP kapitola 5.3 *Alchymista a jeho spolupracovníci*.

³⁶⁵ BOR, D. Ž., O překladateli tohoto spisu Bavoru Rodovském z Hustiřan a na Radostově. In: BOR, D. Ž. (ed.), *Zázračná studánka hraběte Bernharda z Marku a Tarvis*. Str. 15–16.

³⁶⁶ BOR, D. Ž., O překladateli tohoto spisu Bavoru Rodovském z Hustiřan a na Radostově. In: BOR, D. Ž. (ed.), *Zázračná studánka hraběte Bernharda z Marku a Tarvis*. Str. 15, 20.

³⁶⁷ Text této knihy je dnes dostupný např. v publikaci K. Holuba a J. Buriana *Prostřené stoly v době císaře Rudolfa II. a česká kuchařka alchymisty rytíře Bavora mladšího Rodovského z Hustiřan z roku 1591*. Praha: Ars Bohemica, 1997.

Krom Bavorovy kuchařky zde čtenář najde informace o stravovacích a stolovacích návycích renesančních šlechticů v českých zemích.

Význam Bavora Rodovského pro českou alchymii je nepopiratelný. Byl jedním z prvních učenců v českých zemích, který se hlouběji zajímal o Paracelsovu osobnost. Kromě něj můžeme jmenovat např. rádce Rudolfa II., Simona Tadeáše Budka z Falkenberka, který rovněž překládal některé Paracelsovy spisy.³⁶⁹ Později také působilo mnoho paracelsiánů ve službách císaře Rudolfa II. Mezi nejvýznamnější patřil Oswald Croll, Paracelsovým učením byl ovlivněn i Tadeáš Hájek z Hájku a Tycho Brahe.³⁷⁰ Možný vliv Paracelsova myšlení na českou alchymii by snad bylo možno poprvé zaznamenat již v roce 1537, kdy Paracelsus pobýval na Moravském Krumlově. Podle Vágnera však nemáme informace o tom, že by se přímo setkal s místními alchymisty, přesto je vliv jeho díla v českém prostředí nepopiratelný.³⁷¹ Ačkoliv byl Bavor, zastánce Paracelsových myšlenek, sám praktikujícím alchymistou a bezpochyby mnoho času strávil v laboratořích u svých pokusů, většina z jeho spisů, které se nám do dnešní doby dochovaly, jsou především jeho překlady cizojazyčných alchymických spisů. I v nich lze však najít jeho vlastní zkušenosti a názory, jak poznamenává Bor.³⁷²

Bavor je mnoha autory považován za jednoho z nejvýznačnějších představitelů české alchymie. Bor jej označuje jako „*pravděpodobně nejvýznamnějšího českého alchymistu*“.³⁷³ O tom, jak na Bavora pohlíželi jeho potomci, svědčí zápis v rodokmenu z roku 1746, kde stojí: „*Bavor Rodovský ab Hustiřan + Budyni – vir ingeniosus, alchimiae deditus*“.³⁷⁴

---

³⁶⁸ BOR, D. Ž., O překladateli tohoto spisu Bavoru Rodovském z Hustiřan a na Radostově. In: BOR, D. Ž. (ed.), *Zázračná studánka hraběte Bernharda z Marku a Tarvis*. Str. 20–21.

Strv. ZACHAR, O., *O alchymii a českých alchymistech*. Str. 172.

³⁶⁹ DRÁBEK, P., *Dějiny naší farmaceutické literatury – 2. část, období 1500 až 1620* [online]. [cit. 25. 7. 2012]. Dostupné na WWW: <http://www.medon-solutio.cz/online2010/index.php?linkID=txt23&lang=1>.

³⁷⁰ PURŠ, I., Přírodovědný a alchymický mecenáš císaře Rudolfa II. In: PURŠ, I. - KARPENKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II.* Str. 202.

³⁷¹ VÁGNER, P., *Theatrum chemicum*. Str. 123, pozn. 1.

³⁷² BOR, D. Ž., O překladateli tohoto spisu Bavoru Rodovském z Hustiřan a na Radostově. In: BOR, D. Ž. (ed.), *Zázračná studánka hraběte Bernharda z Marku a Tarvis*. Str. 17.

³⁷³ BOR, D. Ž., O překladateli tohoto spisu Bavoru Rodovském z Hustiřan a na Radostově. In: BOR, D. Ž. (ed.), *Zázračná studánka hraběte Bernharda z Marku a Tarvis*. Str. 21.

Pro srovnání v témže díle je Bavor označován také jako „*nejpilnější český alchymista a zároveň překladatel německých i latinských alchymických spisů [...], neúnavný hledač Umění a Vědy*“.

(BOR, D. Ž., O překladateli tohoto spisu Bavoru Rodovském z Hustiřan a na Radostově. In: BOR, D. Ž. (ed.), *Zázračná studánka hraběte Bernharda z Marku a Tarvis*. Str. 13.)

Pánek označuje Bavora Rodovského jako „*nejvýznamnějšího představitele české renesanční alchymie*“.

(PÁNEK, J., *Poslední Rožmberkové, velmoži české renesance*. Str. 270.)

³⁷⁴ ZACHAR, O., *O alchymii a českých alchymistech*. Str. 225.

7 Závěr

Hlavním cílem práce bylo analyzovat činnost vybraných alchymistů působících ve službách Viléma z Rožmberka. Nejprve jsem stručně pojednala o významu šlechtických dvorů pro rozvoj věd v raném novověku. Podpora vědců byla zejména v době renesance součástí životního stylu šlechticů, a panovnické dvory představovaly pro tehdejší vědy významnou alternativu k univerzitnímu prostředí. Mezi jinými vědami byly šlechtou podporovány především alchymie a astrologie, jež jsou si velmi blízké. Právě alchymie začíná být rozvíjena ve světském prostředí s nástupem renesance, do té doby byla pěstována zejména duchovními. Lze najít několik hlavních pohnutek, které vedly panovníky k podpoře alchymistů: byly to především ekonomické důvody (víra v možnost transmutace nebo využití alchymie v dolech), zdravotní důvody (výroba léků), potřeba reprezentace a rovněž snaha prezentovat moc člověka nad přírodou. Např. Mořic Hesensko-Kasselský, jenž založil roku 1609 na Marburské universitě první katedru chymie, patřil k těm, kteří věřili, že by alchymie mohla přinést určitou náboženskou a intelektuální reformu společnosti.

Pro alchymii v českém prostředí bylo významné spojení císařského dvora se dvorem Rožmberků – první alchymisty k Rudolfovu dvoru přivedl zřejmě Vilém z Rožmberka a spolupráce v oblasti přírodních věd mezi Rožmberky a císařem se rozvíjela i za vlády Vilémova bratra Petra Voka.

Hned po císaři Rudolfovi II. byl za nejvýznamnějšího mecenáše alchymistů v českém prostředí považován Vilém z Rožmberka. Důvodů, které vedly Viléma k podpoře alchymistů, mohlo být několik. Kromě ekonomických důvodů a potřeby reprezentace to byly především zdravotní problémy, jež Viléma přiměly k tomu, aby se stal štědrým mecenášem alchymistů. Přestože byl Vilém celkem čtyřikrát ženatý, nedočkal se žádných potomků a neměl tedy dědice. Doufal, že alchymické preparáty by mohly zlepšit jeho zdravotní stav a tím i schopnost zplodit potomka.

Významnou osobností mezi alchymisty ve Vilémových službách byl Petr Hlavsa z Liboslavi, jenž měl za úkol dohlížet na alchymické práce. Hlavsa psal panu

---

Lze přeložit jako „muž nadaný, alchymii oddaný“.
Srv. BOR, D. Ž., O překladateli tohoto spisu Bavoru Rodovském z Hustiřan a na Radostově. In: BOR, D. Ž. (ed.), *Zázračná studánka hraběte Bernharda z Marku a Tarvis*. Str. 21.

Vilémovi dopisy z Třeboně i Prahy a informoval v nich svého pána o tom, jak postupují laboratorní práce, jaké potřebují alchymisté dodat suroviny nebo zařízení a rovněž se zmiňoval o sporech, které mezi alchymisty občas vypukaly. V Hlavsově korespondenci lze zkoumat různé fenomény – jedním z nich je vztah alchymistů k víře, dalším jsou alchymické postupy a zařízení používaná v laboratorních. Víra v Boha hrála v životě alchymistů významnou roli – alchymie byla vnímána jako „dar Boží“, věřilo se, že se jejímu studiu mohou s úspěchem věnovat jen Bohem vyvolení lidé. Zároveň časté dovolávání se boží pomoci mohlo být vyjádřením snahy o legitimizaci alchymie.

Z Hlavsových dopisů je také patrné, že se alchymické práce ne vždy dařily. Postupy laboratorních prací jsou v dopisech ovšem jen naznačené. Mj. z nich vyplývá, že Hlavsa jako jeden ze způsobů transmutace užíval kalcinaci, což byla metoda obvykle používaná k čištění zlata. Bez zajímavosti není ani propojení alchymie s oblastí hutnictví a dolování. Alchymisty používané metody byly využívány např. k oddělení kovů z rud, různé prubířské techniky zkoumající obsah kovů v rudách či ryzost čistého kovu byly aplikovány jak v dolech, tak v laboratorních. Z chemických látek hrály důležitou roli zejména rtuť a antimon i jejich sloučeniny, jež byly běžně používané v laboratorních po celé Evropě, a jejichž užití popisují ve svých dílech evropští alchymisté jako např. Michael Sendivogius nebo Roger Bacon.

Pozoruhodným jevem jsou pak vzájemné vztahy mezi alchymisty. Z Hlavsovy korespondence lze vyrozumět, že mezi alchymisty docházelo neznáma ke sporům. V dopisech se často objevují stížnosti na nespolehlivost, lenost a nedůvěřivé počínání jednotlivých alchymistů. Zde mohla roli sehrát i jistá soupeřivost a Hlavsova potřeba ukázat se před svým pánem v co nejpříznivějším světle. Zprávy o alchymistech se objevovaly i v Březanových kronikách. Je z nich patrné, že kronikář, na rozdíl od pana Viléma, k alchymistům velkou důvěru nechoval, ale konkrétně o Hlavsovi je v kronice pojednáváno s jistou úctou.

Z analýzy dopisu Bavora Rodovského vyplývá, že Bavor byl obdivovatelem Paracelsových spisů a jeho zprávu panu Vilémovi lze chápat jako obranu Paracelsa proti jeho odpůrcům (Konrad Gessner, Andreas Libavius, Daniel Sennert aj.). Bavor se domníval, že většina Paracelsových protivníků jej kritizuje proto, že nepochopili jeho

spisy. Ty jsou skutečně psány velmi nesrozumitelným způsobem. To je však podle Bavora záměr a Paracelsus se tak snažil zabránit tomu, aby „*secreta et arcana naturae*“ mohli pochopit i lidé neznalí a nevzdělaní, kteří by získaného vědění mohli zneužít. Bavor také krátce představuje obsah jednotlivých Paracelsových spisů, vyzdvihuje jeho spisy lékařské, ale také ty, které se zabývaly např. výrobou amuletů a talismanů nebo podávaly návod na transmutaci. Bavor též vyvrací tvrzení, že by byl Paracelsus čaroděj. Podle jeho názoru to byl Bohem vyvolený filosof, jemuž byla zjevena mnohá tajemství Boží moudrosti. Přestože byl Bavor zřejmě dobře obeznámen s obsahem Paracelsova díla, lze v jeho oslavě Paracelsa hledat i sobecké pohnutky. V dopise panu Vilémovi totiž píše, že ve vězení nemá klid na překládání jím zmiňovaných spisů. Možná doufal, že tak přiměje Viléma, v té době již známého mecenáše alchymistů a dalších vědců, aby jej z vězení vyplatil. Tak se také stalo a Bavor se stal alchymistou ve Vilémových službách.

Analýza Hlavsovy korespondence i reflexe Paracelsových myšlenek obsažených v Bavorově dopise by mohly podle mého názoru přispět k hlubšímu porozumění vědeckým aktivitám, které se rozvíjely v českých zemích v raném novověku. Tato práce zdaleka nepostihuje problematiku alchymistů ve službách Rožmberků v její celistvosti, což ostatně v rozsahu diplomové práce není ani možné. Zaměřila jsem se na vybrané osobnosti a analyzovala jsem reprezentativní prameny. Téma je však velice široké a ještě zdaleka není vyčerpáno a v odborné literatuře kompletně zpracováno. Jen archiv v Třeboni ještě obsahuje velké množství dosud nereflektovaných tematicky relevantních materiálů, např. mnoho alchymických předpisů a návodů (popisujících např. výrobu kamene mudrců). Pozornost by si rovněž zasloužily dopisy Ondřeje Višaty, v nichž informuje Viléma o nových událostech a metodách v oblasti alchymie. Toto téma bych v budoucnu ráda dále rozvíjela, optimálně v rámci doktorského studia.

8 Seznam použité literatury

8.1 Prameny

- AGRICOLA, G., *De Re Metallica* [online]. [cit. 9. 3. 2013]. Dostupné na WWW: <http://www.gutenberg.org/files/38015/38015-h/38015-h.htm> .
- BACON, F., *Nové organon*. Praha : Svoboda, 1990.
- BACON, R., *Tract on the Tincture and Oil of Antimony* [online]. [cit. 22. 2. 2013]. Dostupné na WWW: <http://www.levity.com/alchemy/rbacon2.html> .
- *Bible: český ekumenický překlad*. Praha : Česká biblická společnost, 2001. ISBN 80-85810-29-8.
- BŘEZAN, V., *Životy posledních Rožmberků I*. Praha : Svoboda, 1985.
- BŘEZAN, V., *Životy posledních Rožmberků II*. Praha : Svoboda, 1985.
- *České sněmy, Svazek VI., 1581-1585, 1583, dokument č. 237, část č. 2* [online]. [cit. 25. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <http://www.psp.cz/eknih/snemy/v060/1583/t023702.htm> .
- DAČICKÝ Z HESLOVA, M., *Paměti*. Praha : Akropolis 1996. ISBN 80-85770-35-0.
- ERCKER, L., *Kniha o prubírství*. Praha : Národní technické muzeum, 1974.
- FLAŠKA Z PARDUBIC, S., *Nová rada*. Praha : Matice česká, 1876.
- GESSNER, K., *Epistolarum medicinalium Conradi Gesneri, philosophi et medici tigurini libri III*. Tiguri : excudebat Christoph. Frosch., 1577.
- KLARET. *Grammar and Glossary* [online]. [cit. 13. 3. 2013]. Dostupné na WWW: <http://titus.uni-frankfurt.de/texte/etcs/slav/acech/klaret/klaret.htm>.
- Z MARKU A TARVIS, BERNHARD. Vo Hermesové filozofiji. In: BOR, D. Ž. (ed.), *Zázračná studánka hraběte Bernharda z Marku a Tarvis*. Praha : Trigon, 2002. ISBN 80-86159-38-8.
- PARACELSUS. *Archidoxa magica*. Praha : Trigon, 1991. ISBN 80-85320-19-3.
- PARACELSUS. *Essential Theoretical Writings*. Leiden : Brill, 2008. ISBN 978-90-04-15756-9.
- PARACELSUS. *Filosofie okultní*. Praha : Trigon, 1990. ISBN 80-85320-05-3.

- RODOVSKÝ Z HUSTIŘAN, B., Dopis panu Vilémovi z Rožmberka. In: ZACHAR, O., *O alchymii a českých alchymistech*. Praha : Cyrillo-methodějská knihtiskárna V. Kotrba, [191-?].
- RODOVSKÝ Z HUSTIŘAN, B., *Jitřní záře*. Pezinok : Formát, 1996. ISBN 80-967469-3-6.
- RULANDUS, M., *A Lexicon of Alchemy* [online]. [cit. 20. 2. 2013]. Dostupné na WWW: <http://www.rexresearch.com/rulandus/rulxc.htm> .
- SENDIVOGIUS, M., Dvanáct traktátů o kamenu filosofů. In: BOR, D. Ž. (ed.), *Michael Sendivogius a jeho následníci*. Praha : Trigon, 2004. ISBN 80-86159-48-5.
- SENDIVOGIUS, M., *Operatie Elixiris Philosophici* [online]. [cit. 23. 2. 2013]. Dostupné na WWW: http://main2.amu.edu.pl/~rafalp/WWW/HERM/SENDI/s_eng2.htm.
- SOA Třeboň, Cizí rody II, z Rožmberka 25.
- *Theatrum Chemicum* [online]. [cit. 20. 11. 2012]. Dostupné na WWW: <http://www.levity.com/alchemy/theatchm.html> .
- *Tkadleček. Hádky milence s neštěstím*. Praha : Odeon, 1974.
- TOLKIEN, J. R. R., *Pán prstenů I., Společenstvo Prstenu*. Praha : Mladá fronta, 2002. ISBN 80-204-0362-0.

8.2 Další literatura

- BALL, P., *Ďáblův doktor. Paracelsus a svět renesanční magie a vědy*. Praha : Academia, 2009. ISBN 978-80-200-1676-8.
- BĚLOHLÁVEK, M., *Staré míry, váhy a peníze*. Plzeň : Západočeské muzeum, 1983.
- BEZECNÝ, Z. - KRÁL, P. - MAREK, P., Šlechta. In: BŮŽEK, V. a kol., *Společnost českých zemí v raném novověku. Struktury, identity a konflikty*. Praha : Lidové noviny, 2010. ISBN 978-80-7422-062-3.

- BOR, D. Ž., Bernhard Trevisanus a jeho následníci. In: BOR, D. Ž. (ed.), *Zázračná studánka hraběte Bernharda z Marku a Tarvis*. Praha : Trigon, 2002. ISBN 80-86159-38-8.
- BOR, D. Ž. (ed.), *Michael Sendivogius a jeho následníci*. Praha : Trigon, 2004. ISBN 80-86159-48-5.
- BOR, D. Ž., O překladateli tohoto spisu Bavoru Rodovském z Hustiřan a na Radostově. In: BOR, D. Ž. (ed.), *Zázračná studánka hraběte Bernharda z Marku a Tarvis*. Praha : Trigon, 2002. ISBN 80-86159-38-8.
- BOR, D. Ž. (ed.), *Zázračná studánka hraběte Bernharda z Marku a Tarvis*. Praha : Trigon, 2002. ISBN 80-86159-38-8.
- BUKOVINSKÁ, B., Zum Exotica-Bestand der Kunstkammer Rudolfs II. In: *Jahrbuch der kunsthistorischen Museums Wien III*, 2001. ISBN 3-8053-2852-4.
- BUKOVINSKÁ, B., Kunstkomora – kde byla a jak vypadala? In: *Rudolf II. a Praha. Císařský dvůr a rezidenční město jako kulturní a duchovní centrum střední Evropy*. Praha : Správa Pražského hradu, 1997. ISBN 80-902051-7-8.
- BUKOVINSKÁ, B., Kunstkomora Rudolfa II. ve světle inventáře z let 1607-1611. In: *Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526-1740)*. České Budějovice : Filozofická fakulta Jihočeské univerzity, 2006. ISBN 80-7040-882-0.
- BURIAN, J. - HOLUB, K., *Prostřené stoly v době císaře Rudolfa II. a česká kuchařka alchymisty rytíře Bavora mladšího Rodovského z Hustiřan z roku 1591*. Praha : Ars Bohemica, 1997. ISBN 80-902381-0-6.
- BŮŽEK, V., Legenda o dělení růží a italské kořeny předků posledních Rožmberků. In: BŮŽEK, V. a kol., *Světy posledních Rožmberků*. Praha : Lidové noviny, 2011. ISBN 978-80-7422-092-0.
- BŮŽEK, V., Mezi Vídní, Prahou, Brnem, Olomoucí a Vratislaví. In: BŮŽEK, V. a kol., *Světy posledních Rožmberků*. Praha : Lidové noviny, 2011. ISBN 978-80-7422-092-0.
- BŮŽEK, V., Na trhu v Linci. In: BŮŽEK, V. a kol., *Světy posledních Rožmberků*. Praha : Lidové noviny, 2011. ISBN 978-80-7422-092-0.

- BŮŽEK, V., Úvodem. In: BŮŽEK, V. a kol., *Světy posledních Rožmberků*. Praha : Lidové noviny, 2011. ISBN 978-80-7422-092-0.
- BŮŽEK, V. a kol., *Společnost českých zemí v raném novověku. Struktury, identity a konflikty*. Praha : Lidové noviny, 2010. ISBN 978-80-7422-062-3.
- BŮŽEK, V. a kol., *Světy posledních Rožmberků*. Praha : Lidové noviny, 2011. ISBN 978-80-7422-092-0.
- BŮŽEK, V. - HRDLIČKA, J. a kol., *Dvory velmožů s erbem růže: všední a sváteční dny posledních Rožmberků a pánů z Hradce*. Praha : Mladá fronta, 1997. ISBN 80-204-0651-4.
- BŮŽEK, V. – KRÁL, P. (eds.), *Člověk českého raného novověku*. Praha : Argo, 2007. ISBN 978-80-7203-694-3.
- CERMAN, I., Panovník. In: BŮŽEK, V. – KRÁL, P. (eds.), *Člověk českého raného novověku*. Praha : Argo, 2007. ISBN 978-80-7203-694-3.
- COOK, H. J., *Medicine*. In: PARK, K. - DASTON, L. (eds.), *The Cambridge History of Science, Volume 3: Early Modern Science*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. ISBN 0-521-57244-4.
- DRÁBEK, P., *Dějiny naší farmaceutické literatury – 2. část, období 1500 až 1620* [online]. [cit. 25. 7. 2012]. Dostupné na WWW: <http://www.medon-solutio.cz/online2010/index.php?linkID=txt23&lang=1> .
- EAMON, W., Vědecké vzdělání renesančního vladaře: arcivévoda Rudolf u španělského dvora. In: PURŠ, I. - KARPENKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II*. Praha : Artefactum, 2011. ISBN 978-80-86890-33-3.
- EVANS, R. J. W., *Rudolf II. a jeho svět*. Praha : Mladá fronta, 1997. ISBN 80-204-0590-9.
- HANNAWAY, O., Laboratory Design and the Aim of Science: Andreas Libavius versus Tycho Brahe. In: *Isis Vol. 77, No. 4*.
- HRDLIČKA, J., *Dominium posledních Rožmberků*. In: BŮŽEK, V. a kol., *Světy posledních Rožmberků*. Praha : Lidové noviny, 2011. ISBN 978-80-7422-092-0.
- CHOUROVÁ, P., *Alchymisté nebo šarlatáni: John Dee a Edward Kelley*. Praha: Libri, 2010. ISBN 978-80-7277-456-2.

- CHVOJKA, M. - SKÁLA, J., *Malý slovník jednotek měření*. Praha : Mladá fronta, 1982.
- JANÁČEK, J., *Rudolf II. a jeho doba*. Praha : Svoboda, 1987.
- JUNG, C. G., *Paracelsica. Dvě studie o renesančním mysliteli a lékaři*. Praha: Vyšehrad, 2002. ISBN 80-7021-548-8.
- KAHN, D., The Rosecrucian Hoax in France (1623 – 24). In: NEWMAN, W. R. - GRAFTON A. (eds.), *Secrets of Nature. Astrology and Alchemy in Early Modern Europe*. Cambridge : MIT Press, 2006. ISBN 978-0-262-64062-6.
- KARPENKO, V., *Alchymie - dcera omylu*. Praha : Práce, 1988.
- KARPENKO, V., *Alchymie: nauka mezi snem a skutečností*. Praha : Academia, 2007
- KARPENKO, V., *Alchymie: svět pohádek a legend*. Praha : Academia, 2008.
- KARPENKO, V., Cesta k rudolfínskému světu. In: PURŠ, I. - KARPENKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II*. Praha : Artefactum, 2011. ISBN 978-80-86890-33-3.
- KARPENKO, V. HYLE 4-1 (1988): Alchemy as *donum dei* [online]. [cit. 27. 2. 2013]. Dostupné na WWW: <http://www.hyle.org/journal/issues/4/karpenk.htm> . ISSN 1433-5158.
- KARPENKO, V., Martin Rulands *Lexicon alchemiae* im Kontext der chemischen Sprache und Systematik. In: *Studia Rudolphina 11*.
- KARPENKO, V., Transmutace: zázraky a pochybnosti. In: PURŠ, I. - KARPENKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II*. Praha : Artefactum, 2011. ISBN 978-80-86890-33-3.
- KARPENKO, V. - PURŠ, I., Sebald Schwertzer: mezi metalurgií a alchymii. In: PURŠ, I. - KARPENKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II*. Praha : Artefactum, 2011. ISBN 978-80-86890-33-3.
- KARPENKO, V. - PURŠ, I., Tycho Brahe: mezi astronomií a alchymii. In: PURŠ, I. - KARPENKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II*. Praha : Artefactum, 2011. ISBN 978-80-86890-33-3.

- KOYRÉ, A., *Mystikové, spiritualisté, alchymisté 16. století v Německu*. Praha: Malvern, 2006. ISBN 80-86702-16-2.
- KRÁL, P., Soužití mužů a žen v rodinách posledních rožmberských velmožů. In: BŮŽEK, V. a kol., *Světy posledních Rožmberků*. Praha : Lidové noviny, 2011. ISBN 978-80-7422-092-0.
- KUNCITR, V., Alchymie v Českých zemích. In: ZADROBÍLEK, V. (ed.), *Opus magnum. Kniha o sakrální geometrii, alchymii, magii, astrologii, kabale a tajných společnostech v Českých zemích*. Praha : Trigon, 1997. ISBN 80-85320-95-9.
- MAREK, P., Poslední Rožmberkové očima zahraničních diplomatů. In: BŮŽEK, V. a kol., *Světy posledních Rožmberků*. Praha : Lidové noviny, 2011. ISBN 978-80-7422-092-0.
- MAREK, P., Půvaby renesanční Itálie. In: BŮŽEK, V. a kol., *Světy posledních Rožmberků*. Praha : Lidové noviny, 2011. ISBN 978-80-7422-092-0.
- MAREK, P., *Svědectví o ztrátě starého světa : manželská korespondence Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic a Polyxeny Lobkovické z Pernštejna*. České Budějovice : Historický ústav Jihočeské univerzity, 2005. ISBN 80-7040-804-9.
- MAREK, P. - PRAŽÁKOVÁ, K., Sňatkově strategie se zahraniční šlechtou. In: BŮŽEK, V. a kol., *Světy posledních Rožmberků*. Praha : Lidové noviny, 2011. ISBN 978-80-7422-092-0.
- MORAN, B. T., Courts and Academies. In: PARK, K. - DASTON, L. (eds.), *The Cambridge History of Science, Volume 3: Early Modern Science*. Cambridge : Cambridge University Press, 2006. ISBN 0-521-57244-4.
- NEJESCHLEBA, T., *Jan Jessenius v kontextu renesanční filosofie*. Praha : Vyšehrad, 2008. ISBN 978-80-7021-909-6.
- NEWMAN, W. R., From Alchemy to „Chymistry“. In: PARK, K. - DASTON, L. (eds.), *The Cambridge History of Science, Volume 3: Early Modern Science*. Cambridge : Cambridge University Press, 2006. ISBN 0-521-57244-4.

- NEWMAN, W. R. - GRAFTON A., Introduction. In: NEWMAN, W. R. - GRAFTON A. (eds.), *Secrets of Nature. Astrology and Alchemy in Early Modern Europe*. Cambridge : MIT Press, 2006. ISBN 978-0-262-64062-6.
- NEWMAN, W. R. - GRAFTON A. (eds.), *Secrets of Nature. Astrology and Alchemy in Early Modern Europe*. Cambridge : MIT Press, 2006. ISBN 978-0-262-64062-6.
- NUMMEDAL, T., *Alchemy and Authority in the Holy Roman Empire*. Chicago : University of Chicago Press, 2007. ISBN 978-0-226-60856-3.
- NUMMEDAL, T., Practical Alchemy and Commercial Exchange in the Holy Roman Empire. In: SMITH, P. H. – FINDLEN, P. (eds.), *Merchants and Marvels: Commerce, Science and Art in Early Modern Europe*. New York : Routledge, 2002. ISBN 0-415-92816-8.
- PACHTER, H. M., *Magic into Science*. New York : Schuman, 1951.
- PÁNEK, J., Poslední Rožmberkové a jejich kronikář. In: BŘEZAN, V., *Životy posledních Rožmberků II*. Praha : Svoboda, 1985.
- PÁNEK, J., *Poslední Rožmberkové, velmoži české renesance*. Praha : Panorama, 1989. ISBN 80-7038-006-3.
- PARK, K. - DASTON, L. (eds.), *The Cambridge History of Science, Volume 3: Early Modern Science*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. ISBN 0-521-57244-4.
- PRIESNER, C. - FIGALA, C., *Lexikon alchymie a hermetických věd*. Praha : Vyšehrad, 2006. ISBN 80-7021-815-0.
- PRINKE, R. T., Michal Sędziwój ze Skorska a Lukavice. In: BOR, D. Ž. (ed.), *Michael Sendivogius a jeho následníci*. Praha : Trigon, 2004. ISBN 80-86159-48-5.
- PRINKE, R. T., Nolite de me inquirere (Nechtějte se po mně ptáti): Michael Sendivogius. In: PURŠ, I. - KARPENKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II*. Praha : Artefactum, 2011. ISBN 978-80-86890-33-3.
- PURŠ, I. - KAREPNKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II. : hledání tajemství přírody ve střední Evropě v 16. a 17. století*. Praha : Artefactum, 2011. ISBN 978-80-86890-33-3.

- PURŠ, I., Habsburkové na českém trůnu a jejich zájem o alchymii a okultní nauky. In: PURŠ, I. - KARPENKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II.* Praha : Artefactum, 2011. ISBN 978-80-86890-33-3.
- PURŠ, I., Přírodovědný a alchymický mecenáš císaře Rudolfa II. In: PURŠ, I. - KARPENKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II.* Praha : Artefactum, 2011. ISBN 978-80-86890-33-3.
- PURŠ, I., Rosarium philosophorum Jaroše Griemillera z Třebeska, in: *Opus Magnum. Kniha o sakrální geometrii, alchymii, magii, astrologii, kabale a tajných společnostech v Českých zemích.* Praha : Trigon, 1997. ISBN 80-85320-95-9.
- PURŠ, I. - KARPENKO, V., Alchymie na šlechtických dvorech v českých zemích. In: PURŠ, I. - KARPENKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II.* Praha : Artefactum, 2011. ISBN 978-80-86890-33-3.
- RADL, E., Paracelsus. Eine Skizze seines Lebens. In: *Isis*, Vol. 1, No. 1.
- RIPPE, O., *Paracelsovo lékařství.* Praha : Volvox Globator, 2004. ISBN 80-7207-558-6.
- RUTKIN, H. D., *Astrology.* In: PARK, K. - DASTON, L. (eds.), *The Cambridge History of Science, Volume 3: Early Modern Science.* Cambridge : Cambridge University Press, 2006. ISBN 0-521-57244-4.
- SMITH, P. H., *Laboratories.* In: PARK, K. - DASTON, L. (eds.), *The Cambridge History of Science, Volume 3: Early Modern Science.* Cambridge : Cambridge University Press, 2006. ISBN 0-521-57244-4.
- SMITH, P. H. – FINDLEN, P. (eds.), *Merchants and Marvels: Commerce, Science and Art in Early Modern Europe.* New York : Routledge, 2002. ISBN 0-415-92816-8.
- SOUKUP, R. W., „Transformování celého Corpus Solis v Liquorus Irreducibilis“. Laboratorní alchymie na dvoře císaře Rudolfa II. In: PURŠ, I. - KARPENKO, V. (eds.), *Alchymie a Rudolf II.* Praha : Artefactum, 2011. ISBN 978-80-86890-33-3.
- SPEAKE, J. (ed.), *Encyclopedia of the Renaissance and the Reformation.* New York : Facts On File, 2004. ISBN 0-8160-5451-7.

- STILLMAN, J. M., Paracelsus as a Reformer in Medicine. In: *The Monist*, Vol. 29, No. 4.
- STILLMAN, J. M., The Contributions of Paracelsus to Medical Science and Practice. In: *The Monist*, Vol. 27, No. 3.
- ŠTĚTKOVÁ, M., „Dáblův doktor“ očima českého alchymisty. Reflexe Paracelsova díla v dopise Bavora Rodovského z Hustiřan. In: *Kuděj*, 2012/2. ISSN 1211-8109.
- URBÁNEK, V., Učenec. In: BŮŽEK, V. – KRÁL, P. (eds.), *Člověk českého raného novověku*. Praha : Argo, 2007. ISBN 978-80-7203-694-3.
- VÁGNER, P., Dny všední a sváteční rožmberských alchymistů. In: BŮŽEK, V. (ed.), *Opera historica 3. Život na dvoře a v rezidenčních městech posledních Rožmberků*. České Budějovice : Pedagogická fakulta JU, 1993. ISBN 80-7040-073-0.
- VÁGNER, P., *Theatrum Chemicum*. Praha: Paseka, 1995. ISBN 80-7185-027-6.
- WAGNER, T., Wissenschaftlicher Schwindel aus dem Südlichen Böhmen. In: *Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen 16 (1878)*.
- WEEKS, A., Introduction. In: Paracelsus, *Essential Theoretical Writings*. Leiden : Brill, 2008. ISBN 978-90-04-15756-9.
- ZADROBÍLEK, V. (ed.), Opus magnum. Kniha o sakrální geometrii, alchymii, magii, astrologii, kabale a tajných společnostech v Českých zemích. Praha: Trigon, 1997. ISBN 80-85320-95-9.
- ZACHAR, O., *O alchymii a českých alchymistech*. Praha : Cyrillo-methodějská knihtiskárna V. Kotrba, [191-?].
- ZACHAR, O., O merkuryáši. In: *Časopis pro průmysl chemický*. Ročník 1897.
- ZACHAR, O., O síře. In: *Časopis pro průmysl chemický*. Ročník 1896.
- ZACHAR, O., Slovo úvodní. In: *Jitřní záře*. Pezinok : Formát, 1996. ISBN 80-967469-3-6.
- ZAPLETAL, V., *Paracelsus a Moravský Krumlov r. 1537 : jeho činnost*. Znojmo : Jihomor. muzeum, 1966.

8.3 Zdroje obrázků

- Obr. 1. Aegedius Sadeler, Vladislavský sál v r. 1607.
http://www.masterprints.nl/prints/11/si_06.html
- Obr. 2. *Rosarium philosophorum* Jaroše Griemillera z Třebska: Růže bílá a čerstvá. http://www.spamula.net/blog/2006/10/griemillers_rosary_1.html
- Obr. 3. *Rosarium philosophorum* Jaroše Griemillera z Třebska: Růže červená.
http://www.spamula.net/blog/2006/10/griemillers_rosary_1.html
- Obr. 4. Ukázka Hlavsova dopisu ze dne 3. prosince 1576. Kopie originálu: SOA Třeboň. Snímek: Magda Štětková.
- Obr. 5. Dřevořez z knihy *Medicinisch-chymisch- und alchemistische Oraculum*. Ulm, 1755. http://www.leo-bw.de/detail-gis/-/Detail/details/ORT/labw_ortslexikon/16620/Ulm
- Obr. 6. Handštán s Davidem a Batšebou vytvořený Casparem Ulichem.
<http://www.khm.at/unterstuetzen/corporate-sponsorship/patenschaft-fuer-ein-kunstkammerobjekt/objektliste-restauriertvorhaben/seite-7/>
- Obr. 7. Rytina z Agricolovy knihy *De re metallica*.
<http://www.gutenberg.org/files/38015/38015-h/images/fig474.jpg>
- Obr. 8. Ilustrace z knihy Hieronyma Brunschwiga, *Liber de arte Distillandi*.
<http://www.summagallicana.it/lessico/b/Brunschwig%20Hieronymus.htm>
- Obr. 9. Pec pro mnohočetnou detilaci. In: *Herbarz, ginak, Bylinář welmi vžitečný a figurami pieknymi y zřetedlnymi podlé praweho a yako ziwého zrostu bylin ozdobeny y také mnohymi a zkussenymi lékarzstwijmi rozhognieny, gessto takowy nikdá w ziádnem yazyku prwé wydán nebyl', od doktora Petra Ondřege Matthiola Senenského, najjasniegssjho arcyknjžete Ferdynanda ec. přednjho žiwotnjho lékaře, nayprw w latinské ržeči sepsaný a gíž pro obecné dobré obywateluow Králowstwij Českého na českau ržeč od doktora Thadeásse Hágka z Hágku přeložený a wúbec wssechněm wydaný. Při koncy přidano kratke naučenij a zpráwa o rozliczném distyl'lowánij a pálenij wod s několika pýckami k takowému pálenj náležitými, kteréž netoliko apatékárno, ale y giným, kteříž se w tom kochagij, dobře se treffiti budau mocy. Gest také trogij index:*

geden podlé gmén latinských, druhý podlé českých a třtj obzwlásssstnij podlé nemocý a neduhuow sebraný. Wytisstieno w Starém Miestie Pražském : v Girzjka Melantrycha z Awentynu, 1562.

Snímek: Jana Černá.

- Obr. 10. Alchymistovo labororium-oratorium. Ilustrace z Khunrathova *Amphitheatrum sapientiae aeternae*.
<http://specialcollections.library.wisc.edu/khunrath/>
- Obr. 11. Prubířský kámen a jehly.
<http://www.robinsonlibrary.com/science/chemistry/alchemy/metallurgy.htm>
- Obr. 12. Peter Brueghel starší (1525-1569). *Alchymista při práci*, polovina 16. století. <http://www.levity.com/alchemy/brueghel.html>
- Obr.13. David Teniers mladší (1610–1690). *Alchymista*, 1645.
<http://www.levity.com/alchemy/teniers1.html>
- Obr. 14. Část interiéru Uraniborgu, ilustrace z Brahovy *Astronomiae instauratae mechanica*. <http://www.drebbel.net/Database/Tijdgenoten.html>
- Obr. 15. „Chymický dům“. Z Libaviovy knihy *Alchemia*.
<http://www.ucsf.edu/news/2006/10/3775/visviva>
- Obr. 16. Bavor Rodovský z Hustiřan, portrétní rytina z r. 1580. <http://tyfoza.no-ip.com/ceskylid/html/knihy/ceskylid16/kvalitni/0088-0176-1.jpg>

9 Resumé

The main theme of my diploma thesis (*Science at the Court of the Last Rosenbergs with a View to Alchemy*) is science developed at the court of the last Rosenbergs, especially alchemy. The first chapter describes the importance of aristocratic courts for development of European science. Many Renaissance monarchs supported various scientists, including astrologers, astronomers, doctors and alchemists. The scientists there had good conditions for free exploration. Milieu of aristocratic courts thus became a significant alternative to the universities.

The second chapter describes the development of alchemy in Czech environment. There are mentioned first references to the alchemy in Czech literature in the Middle Ages, and some medieval alchemists. Next part of this chapter deals with alchemy and other sciences at the court of Emperor Rudolf II.

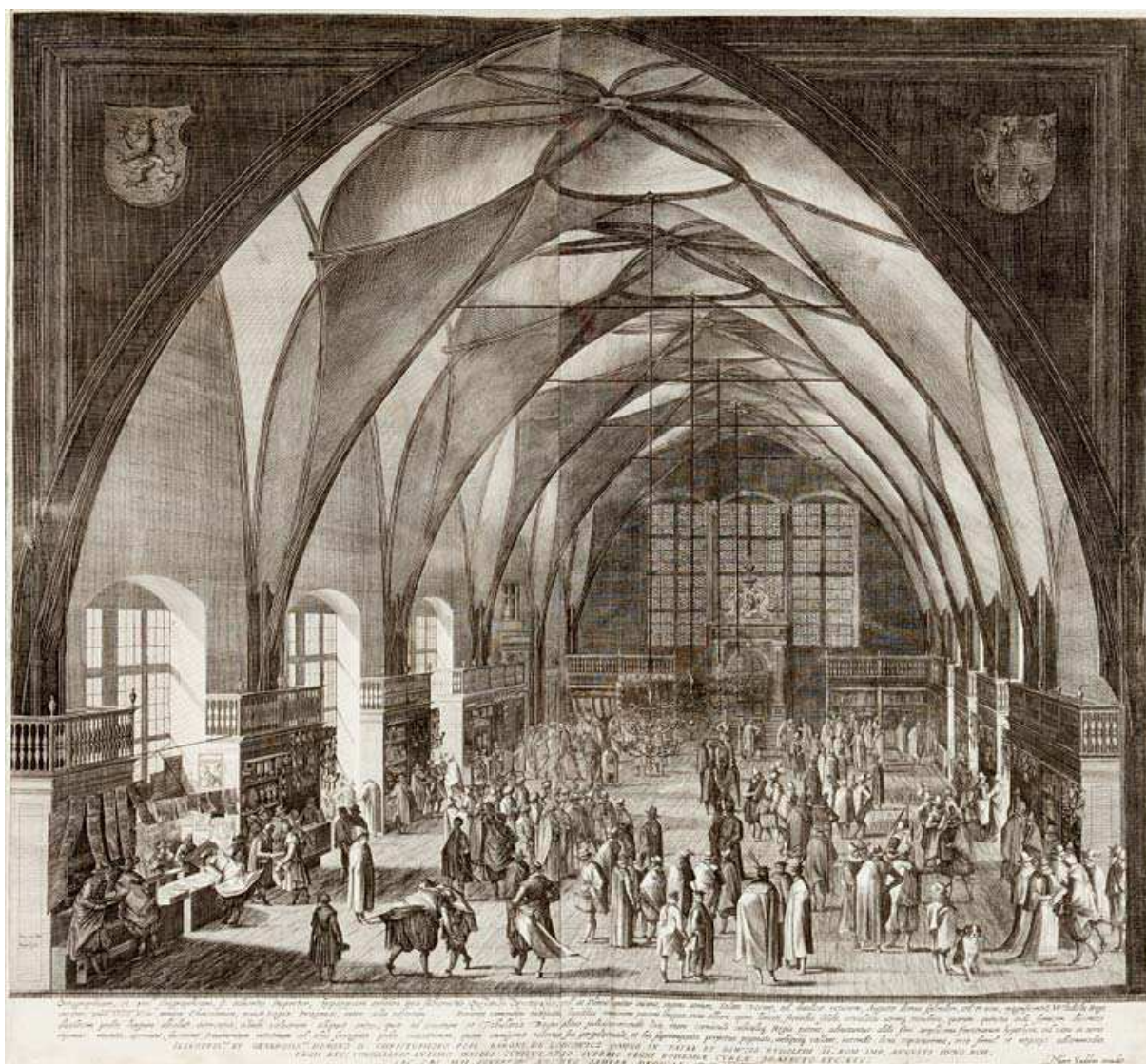
The next chapter analyses the reasons leading Wilhelm von Rosenberg to support alchemists. In addition to efforts to improve his financial situation and need for representation, it was primarily Wilhelm's unfilled desire for offspring.

The following parts of this thesis treat of some alchemical personalities at Rosenbergs court and give certain idea of reality in Rosenbergs laboratories. There is analysis of the correspondence of Petr Hlavsa, the alchemist and manager of Vilhelm von Rosenberg. Hlavsa was supposed to oversee all of the works in laboratories in Prague and Třeboň and he informed Wilhelm about achieved progress. These letters provide perspectives on alchemical operations, especially on transmutation techniques, and describe relationships between alchemists in Rosenbergs laboratories.

The last chapter deals with the letter of Bavor Rodovský to Wilhelm von Rosenberg, where many references to Paracelsus's work can be found. Bavor admired Paracelsus's ideas and he made efforts to defend Paracelsus against his opponents.

In my diploma thesis I strived after describing importance of aristocratic patronage for sciences of the Early modern period. I focused on alchemists in service of Wilhelm von Rosenberg and expounded there the situation in Rosenbergs laboratories, some laboratory techniques and opinions of alchemists in Rosenberg's service by means of analysis of historical sources (correspondence, chronicles).

10 Přílohy

Obr. 1. Aegidius Sadeler : Vladislavský sál v r. 1607.

Kalkwasseny, Svičzeny, Kr-
 meny, Sivozary, Rozmnožovary,
 Džimovary, Filozofsky.
 Ruže Červená.

XII.

Tu je slavný rosáre
 vabozto mákej dubin
 a to je ten Elizis papi
 Prouty toj poslavý bez
 Ja sem Elizis k jexre
 Za rozprátna konna
 W ne-jhijstý flatto, tabe
 Kdejšíto rozpal nad
 Nebo geden bil gšavý je
 Stáhnova jímko, tustý
 a geden bil z tuz tije
 Šfavlý rozgnatý

v něm obrazena ta bielost,
 ro profajetědná jexrovnost,
 pravvenaj k jexrovnost,
 že on praví k Mistři pravemín:
 nemín, promieniný je
 tiela, med obonala gšavý je,
 z ro to meoj pútkný je,
 jemyke vúde množejm lepy je,
 na tije tije vrozjený
 trviti, a tiji jexrovný.
 na ro lera rozjijstične
 ro ne-jhijstý flatto bej obrazem

Obr. 3. Rosarium philosophorum Jaroše Griemillera z Třebeska : Ruže červená.

Dlouhy čas pomyslil Wassi^{ch} a Myšlivo Voznyj Pan, pane murg mlošny vyžaduj. Dlouho
 zdravil. Škásti panování, a pýtkem to spýtko dobre a opřádku na paní Boží
 Zádaj. Wassi^{ch} včerné a vpygmie pýeg.
 Mlošnyj Pan, podle meho pomyslil Wassi^{ch} včerného psaní, kteráž dala v Nide.
 by den 07 panij katolíky na zvyky to gšt v pondělí do dvoucti ffol obléhají
 bez mala puol drugy libry. Merkuria se Coagulovaného, s Damjolem Prandisem
 (vzavse kausel na proubu) do pygky v domi Wassi^{ch} v laboratorij. s ffigerovaní
 fme daly. a natom dvošnyj dne se s mly, ze zepřýsšpý dne daly pan Duch
 by obědová ffolij s kým Coagulatem, tak mýto na dyle gž s ffigerovaty, jako vna
 3 pygky rozli. a mervalij praty tam vspýti, a tak gštij vofm dn v Dobrym
 ašm vspýti tak. V rotno Grafi s kým Pratyem ma se ten Coagulat na dyle v
 ffigerovat. a gottoro byti. V go se dhybra Dobroho a pravého mýde, a podle prou.
 by, a take to dhybro gštij go zlatu dnyti bude, bezrošpý prodlévání Wassi^{ch} mloš.
 otm dvošm pomyslil křnamim. Go se pana Danora dožijel.
 ten opiet z hýk pygky gšt gottoro, a dno vcelij jako stamti pozal, ale gštij
 v domi Wassi^{ch} mý od ašm yaly, fme prou Wassi^{ch} psal, mloš, Než prou, ze to
 doma vspýti v dyle ma, a ze mi se včerné dožijel a škásti vade, křnam Wassi^{ch}
 bez plati bude, Dnyj Pan Duch aby gož předse rozli. Dobryj pozalst a křnamij
 dobre a včerné bielo. 3 Otmij togo precipitatu v dobohu gmi:
 mlan mýgk fme Wassi^{ch}, neb tost ten zálezy gšt gž pygky, a vly Galy pro.
 padavalo. Wassi^{ch} Emilšim Pameti pomyslil pývnyj ze vasy Panij
 Džomperglerovij psaní, yalij se mýl vte včerné daly gštij včerné potuzgij.
 fagijte, aby mi křnamim, a gias se nemazgij, tal se vly včerné pomyslil a postu.
 fme zachvat, a Wassi^{ch} včerné gottoro a včerné dnyti fme gštij
 křnamij pývnyj. Otm Wassi^{ch} v dnyti pana Boží včerné.
 Datto na grade Pratyem v pondělí po 0 dnyj, křnamij v hýk

Wassi^{ch}
 3. Decemb

Služebník povodnyj
 a postu fme

Petr Glavša

STÁTNÍ OBLASTNÍ ARCHIV
 379 11 TŘEBON

Obr. 4. Ukázka Hlavsova dopisu ze dne 3. prosince 1576.

Obr. 5. Dřevořez z knihy *Medicinish-chymisch- und alchemistische Oraculum*. Ulm, 1755.

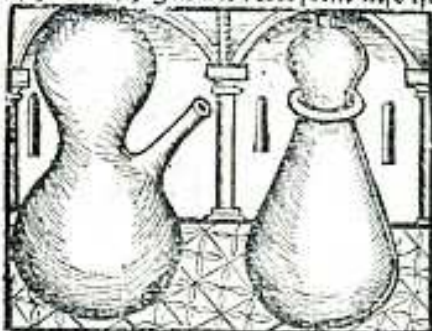
Obr. 6. Handštán s Davidem a Batšebou vytvořený Casparem Ulichem ve druhé polovině 16. století v českém Jáchymově. Dnes v Uměleckohistorickém muzeu ve Vídni.

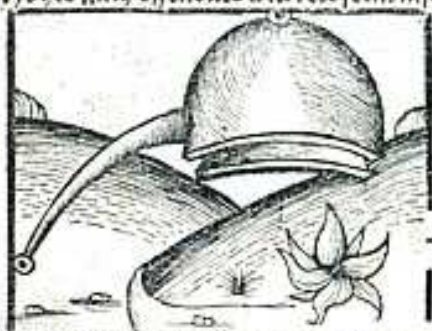
A—FURNACE. B—STICKS OF WOOD. C—LITHARGE. D—PLATE. E—THE FOREMAN WHEN HUNGRY EATS BUTTER, THAT THE POISON WHICH THE CRUCIBLE EXHALES MAY NOT HARM HIM, FOR THIS IS A SPECIAL REMEDY AGAINST THAT POISON.

Obr. 7. Rytina z Agricolovy knihy *De re metallica*. Jedovaté výpary uvolňující se při tavení olova nepoškozují zdraví pracovníků, kteří požívají máslo. To tedy funguje jako prostředek proti otravě.

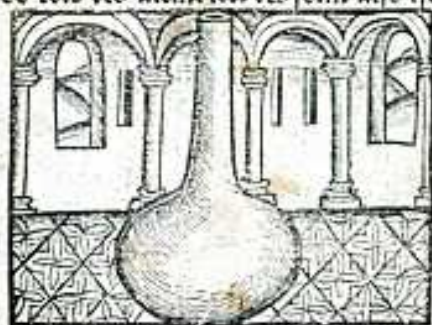
Ses gleichen blinde helm vß glas wie ein kolben in ein and glas gestürtz on röre genär allebicū cecū vñ glesser vnde vñ oben wyt vñ in d mittē eng genär circulatoriū dar in zū putrificieren vñ digerere als ich her nach zögen wil verre form also ist.

Dar nach so gebürt sich zū haben glesser helm mit langē rören genär alembick od alembicū dar durch zū distilliere als ich byr hie nach offenbare wil. Verē form also

Sich gebürt zū haben fürsezer glesser genär violen mit langē helsen vñ eng mit löcher zū entpfohen das wasser schmabel od röre des alembick. des form also ist.

Dar nach ist not zū haben yserin duffren. blaspeck mit langē rören vornen wol beschlagē. Dar nach kē lēpff vß glas als ich hernach zögen wil in dem. vii. capitel. des ersten büchs auch stein in künig bereit oder seburger erd by köln her bracht dar in die wasser zū behalten vff dz sie besser mind brechen. Darnach müstu haben helm weich vnd erlich hart. auch groß vnd klein nach notwiffst diß wercks wie es sich dā erkeist.

Das .v. capitel. ist leren

vnd vnder wsen zū machen die stein vnd leimen vnd lütū welches du dan notwiffst rig bist zū dißem werck.

Nun ist zyt zū der hantwyrckung zū gonn des wercks dz du begerē bist zū volbrigen. Zū dem ersten diß werck mich bezwinat dir zū zögen mit vnd wrsung als ver dz gesin mag. Das du habest formē vnd Instrument von holtz od von yser dar in zū formieren die stein zū den offen als ich hie in dißem capitel zögen wil. Dar nach de grunt vnd das ertrich dar zū zebereite sol lich stein dar vß zu machen. Darnach wie man sie reueinen vñ behalten sol. hernach vß de leimen damit die offen vnd instrument zū machen zū bestreichen vnd zū vertottieren vff das sollich werck mög volbracht werde. sowirt der leim in mätber lei wyß gemacht yetlichem werck zū gebörig würt. Zū dem ersten ist not zū haben ein form gemacht vß yser od von nussboñ oder von byrköm oder des gleichen wie ob stet vff das es mit spaltret. in der dicke ein stertel einer eln auch solm hon gür gemei ertrich nit zū feist od zū mager schon erlesen gereinigt vß aller oberflüßkeit vñ misch mit wasser wol vnd einander geschlagen vnd getretē bis er würt gleich ein geberrē wachs die form dā gestossen in wasser dar nach in sand gelegē vff ein bet dar in geschlagē den cloz des ertrichs die ober sül des genären ertrichs ab gestrichen mit geuzter hand die form von dem bet. by deeren vff ein anders geleit mit schlāben so felt d stein dar vß. Der form signr ist also

C. iii

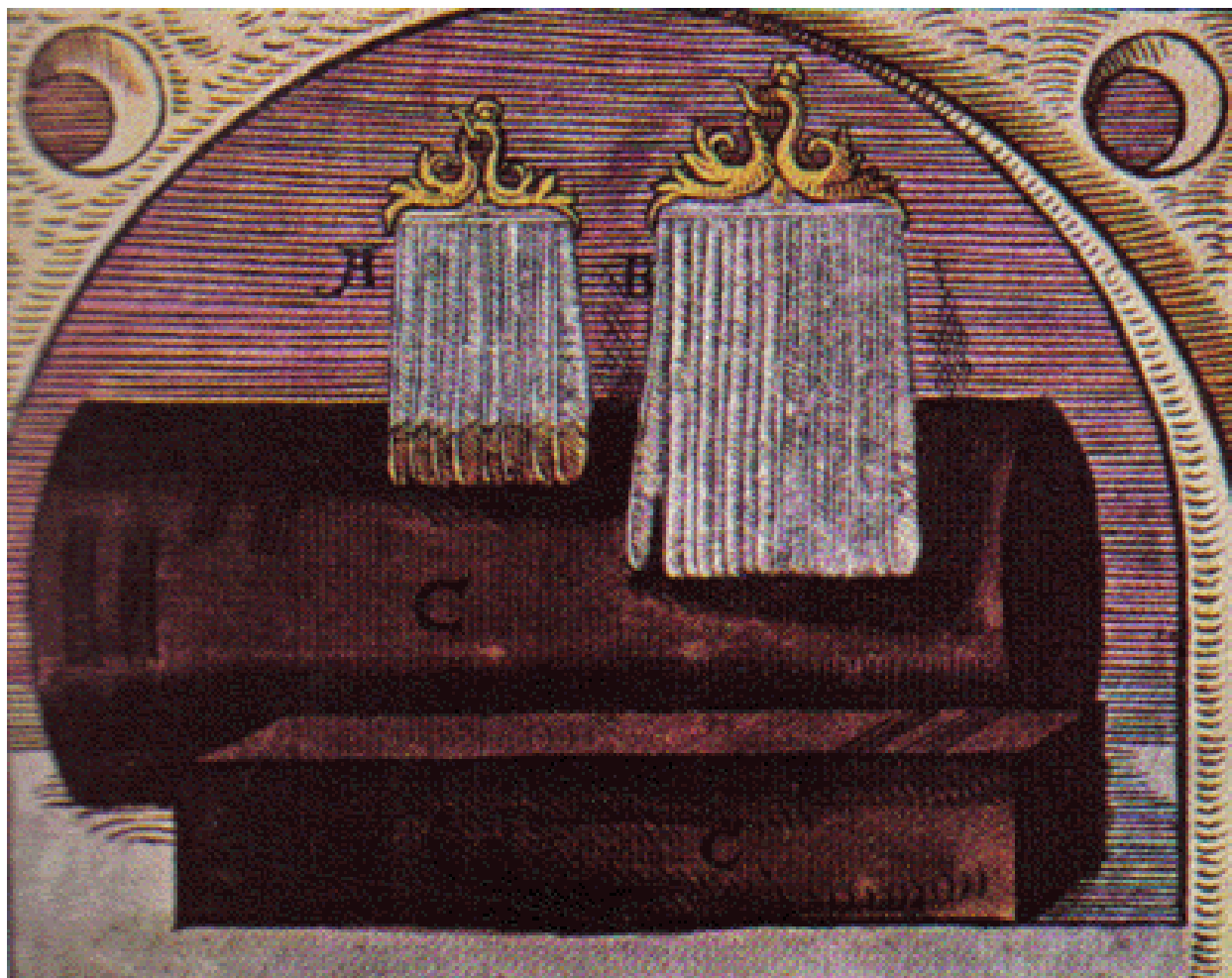
Obr. 8. Ilustrace z knihy Hieronyma Brunshwiga, *Liber de arte Distillandi*. Nádoby sloužící k destilaci. Nahoře baňka se slepou hlavicí a běžná alchymická baňka (něm. *Kolben*), dále alembik (něm. *Helm*), dole fiola s dlouhým úzkým hrdlem.

Obr. 9. Pec pro mnohočetnou destilaci. Ilustrace z Matthioliho *Herbáře*. Praha, 1562.

Obr. 10. Alchymistovo labororium-oratorium, autor Hans Vredman de Vries.
Ilustrace z Khunrathova. *Amphitheatrum sapientiae aeternae*. Hamburg, 1595.

Obr. 11. Prubířský kámen a jehly.

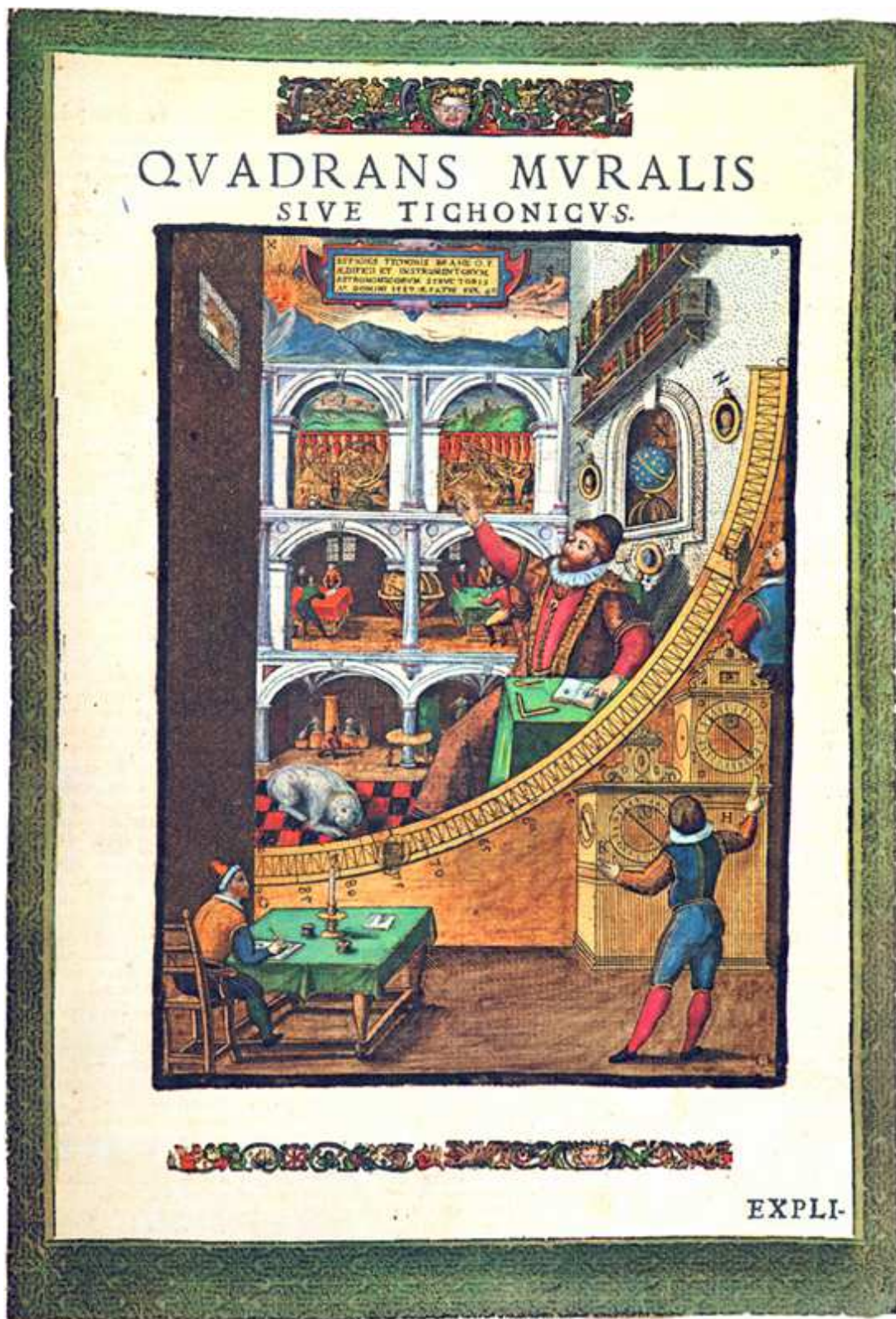

Obr. 12. Peter Bruegel starší (1525-1569). *Alchymista při práci*, polovina 16. století.

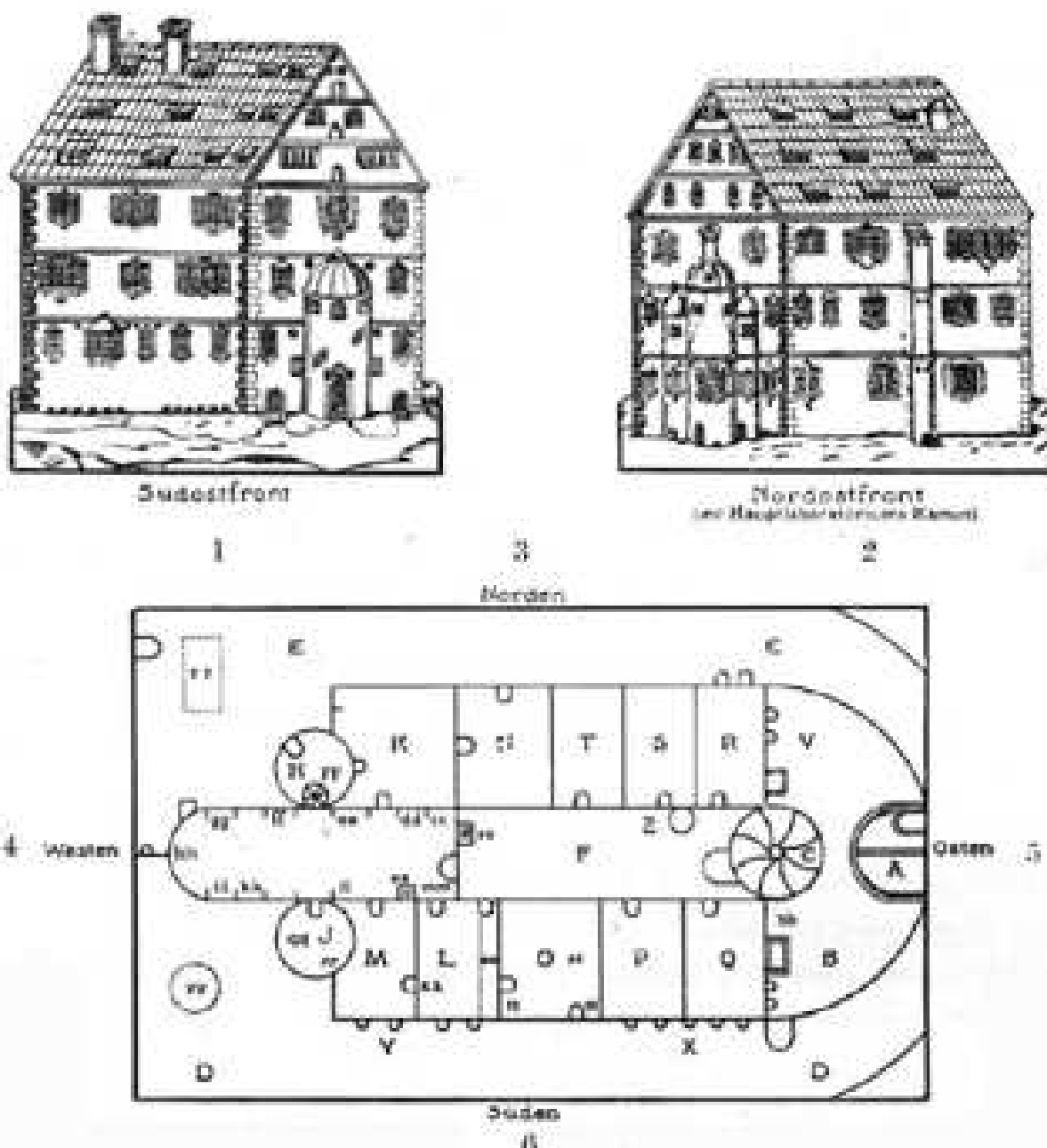

Obr. 13. David Teniers mladší (1610–1690). *Alchymista*, 1645.

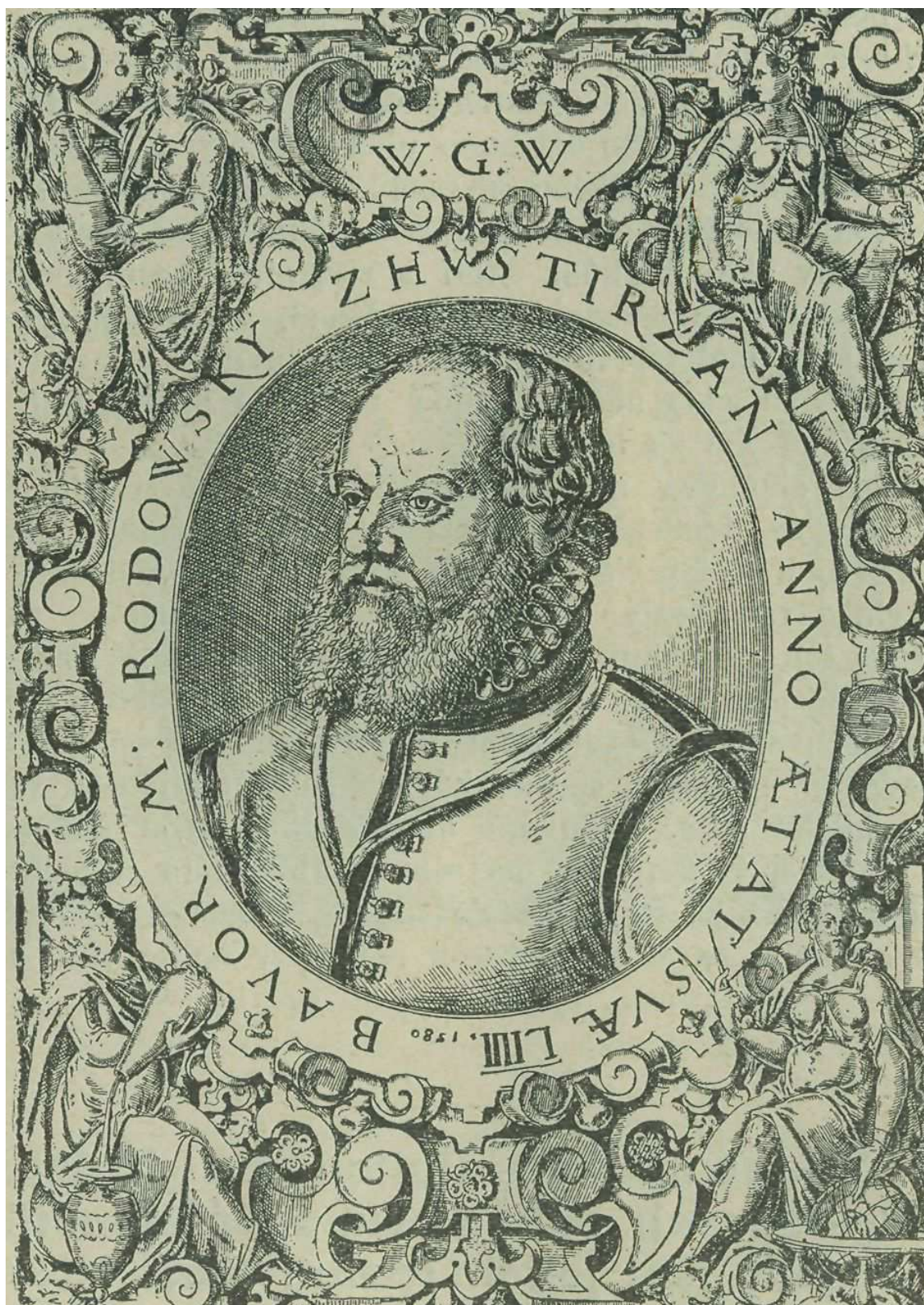

Obr. 14. Část interiéru Uraniborgu, ilustrace z Tychonovy *Astronomiae instauratae mechanica*.

Obr. 15. „Chymický dům“, pohled od jihu a od severu, dole půdorys. Z Libaviovy knihy *Alchemia*.

Obr. 16. Bavor Rodovský z Hustiřan, portrétní rytina z r. 1580, vlepená jako frontispice k rukopisu „*Wo Hermesowe ffilozoffgi*“. Originál v knihovně Národního muzea v Praze.